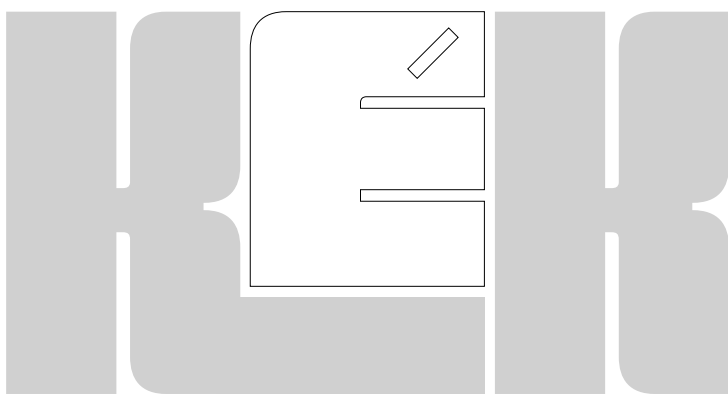

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Filmkép, filmvilág

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Lapunk szerkesztősége az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetében működik.

Nemzeti Kulturális Alap

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium

Eszmei támogató: Magyar Szociológiai Társaság, Magyar Kulturális Antropológiai Társaság

A számot összeállította Tibori Timea és A.Gergely András.

Számunk képmelléklete a 60 éves *Filmvilág* ünnepléséhez válogatott fotókból áll.

Főszerkesztő: Tibori Timea

Főszerkesztő-helyettes: A.Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai:

A.Gergely András, Paksi Veronika, Pataki Gyöngyvér, Szász Antónia, T. Kiss Tamás

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta DSc, Jászberényi József PhD, Karbach Erika osztályvezető /FSZEK/, Koncz Gábor PhD, Kraiciné Szokoly Mária PhD, Melegh Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann osztályvezető /MTA/

Szerkesztőség címe:

MTA TK SZI

1096 Budapest, Haller u. 88.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u. 7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

FILMKÉP, FILMVILÁG

A.Gergely András: <i>Filmkép, filmvilág, évtizedek</i>	5
Szilágyi Erzsébet: <i>60 éve a Filmvilággal a film világában</i>	7
A.Gergely András: <i>Kamerafegyver, szituatív leírás, képvalóság. Értelmezések a vizuális antropológia Gulyás-szemléletéhez</i>	13

TANULMÁNYOK

Németh Viktor: <i>A mediáció jellemzői felhasználási területei szerint</i>	21
Bárándy Gergely: <i>Az azeri-ügy. Safarov átadásáról, s annak következményeiről</i>	37
Nagy Ádám: <i>Egyéni érettség vagy statisztikai minta: az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életúton alapuló elmélete</i>	47
Banai Tibor Péter: <i>Öngyilkosság és mártíromság, öngyilkos merényletek – mártír műveletek az iszlámban</i>	63
Csébi Márk – Izsák Éva: <i>Migrációs attitűdvizsgálat a budapesti városi térben</i>	71

SZEMLE

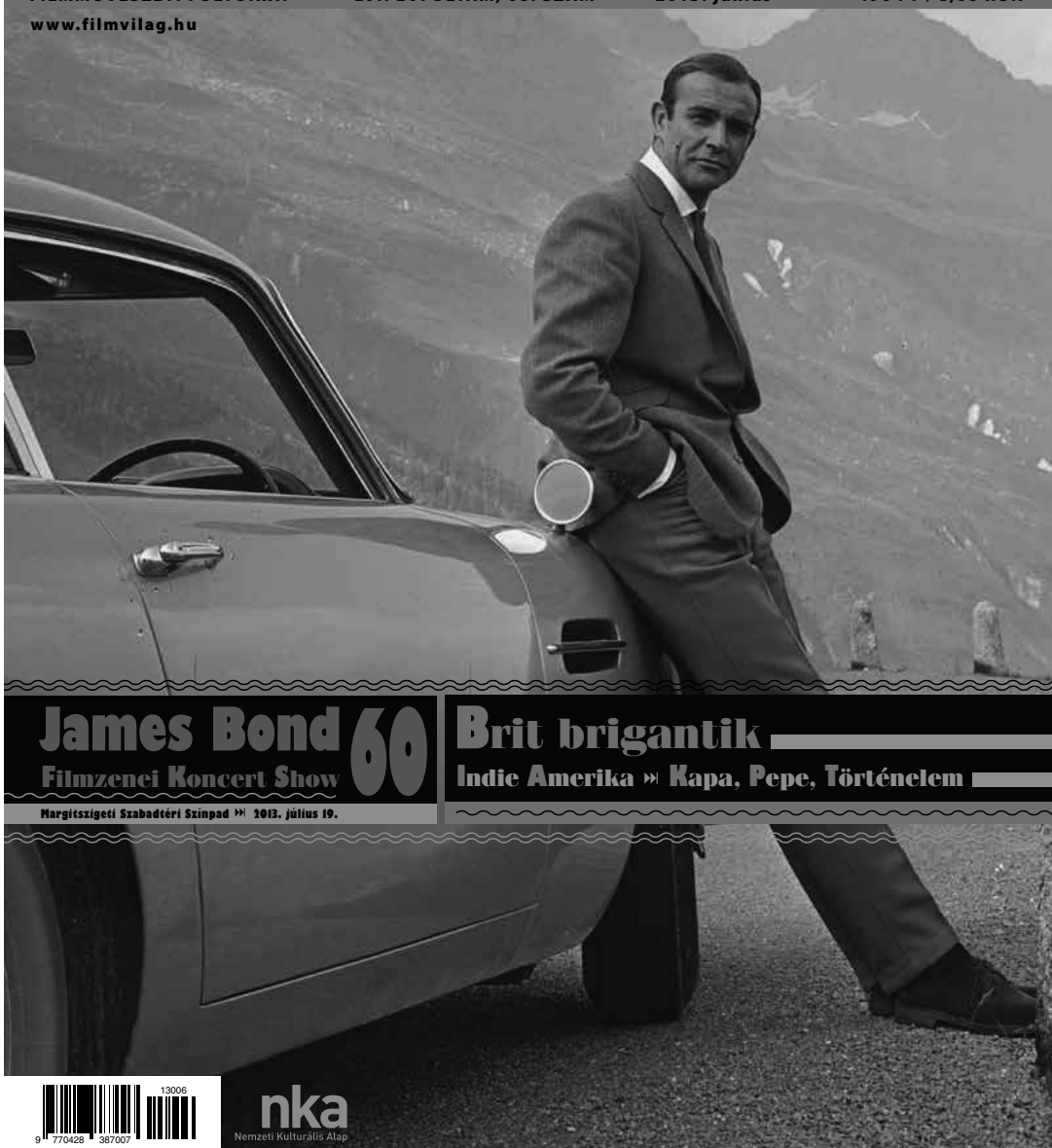
A.Gergely András: <i>Kollektív meghaladások: káoszok és leendések között</i>	77
Bolvári-Takács Gábor: <i>Erkölcsei tartás és újrakezdési bizonyosság. Koncz Sándor közösségformáló életműve</i>	89
Macsó Kinga: <i>Lokális közösségek, kisebbségtudomány, gömöri cigányság</i>	91
Vukov Anikó Veronika: <i>Alternatív világképek, konteók, tudások</i>	95

EMLÉKEZÉS

Harcza István: <i>Emlékezés Gászó Ferencre</i>	97
Dr. Koncz Gábor: <i>A „fehéringes közmagyar” – Kányádi Sándor köszöntése 2004-ben és elkészítés 2018-ban</i>	99
-lya: <i>„Végtelen plusz egy”. Diósi Pálról – immár múltidőben</i>	103
-lya: <i>Egyed Péter-émlékezet</i>	107
Groó Diana hangja <i>Surányi Vera temetésén</i>	109
Szerzőink.....	109
TIT Stúdió Egyesület <i>„Harmonizációs programok”</i>	111

FILMVILÁG

FILMMŰVÉSZETI FOLYÓIRAT • LVI. ÉVFOLYAM, 06. SZÁM • 2013. június • 490 FT / 8,60 RON
www.filmvilag.hu

James Bond 60
Filmzenei Koncert Show

Margitszigeti Szabadtéri Színpad » 2013. július 19.

Brit brigantik
Indie Amerika » Kapa, Pepe, Történelem

nka
Nemzeti Kulturális Alap

FILMKÉP, FILMVILÁG, ÉVTIZEDEK

Kép, sok-sok kép kéne, képsorok, időbe sorjázó képfolyam..., nem pedig szavak. Tematikusra tervezett számunk most a vártnál kevesebb írással „bővelkedik”, ezek azonban terjedelemben, időben és vizuális térben messzebbre is vezetnek, mint amit futó pillanatfelvétel ígérne. A „képek világa” ma már annyira jelen, hogy jövő is. Egykoron ez még a dokumentum-, portré-, vagy néha természetfilmek világában is csak részben volt élőlép. S még komplexebb műfajiság ücsörög az itt következő sorokban: oldalakon-fejezetekben: képről szóban, szavakról képben szólóan invokálja azt a találkozást, mely a megértés, a belátás, a tisztánlátás szándékával közelíti a képek narratíváihoz. S a látszat megtévesztő is, hisz a filmek világa sok esetben a szavakéra épül, azokból fakad, azokat sűríti, teszi időivé és (olykor) időtállóvá, vagy épp a megértés szótára az, amely szavakba futva keresi a képi megfeleltetést a tónusokban és elbeszélési terekben. Szókép, képszó, jelkép, múltkép, leképeződés mindahány.

A „kevert” műfajiság ugyanakkor alább két különböző közléstartományba vezet: Szilágyi Erzsébet írása a szubjektív és az objektívált *Filmvilágot*, a filmek világába magyar nyelven legrégebb óta beavató filmes folyóiratot üdvözli, éppenséggel még annak végleges nyugdíjba vonulása előtti állapotában, vizionálható múltjában és képélményekre font nyomtat-mivoltában, melynek nemcsak örülhetünk, de aggodalmainkat is formálhatjuk, midőn a képvilágot a net-kép, a hálózati hozzáférés világa fogja már körbe teljesen, s viszi-csábítja-cibálja el az Olvasót a még képeesebb (vagy tán képtelenebb?) világok felé.

A második írás sajátom, túlbeszelném, ha be kívánnám mutatni... De annyit az előzővel és e bevezető/felhangoló szavakkal összefüggésben mégis kell mondjak, hogy a választott témakör épp a kép és „képszöveg”, képi elbeszélés és képvalóság stílusos sajátosságait idézi meg a magyar hosszúdokumentumfilm jeles alkotó-párosának, a Gulyás-testvéreknek filmjei, munkáik egy jellegzetes korszaka alapján. Pályaművük egészét még nem tekinthetjük lezártnak, (s nem teszi egykori kollégájuk, mai monográfusuk, Tóth Péter Pál sem, aki 2017-ben markáns szakkönyvet publikált az MMA kiadásában, tengernyi képpel illusztrálva...), de

mindazt, amit szubjektív jegyzetek révén és a képes beszéd világgép-megjelenítő hatása terén Gulyásék elbeszéltek, magam csupán a szövegiségre alapozva mutathatom itt meg. E kettős fonat – filmkép a szövegben és szöveg a filmképben – részint egymással kontrasztba állítja a narrativitás műfaji sajátosságait, részint lehetővé teszi azt is, hogy képesre formált szóvilágot formáljunk belőle. Szilágyi Erzsébet laudációja a 60 éves Filmvilág szóvilágát és ma is aktuális gondolatiságát idézi meg, Gulyásékról formált „kettősportrém” pedig a képeség résztvevő megfigyelésbe óvakodó változatát, a vizuális antropológia módszerét próbálja megfontolásra ajánlani.

Tematikus „blokk”-nak ennyi elég kevés... De most ennyi jutott. Korábbi számainkban már részint több is és többször is szerepelt Róluk, de itt most a hatvan éves Filmvilág mellett a hetven éves Gulyás János iránti elismerő tisztelet jegyében szólnak a szavak...

FILMVILÁG

■ FILMŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
■ LI. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM
■ 2008. DECEMBER ■ 395 FT

BARBET SCHROEDER: INJU >

EROSZ ÉS
MÉSZÁRLÁS

J
A
P
Á
N
É
8

WWW.FILMVILAG.HU

A LEGBETILTOTTABB EMBER // // //
PAUL NEWMAN // // CARPENTER-
HORROR // // // // //

nka
Nemzeti Kulturális Alap

60 ÉVE A FILMVILÁGGAL A FILM VILÁGÁBAN

Absztrakt

A *Filmvilág* a magyar film szaksajtó leghosszabb ideje megjelenő filmesztétikai folyóirata. 1958. február 1.-én jelent meg első alkalommal, 2018-ban indította el 61. évfolyamát. Laudációja két részből áll: az első a *Filmvilág*ot olvasó cikk szerzőjének szocializációjáról; a második a *Filmvilág* jubileumok alkalmából megjelent víziókról szól.

Abstract

The *Filmvilág* is the oldest film aesthetic magazine of the Hungarian cinematography. It was introduced to the market from the 1st of February, 1958.; its 61st year has just begun in 2018. This laudation of the 60-year-old *Filmvilág* has two parts: the first is about of laudator socialization; the second is about the articles of the anniversaries of the film magazine.

Néhány fontos adat

Filmmel foglalkozó magyar nyelvű szaklap még nem élt ilyen hosszú ideig, mint a *Filmvilág*. A 60 év alatt két formátuma és két periódusa volt. 1958–1979 között kéthetente jelent meg A/5-ös nagyságban. Ez időszak alatt két főszerkesztője volt: 1958–1976 között Hámos György, és 1976–1979 között Hegedűs Zoltán. 1979-től változott a formátuma (A/4 lett), a periodicitása is. Nagyobb alakban, havonta jelenik meg. A szaklapban a fotók fekete-fehérben jelennek meg 1958 óta. Viszont a borítólapon színessé változott. Az új formátum főszerkesztője 1979–2010 között Létay Vera volt, akinek a helyébe 2010-ben Schubert Gusztáv került. A nyomtatott változat mellett – a kor követelményeinek megfelelően – létezik egy online formátum is, és emellett kedvelt a nem papíralapú sajtóorgániumok nagy népszerűséget elért műfaja, a blog is 2009 óta, amely a *Filmvilág* részévé vált.

A 60 év alatt 21 évfolyamot ért meg a kéthetente megjelenő folyóirat, és 39 évet a havilap formátum. A szerkesztőség ugyanazzal a főszerkesztővel, fiatal és még fiatalabb szerzőgárdával már megkezdte a 61. évfolyamát is. Ha valaki rendelkezne a 60 év alatt megjelent valamennyi lapszám-

mal, akkor a könyvtára polcán kb. 500 kisalakú, és kb. ugyanannyi nagyalakú *Filmvilág* sorakozna. Ha még az oldalak számát is megsaccoljuk, akkor kb. 50.000 oldalt olvashatott végig 1958–2018 között.¹ Az eltelt 60 évben ezen a film-szaklapon generációk nőttek fel. Közülük nem kevesen szerezték a filmről való gondolkodás alapelveit, nem kevesen a szaklapból „tanulták” meg azt, hogy mit preferálnak és mit nem, ha moziba mennek, vagy hogy újabban milyen filmet nézzenek meg a különböző technikai eszközökön, és milyent az art mozikban, a multiplexekben vagy a filmklubokban. Az alábbiakban egy, a kezdetektől napjainkig *Filmvilág*ot olvasó, a magyar filmet a legfontosabb művészetnek tartó személy laudációját olvashatják.

Saját *Filmvilág*-szocializáció, avagy Iránytű-e a *Filmvilág* a film világában 1958-tól napjainkig?

A *Filmvilág* első számának megjelenése nekem csapást jelentett. Előtte a *Színház és mozi* a kedvenc lapjaim közé tartozott, majd a *Film*, *Színház*, *Muzsika* is, de ez utóbb a népszerűsítő magazin irányát vette. Annyira fontos volt az életemben, hogy kivágtam a nekem tetsző írásokat, majd ezeket a cikkeket a magam főzete enyvvvel beragasztottam kisalakú füzetekbe. Mintegy másik újságot szerkesztettem a cikkekből a magam számára a bemutatott filmekről, a filmekben szereplő színészekről kivágtott anyagokkal. Létrehoztam egy saját filmes lapot. Ez a lehetőség azonban megszűnt számomra 1958-ban. Emiatt dacoltam az új lappal, de nem sokáig lettem hűtlen a filmművészeti szakirodalomhoz. A heti többszöri moziba járás továbbra is a kedvenc időtöltésem maradt, de hiányzott egy iránytű a film-rendetegben való eligazodáshoz. 1958-tól Budapestre kerültem, mert felvettek az ELTE Bölcsészettudományi Karára. Ezen kívül még más miatt is gyorsan „*Filmvilág*-hűség” alakult ki bennem. 1958 szeptemberétől, mint bölcsészhallgató, már nem érdekelt a „saját lap” szerkesztésének lehetősége. A gyakori moziba járás miatt úgy éreztem, hogy a film-univerzumban viszonylag tájékozott vagyok, de szükségem lenne a

¹ Az oldalterjedelem kiszámításánál az 1968. 4. számot és a 2018. 1. számot vettem alapul.

szinte minden film megtekintése mellé a sajtóban megjelenő értékelésekre is. Úgy tűnt, hogy a Filmvilág és a heti mozizás jól kiegészítették egymást. Egyetemistaként, a szülőktől távol hetilap és folyóirat-megrendelő lettem. Roppant büszke voltam arra, amikor a Kecskeméti utca egyik nagyszerű trafikjában, ahol újságokat és folyóiratokat is árusítottak, egy dossziéba gyűjtötték számomra az általam fontosnak tartott heti-kétheti lapokat, illetve havi lapokat. A dossziémba került az ÉS, a Filmvilág, a Nagyvilág és az Új Írás. Egy év után már a könyvtárban olvastam a felsorolt lapok jelentős részét, de a Filmvilágot továbbra is megvettem. Naivitásom, sőt sznobságom kissé hosszabb leírásával azt a folyamatot próbáltam érzékeltetni, hogy a Filmvilág állandó olvasójává válásom azért alakult ki, mert segítségével a film-rajongásból át kívántam lépni a filmhez-érteni-akarók csoportjába.

A Filmvilág lett az iránytűm az új hullámok, a nemzetközi filmfesztiválok megismeréséhez, megértéséhez. Ha ma visszagondolok arra, hogy mi miatt kötődtem a szaklaphoz, akkor első helyen a tájékozódási igény áll. A sok film, amit láttam, egyértelműen mutatta, hogy mind itthon, mind a világ más tájain nagyon sok, új utakat kereső film készül. A „papa mozija” helyett megjelentek a „töltőtollam a kamera” nemzedék filmjei, melyekben az új értékek, a film-gondolkodásban az új tematikák, és közben új filmnyelv formálódott.

A rajongás színtről a megértés szintjére kerülni a Filmvilágban megjelent esszék segítségével sikerült. Ehhez hozzásegítettek akkor is, amikor nem értettem egyet a konkrét filmértékelésekkel. Volt az életnek olyan szakasza is, amikor szerettem volna a folyóirat szerzői közé kerülni, de összesen talán egy cikkem jelent meg a lapban. Voltak más fórumok, ahol publikálhattam, így ezért nem is harcoltam különösebben. Ma is a megismerési, és a tájékozódási igény köt leginkább a folyóirathoz. Az új generációk publikációiban megjelenő új megközelítések tematikái, stílusuk érdekel, nemegyszer vitatkozom velük olvasás közben, de soha nem unatkozva zárom le a velük való vitát (magamban néha azzal az érzéssel, lehet, hogy nem nekem van igazam).

Az úgynevezett kisalakú Filmvilágok számomra a tájékozódás, az új ismeretek, az új információk fontos forrásai voltak. Bár a Filmvilág mellett más filmművészettel foglalkozó lapokat is olvastam (nemcsak magyarul), sőt a saját vélemény megfo-

galmasításának igénye is erősödött bennem, mégsem lettem hűtlen a folyóirathoz. Szélesedett a bázisom, hisz az újabb iskolákról, alkotókról más források is rendelkezésekre álltak. Mondhatni a naiv, mindenre újból rácsodálkozó korszakomból átléptem – át akartam lépni – a filmet értők, a filmet értékelők csoportjába. És ettől fogva a folyóirat olyan forrássá vált, amiből megismerhettem a felfogásomtól eltérő tanulmányokat, esszéket, melyeket nem egyszer a Filmvilágnál dolgozó kedves ismerőseim, barátaim fogalmaztak meg.

Azt hiszem, nyugodtan válaszolhatjuk az alcímbe feltett kérdésre az igent. A Filmvilág képes volt a változó történelmi időszakokban is iránytűvé válni, mind a nagyon fiatalok, mind a kevésbé fiatalok számára. Ezt egyértelművé teszik a következő észrevételeim:

A Filmvilág önképe céljairól az elmúlt 60 évben, avagy Hogy érezte magát a film-szaklap a 6 évtizedben, mit gondolt a saját jövőjéről?

A generációm, és a saját Filmvilág-szocializáció mellett fontosabbnak tartom azt, hogy a közsöntőmben írjak arról, vajon a lap az indulásakor, majd a 10 évenkénti évfordulós megemlékezéseiben milyen célokat fogalmazott meg. Idézem az 1958-as, az 1968-as, az 1999-es évfolyamok önreflexiót, a célokat megfogalmazó cikkeit.

Nagyon röviden, csak utalásképpen írnám le, hogy a Filmvilág nehéz társadalomtörténeti, -politikai időszakban indult 1958-ban, mely érvényes a bel- és külpolitikai szituációra egyaránt. Viszont 1958-ban a magyar film éppen egy jelentős változást élt meg, mert a kisipari termelési és szórakoztatásra koncentráló szakaszából átlépett abba a szakaszba, amikor a tematikája és a formanyelve a saját stílus és filmnyelv kialakítását kezdte meg. Mintha a filmszerűség mint módszer az egyéni stílus jegyeinek kialakítását helyezte volna előtérbe. Megszülettek az első magyar szerzői filmek, a filmben a személyesség vált fontossá. Akkor indult a szaklap, amikor a kultúrpolitika nem telepedett rá olyan mértékben, mint a többi hagyományos, nagyobb múlttal rendelkező művészetre (pl. az irodalomra, vagy a képzőművészetre). Az induló szám beköszöntőjében Hámos György főszerkesztő egyértelműen azt hangsúlyozta, hogy a legfőbb céljuk a hiányzó filmesztétika-oktatás, a film-ismeretterjesztés pótlása. Mintha a filmhez már kötődő – gyak-

ran moziba járó – közönség számára készítenék az egyes lapszámokat (vagyis a hozzám hasonlók számára). Így fogalmaz erről: „A film még mindig új művészet. Törvényei valójában nincsenek, esztétikája, dramaturgiája egy-egy nagy alkotás nyomán meglehetősen gyorsan módosul. Csupa forrongás és izgalom: úgy formálja meg önmagát, mint az alig kihűlt kergű föld a teremtés kezdetén. Hegyeket vet ki magából, melyek a felhőkig érnek, majd csillagokra ásitó mélységek támadnak benne, hogy azután megteljenek a tenger gazdag és szenvedélyes életével. Rövid története csupa forradalom. (...) Milyen különös művészet, melynek egy-két évtizedes alkotásai muzeális hatással lepnek meg; milyen meghatározó művészet, mely alig számít a halhatatlanságra” (Hámos 1958:2).²

Nem állítom, hogy akkor, 18 évesen minden szavát értettem Hámos György vezércikkének. De azzal nagyon megfogott, és a laphoz kötött, hogy művészetnek nevezte a filmet, és segítséget ajánlott a megértéséhez. Úgy éreztem, hogy számomra a film azzal vált művészetté, hogy beszippantott az általam varázslatosnak tartott világába. Mások, jelentős számban csak akkor értékelték egy filmet, ha – mint a kocsmában az alkohol – felejtéshez segítette őket. Nekem akkor az olasz neorealista filmek, a francia filmek tetszettek, és az újonnan megjelent filmes lap megerősített abban, hogy jól ítélt meg, hogy mi az érték a filmben. Ezzel a visszaigazolásal a Filmvilág magához kötött, az állandó olvasója lettem.

Az 1968-as a Filmvilág megjelenésének tízedik évfordulóján

Hámos György főszerkesztő (*Üdv az Olvasónak!*), és Nemeskürty István stúdióvezető (*Csendes öröm egy csendes jubileumkor*) ünnepelték a lapot. Hámos György a filmtörténeti változásokról, a magyar film felnőtté válásáról írt. A lap legnagyobb érdemének azt tartotta, hogy a változó, új értékeket megfogalmazó magyar, és egyetemes filmművészeti értékekkel foglalkoztak benne a legtöbbit. A korábbi környezettel szemben egy új filmes környezetben mást akartak, másként megírni: „Cikkeink komolyodtak és nehezedtek – az olvasók száma meg nőtt. Különösen a fiataloké. Jelezve az eddig fel nem mért lappangó kíváncsiságot, mellyel 'fordított úton', a

2 Hámos György 1958 Új lap indul. *Filmvilág*, 1958. I. évf. 1. sz. 2. o.

legmaibb művészet, a film elméletébe behatolva: igyekeztek megismerkedni az általános esztétikai fogalmakkal” (Hámos 1968:4).³ Úgy érzi 10 év távlatában, hogy mindenről, ami fontos volt a világ filmművészetének történetében, arról említést tettek, elemezték. Így az új irányzatokról (francia, angol, amerikai, szovjet újhullám), az irányzaton kívüli új alkotókról (Fellini-ről, Antonioni-ról, Bergman-ról), a szerzői filmről és a külföldi filmek magyar filmre tett hatásáról, vagy a magyar újhullámról. Azzal zárja jubileumi cikkét, amiről már tíz évvel korábbi vezércikkében is írt: céljuk továbbra is a mozikközönség segítése, az új filmművészeti értékek iránti érzékenységének kialakítása, alakítása. „Ha tízévi munkánkkal csak annyit sikerült elérni, hogy rést ütöttünk ezen a kegyetlen törvényen, s a kritika, de főként a közönség által méltatlanul halálra ítélt magyar filmek közül – cikkeinkkel, vitáinkkal, e filmek mellett való határozott állásfoglalásunkkal – sikerült néhányat megmenteni a szomorú sorstól: nem dolgoztunk hiába” (Hámos 1968:4).⁴

Hámos György büszke volt arra, hogy a Filmvilág a szakmai elismerést a filmet szerető, a lapot olvasó közösségtől megkapta, hogy a fiatalok olvasták a cikkeiket. Nemeskürty István már jubileumi köszöntőjének címében a csendes örömről, csendes jubileumra utal, mert nagyon finoman azt kívánja jelezni, hogy a magyar filmművészet sem a politikától, sem a moziba járó közönség egészétől nem kapta meg azt az elfogadást, elismerést, amit megérdemelt. Nem véletlenül ír erről Nemeskürty István ebben a formában, hisz a nagysikerű Budapest Film vezetőjeként, mint a filmek gyártásáért felelős vezető pontosan érezte a nyomást, ami a változó magyar filmre nehezedett. Filmtörténeti precizitással elővett egy-egy évfolyamot (1959-et, 1960-at, vagy 1961-et), majd az adott évben megjelent cikkek tematikáinak felsorolásával a szaklap széles merítését illusztrálja. Kiderül, hogy mind a magyar, mind a nemzetközi filmszakma eseményeivel, eredményeivel, kiemelkedő személyiségeivel érdemben foglalkozott a lap. Fontosnak tartja azt is, hogy a Filmvilág a tíz év alatt szinte mindig megtalálta: „...a szerencsés átmenetet az inkább képeket néző széles publikum szórakoztató tájékoztatása és a filmművészet iránt őszintén érdeklődők komolyabb igényeinek kielégítése között”

3 Hámos György 1968 Üdv az olvasónak! *Filmvilág*, XI. évf. 4:4.

4 im. uo.

(Nemeskürty 1968:9).⁵ A legnagyobb elismerést is leírja: a Filmvilágnak része és szerepe volt „...a magyar fim fellendülésében” (Nemeskürty 1968:9).⁶ Nemeskürty tanár úr cikkének címét átvéve, kissé megváltoztatva akár az „Őszinte öröm egy jelentős jubileumkor” címet is adhatnánk a 60. évfordulóra írt laudációnknak. Bár éppen a következő cikkek ismertetése mutatja, hogy 1999-ben a mi korunkat elképzelve a társadalomtudósok, filmújságírók a technika fejlődése miatt elsiratják a filmnézés lehetőségeit, intézményeit, sőt magát a filmet is.

1999-ben közel 40 oldalon keresztül azt hittették el a Filmvilág készítői, hogy már 2019-től írnak, és a nagyalakú lap 40. évfordulóját ünneplik

Kreatív ötlet, hogy 1999-ben nem megemlékezés, nem a több évtizedes múlt eredményeinek az összefoglalása köré építette a főszerkesztő, a szerkesztőség a jubileumi laudációt, hanem a távoli jövő egy fontos évfordulója köré. Ebben a 40 évi jubileumba 20 év konkrét tapasztalatot és 20 év víziót építenek bele.

A szerkesztőség a Filmvilág létének állandó fenyegetettségét így foglalja össze: „Ma már nehéz rekonstruálni, miként alakult végül kedvezően a Filmvilág sorsa. Minden féle szóbeszéd kering arról, hogy egy manausi kaucsukkereskedő a Filmvilág számára végrendelkezett, mások esküsznek, hogy 2011-ben a lap az első és egyben utolsó Monte Carlo-i szerencsésjáték filmfesztiválra akkreditált kritikusa nyerő szisztémával érkezett. Ki tudja. Mindenesetre örömteli tény, hogy a Filmvilág Alapítvány jelenlegi, 2019-es anyagi helyzete megengedi, hogy a magyar filmgyártás bőkezű mecénása legyen” (Szerkesztők 1999:2).⁷ A következő cikkben, Schubert Gusztáv főszerkesztő a *2019. Filmmodisszeia* címmel írt esszéjében a megváltozott technikai elérhetőségekkel foglalkozik, azt a keretet jellemzi, amikor a technikai újdonságok háttérbe szorítják a filmet. „Csak a vetítő surrog, ritka luxus, csak a pixelek zsizsegnek. A világ filmvilág. (...) A tét-lenség a sorsunk, a sorsjáték sors nélkül. Mindenünk megvan, csak a bizonytalanságunk

5 Nemeskürty István 1968 Csendes öröm egy csendes jubileumkor. *Filmvilág*, XI. évf., 4:9.

6 im. uo.

7 A Szerkesztők: Kedves Olvasó! 1999, *Filmvilág*, XLII. évf. 9:2. http://filmvilag.hu/xereses_aktcikk_c.php?cikk_id=4555

veszett oda, az élethalál. Kép, kép, kép. Jövönket filléres alapon játszottuk el. Fejünk fölött elrepült a Nickelodeon” (Schubert 2009:3).⁸ A globalizáció (magyar) romjairól olvashatjuk Lengyel László és Szilágyi Ákos beszélgetését a film jövőbeni helyéről. „Mi, a legöregebb nemzedék tagjai, ma kicsit úgy érezhetjük, mintha saját gyerekkorunkban zuhantunk volna vissza. Nemzedéki utolsókból lettünk újra elsők, holott lassacskán már a sírban lenne a helyünk. (...) A pénzhány és a technikai eszközök megfogyatkozása a filmművészetet is csodákra sarkallja. Nemrég meg is alakult az új Néma Filmstúdió” (Lengyel – Szilágyi 1999:4).⁹ Lengyel és Szilágyi víziójukban szólnak arról, hogy „A legutolsó cannes-i fesztiválon, amely pénz híján, mint ismeretes, nagyon nyögvenyelősen jött össze már, az Arany Pálmát megint egy magyar rendező vitte el *Szegénylegények* című filmjével, amely tulajdonképpen parafrázis, a ma már klasszikusnak számító eredeti újravágása és a részek újszerű összeillesztése... /.../ Igen, valóban kitűnő film, s egyre több olyan régi filmmel találkozunk, amely a vágóasztalon születik majd újjá” (Lengyel – Szilágyi 1999:9).¹⁰

Jancsó Miklós 2019.09.09. dátummal levelet küldött H. Gy-nek, miután a kapun átlépett. A levélben beszámol a barátjának arról, hogy most Doktor Zsivágót és Intolerance-ot néz. Arra kéri a barátját: „Ha jössz, hozz egy pár kazettát. Nem muszáj magyar filmet választanod. Vagy ha nincs más, válassz angol feliratost. És hozz pár dollárt. Elfogadják a márkát is. Jók a banki kamatok” (Jancsó 1999:9).¹¹ A Jancsóra jellemző humor jól érzékelhető, hogy az új-lét, a más-lét szórakozás, anyagi helyzet szempontjából semmi változást nem hoz. A globalizáció romjain akár a más-világban, a Fénybarlangban, vagy bárhol küldi bárki a jelentéseit, legyen az társadalomtudós vagy filmpublicista, alapélmény a fekete-fehér némafilm, a művészfilmek üldözendők, és a megtekintésük a hatalom által üldözött tevékenység.

8 Schubert Gusztáv 1999 *Filmmodisszeia* – 2019. *Filmvilág*, XLII. évf. 9:3. http://filmvilag.hu/xereses_aktcikk_c.php?cikk_id=4557

9 Lengyel László – Szilágyi Ákos 1999 Magyar glóbusz. Ezredeleji beszélgetések. *Filmvilág*, XLII. évf. 9:4-9. http://filmvilag.hu/xereses_aktcikk_c.php?cikk_id=4558

10 uo. 5.

11 Jancsó im. Jancsó Miklós 1999 Levél H. Gy-hez. *Filmvilág*, XLII. évf. 9:6. http://filmvilag.hu/xereses_aktcikk_c.php?cikk_id=4559

A Bikácsy Gergely által írott vízióban 2019-ről a következők olvashatók: „A Fénybarlangot mi úgy alapítottuk, hogy legyen benne jó sok kisterem. Aztán egyre lejjebb kényszerültünk, a katonai parancsnokság nemcsak beköltözött, de terjeszkedett is. Lebontották a Szörény Rezső-termet, a Tarr Béla-termet, a Fehér György-termet és a Jeles András-termet is. Most már csak a Grunwalsky-terem a miénk, itt vetítünk fekete-fehér filmeket” (Bikácsy 1999:10).¹² És ebben a szép új világban Peternák Miklós víziója szerint létrejön a Végtelen film, mint „...a XXI. század talán első paradigmaticus műalkotása” (Peternák 1999:34).¹³ Ennek sem az eleje, sem a vége nem ismerhető fel, hisz a posztinformációs társadalomban az egyéni infócsoomagokról lemondva sorsmátrixokból készítik a végtelen történeteket.

Vagy rosszul értelmeztem a XX. századi agyammal a 2019-es állapot jellemzőit? Itt, ebben az új világban a kíváncsiság, új utak megismerése, a saját vélemény kommunikációs folyamatokban csiszolódo változtatásának igénye mintha feleslegessé vált volna. Ami adott, az az egyre mélyebb rétegekbe költöző vetítőterem zúgása, a vetítésekre való bejutás lehetőségének megkeresése. Mintha az 1970-es vagy '80-as években lennénk még 2019-ben is, amikor a betiltott Ember Judit, vagy a Fekete Doboz filmjei megtekintésének lehetőségeit keresve sikerült mégis egyet-egyet megnézni.

De ez most, 2018-ban még nem igaz, majd jövőre lesz az apokaliptikus változás. Hisz ünnepeljük a 61. évfolyamához érkezett Filmvilágot, amelynek a számaiban olvashatunk interjút Jeles Andrással, a moziban játszott filmekről pedig kritikákat. Szóval a kezdetek attitűdjei mellett azért újabbak is megjelentek, amit még én is kíváncsian olvasok. Ahogy Orwell 1984-ben megírta főművét, az 1984-et, a Filmvilág 1999-ben megírta, hogy milyen a 2019-es világállapot és ebben hol a helye a filmnek. Sajnos ma, 2018-ban, mintha néhány rossz víziója nem rosszként értékelhető, hanem létezőként. De erről most ne essék tovább szó.

Viszont megállapítható, hogy a Filmvilág olvasása 2018-ban és utána sem hagyható abba. Az olvasását minden korosztálynak folytatnia kell. Az

12 Bikácsy Gergely 1999 Jónás, aki 2025-ben lesz huszonöt éves. *Filmvilág*, XLII. évf. 9:10. http://filmvilag.hu/xereses_aktcikk_c.php?cikk_id=4560

13 Peternák Miklós 1999 Abbahagyni! (A végeken túl). *Filmvilág*, XLII. évf. 9:34.

iránytű jellegét most sem veszítette el, hisz sci-fiként pontos látetelet készít a jelenről, iránytűként a honnan hová folyamatot jelzi. Vagyis a jelen laudáció nem zárulhat másként: Éljen a 61 éve megjelenő Filmvilág! Csak így, tovább! Benne lenni az új-világban, de soha nem felejteti el a honnan, hová folyamatot! Hisz a technika úgyszólván gyorsan, hol lassan, de állandóan változik. DE A FILM AZ ÖRÖK! NA ÉS A FILMVILÁG? AZ IS! (amíg tudunk olvasni, mert látunk, és értjük is a szavakat, az összefüggéseket!)

Felhasznált irodalom

- Bikácsy Gergely 1999 Jónás, aki 2025-ben lesz huszonöt éves. *Filmvilág*, XLII. évf. 9:10-11.
- Hámos György 1958 Új lap indul. *Filmvilág*, 1958. I. évf. 1:2.
- Hámos György 1968 Üdv az olvasónak! *Filmvilág*, XI. évf. 4:4.
- Jancsó Miklós 1999 Levél H. Gy.-hez. *Filmvilág*, XLII. évf. 9:6-7.
- Lengyel László – Szilágyi Ákos 1999 Magyar glóbusz. Ezredeleji beszélgetések. *Filmvilág*, XLII. évf. 9:4-5. On-line változat. A nyomtatásban eltérő adattal: A globalizáció romjain. (Ezredkezdő beszélgetések). XLII. évfolyam, 9. szám, 4-9.
- Nemeskürty István 1968 Csendes öröm egy csendes jubileumkor. *Filmvilág*, XI. évf. 4:9.
- Peternák Miklós 1999 Abbahagyni! (A végeken túl). *Filmvilág*, XLII. évf. 9:34.
- A Szerkesztők 1999 Kedves Olvasó! *Filmvilág*, XLII. évf. 9:2.
- Schubert Gusztáv 1999 Filmmodisszeia – 2019. *Filmvilág*, XLII. évf. 9:3-4.

FILMVILÁG

FILMMŰVÉSZETI FOLYÓIRAT • LX. ÉVFOLYAM, 06. SZÁM • 2017. július • 490 FT / 8,60 RON

www.filmvilag.hu

ELVÁLASZTHATATLANOK
FANATIZMUS

Marlene Dietrich
Roger Moore

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Edoardo De Angelis: **Elválaszthatatlanok** – Cineuovo

CIRKO
MOZI-JEGY
50%

Értelmezések a vizuális antropológia Gulyás-szemléletéhez

Absztrakt

A mindenkori lét megfellebbezhetetlen öröksége és a jelen társadalmi bonyodalmissága sokak számára nem épp a megoldás, de annál inkább az alternatív örömkeresés, kiteljesedés, betöltekezés aspektusa. Hasonlóképpen, de talán még intenzívebben így van ez minden alkotó típusú filmkészítő személyiségnél, az efelé irányuló magatartási modellekben, az én-keresés és tény-keresés megannyi arculatában is. Dokumentarista képművésznél, ha érzelmi strukturalista módon „képez” képeket és közöl tartalmakat, talán nem lehet mellékes a világkép sem, mely egész munkamenetében szinte folyamatos értelmezési gyakorlatban, másság-kontrollban, eltérő vagy alanyi egzisztenciában fogalmazza meg önmaga sajátlagosságát. „A Gulyás-testvérek”, magyar dokumentumfilm-történeti személyiségként a megformált poézis, a felület-reflexiók mélyén lakozó álmvilágok, meggyűrődött jelentések, absztraktummá ragasztott asszociációk éltetői, vagy tán a mindenkori valóvilág-örökségek közötti ablaknyitások kísérletező egyéniségei. Rések, tükrözések, rálátások, ablakok mint az életben lehetséges megmaradás egzisztenciális kihívásai és válaszai, verziói és hiányérzetei – ezek jellemzik az alkotói és kritikai alaptónusukat, s ennek megértése lehetne saját belátásaink egyik perspektívája is.

Abstract

The inappellable legacy and complexity of the present social existences is being for many not the solution, but more of an aspect of alternative pleasure-seeking and personal fulfillment. Likewise, but perhaps even more intensely, this is the case for all creative personalities, film-makers manifesting in these types of behavioral models, and in many facets of the search of the social self and social facts as well. For an documentary movie-artist, if he creates and imparts images in an emotional-structuralist way, the worldview may not be incidental either, which, almost in his entire work process, expresses his own discretion in a nearly continuous interpretation practice, in a control of otherness, formulates his own particularity in a different or subjective existence.

The Gulyás-brothers, hungarian „cinema direct” filmmakers is the life-giving force of inscribed visual poetry, of the real-time worlds in the depths of surface reflections, the creased meanings of the social associations, or perhaps the experimenting individual opening windows between prevailing critical inheritances. Rifts, reflections, insights, windows as the challenges and responses to the possibility of survival, versions and absenteeism – they characterize the creative and critical base-tone of Gulyás's, and (hope against the hope) understanding of which could be a perspective of our own insights as well.

Távoli alakot látsz, s közléről szól egy hang, intimen közléről, belterjesen, mintha melletted állna..., majd hosszú fél perc múlva jön egy vágással-átúszással a félközeli vagy arc-közeli, ahol már interjú-szituációban látható, akit hallasz. Máskor épp egy nő beszél, s férfit követ a kép. Esetleg egy miliőt, atmoszférát, képi harmóniát perget a vászonra a vetítő, s közben mintha egy történetbe kapcsolódnánk be, valamely mulandó pillanat, „akció”, folyamat veszi kezdetét... – még nem a történet, csak a várható esemény.¹

Disszonancia? Vágáshiba? Tekercs-csere a mozi-ban...? Figyelem-elterelés képekkel?

Korántsem. Csak János beszél, a maga hangján. Gulyás János, a leíró képeivel, lassú svenekkel, rávezető ritmusformálással. Textusok egy kontextusban. És mindig, amikor csak lehet, összefüggések, lendületek, ívek, ritmika, komponált tagoltság. Képfolyam. Mintha folyó kanyarulata, csillanó felszíne lenne, s láttán nem kell azon valóban elgondolkodnod, hogy valahol ered, valamire tart, s valamibe torkollik, lassú vagy gyors tempójú, partmosottan vöröses vagy koszosan habos. Természetes, hogy így van, hogy ez van. Nem igényel értelmezést, nem kell a magyarázat mankója hozzá. S így van jól, mert a dolgok így működnek... EZ

1 2018. január 18.-án a Magyar Történelmi Társulat Vekerdi László Szakosztálya konferenciát szervezett *Gulyás Gyula és Gulyás János filmjei* témakörében. E textus az ott elhangzott előadás-rögtönzés írott változata.

a képünk róla, s kész. „Ennyi látható”. Az „ennyi” azonban sokkalta mélyebb, személyesebb, magánérdekűen közfontos.

Ugyanez a szemlélő látószög egy mobil-szobornál, s hasonlóképp egy ózdi vagy terézvárosi roma életútnál, valamely családi milió közepén, vagy Medve Alfonz hevegye, meg az isonzói veteránok közötti portrézás közben. Nem kaszál, sehogy sem rohan, „csak” mesél. Valahol számomra a képírás művészete ebből, ezekből, ezek folyamából és kiterjedéseiből áll. Gulyásképek, János fűszereivel és tálalásában.

Mert hát János képművész. Még akkor is, ha mint majdnem minden zongorista a pálya csúcán, nekimerészkedik karmesterkedni, s az vagy jól áll neki, vagy pózosan merev lesz tőle. Rendezéseinek – a kilencvenes évek elejétől – már nem lehettem közvetlen tanúja, de korábbi képes beszédmódja, az elbeszélés megnevező és ihletetlen impozáns volta kétségtelenül átsugárzik a már önállóan, rendezőoperatőrként felhalmozott filmtömegre is. A kép és hang komponáltan adagolt „aszinkronitásával”, inkább a belső vágás révén, a figyelemfolyamat „menedzselésével”, a megfigyelés és a követés hűségével.

Gulyás Gyula erről egy szakmai beszélgetésen így fogalmaz: „A film /.../ egységes, szoros önmagával – ha szinkron, és letagadhatatlanul önmaga: lábszagrealista! És ez adja, ebből nő ki, ez élteti tovább szellemi fedezetét is, azt a fajta klasszikus radikalizmust – társadalomfilozófiai értelemben –, amely minden fennálló kíméletlen kritikájára törekszik. Itt a mindenben is nagy hangsúly van: ebben ugyanis a filmkészítés processzusa, a beavatkozás és beavatás, azaz annak vállalása és kritikája is beletartozik. Mi ezt következetesen vittük végig, nemcsak a stáb többszöri 'befényképezésével' – hogy a néző a 'kamerafegyver' túldalán álló, dolgozó, minimum 6-8 embert is láthassa –, de ismétlődő vetítésekkel is, a film folyamán belül is tudatosítva szereplőinkben a heisenbergi effektust, hogy a megfigyeléstől (=filmezéstől) már eleve módosul, változik nemcsak a megfigyeléstárgy, de a személy is”.²

A dokumentumfilmek egész negyedszázados időszakára jellemző kimódoltság, a „válogatott”, kiválasztás és megnevezés révén társas valóságából jobbára „kiemelt” szereplők helyett Gulyásék a szituatív leírást részesítették előnyben, ahol a „minden” befényképezése is része az elbeszélés módjának,

a kérdező hangjának, viselkedésmódjának is. Ennek volt valamelyes hagyománya a Balázs Béla Stúdióban, de ezt a fajta alapállását, a megértő interpretátor státusz vállalását és az önvallomáson „érintetti” megjelenítésmódot nemigen pártolta a filmkészítők java többsége. Azt ugyanis, hogy a filmező, „terepmunkás” kutató saját személyében is részese a felvételi helyzetnek, alanya és befogadója a szereplőktől jövő információknak, rezonőr szerepe van nem csupán mint kérdezőnek, interaktív helyzetben kezdeményezőnek, vagy a kamera „fegyverével” vallomásra kényszerítőnek, nehezen fogadták el. Pedig a képfelvétel révén beavatkozás, szerepvisselkedés, feszélyezettség vagy oldottság leírójának is épp annyi „beleszólási” joga van, képeivel elfogad és provokál, rákérdez vagy ráhagy, előcsalogat egy véleményt és kifejezést, vagy éppen feszélyezően beszorít valakibe egy másik mondandót. Tolmács és értelmező funkció ez, amit a képek révén is kifejezni, vállalni kell, úgyhogy megannyi szituatív leírásban János kamerája nem pusztán Gyula „revolver-mikrofonja”, hanem egyúttal mindkettőjük komplex szituációt mint körülmény-együttest is pontosan jellemző alkotói hangneme is.

Ahogy például a Kallós Zoltán portréfilm televíziós változatának első jelenete kezdődik,³ a hegytetőn lassan vonuló juhokkal, közülük filmezve, mintegy azonnal bevonva a nézőt a mérai tejbemérés társadalmi és helyi gazdasági eseményének egyik legfőbb helyszínén a zajló mindennapiságba, s közben hegedűszó hallik a juhok mozgására hangoltan, az nem „néprajzi” ihletettséggű játékfilm poénos indítása, hanem életközeli „lelemény”, hisz ugyanott és ugyanakkor a legények is épp a helyszínre tartanak, zenész-kísérettel, mintegy ugyanazon domb oldalában... E mozgó nézőpontváltás szinte észrevétlenné teszi a belső vágás és a közlendő összehangoltságát a képi egységgel, a teljesség-ábrázolás vagy a kontextusok egész sorával, a részvétel atmoszféráján át az „in medias res” lényeg-fókuszú megidézéssel. S csupán a képi történések jócskán késleltetett pillanatában halljuk már Kallós eligazító elbeszélését a történet értelméről, folyamatáról, egész mibenlétéről. Ez a dramaturgiai megoldás nyilván nem kedvez a folyamatos képsor igényének, de a jelenlét hiteleségével tükrözi a cikk-cakos történet, a meseszerű elbeszélőmód egész eszköztárát és ennek tudatosan választott megoldásait is..., a hosszú snittekét is, meg a mitopoetikus narratíva egész vizuális folyamatát.

2 *Ne sápadj! Filmszociográfia Medve Alfonz domaházi parasztpolgárról.* MAFILM Társulás Stúdió – MTV Közművelődési Főosztály, 1982:82.

3 *Balladák filmje – Kallós Zoltán nyomában*, 1. rész, <https://www.youtube.com/watch?v=RhR-WzR4uoM>

János képfolyama a filmjeikről szóló szakmai beszélgetésekben ritkán kapott érdemi jellemzést, „megnevezést”, stiláris definíciót. Jobbára úgy tűnt, mint távolságtartó narratíva eszköze, az elbeszélő mód képnyelvi megfelelője. Magyarázgatni keveset hallottam Jánost a szemantika és szintaktika fordulataival, s ha mégis, akkor inkább a vágóasztalnál a szerkesztés közben..., meg is lepett rendszerint, milyen árnyalt plasztikussággal, ugyanakkor mégis rendszerzerűen építkező, de folyamatosan ezernyi külső körülménytől függő mindaz, amit megfogalmaz, amit kamera-tollal följegyez, aminek azután döntő fontossága lesz a filmfolyam későbbi szakaszaiban. Kevesen gondolnak bele, milyen szakmai felelősség egy ismételtetetlen szituációban egyetlen tárgyra, vizuális történéstre vagy szempilla-mocnáásra fókuszálni, miközben társas dráma zajlik a színtéren belül, s nem lehet „véletlenül kihagyni” kardinális fontosságú képi közlendőt, miközben nem lehet folyamatosan csak totálképekkel dolgozni sem. A „képírás iskolája” Jánosnál ugyanakkor sosem szemiológiai tankönyv-szárazságú. Ahogy nem mondta, de csinálta..., ahogy a muszter vagy a készre vágott film utólag mégiscsak tükrözte, abban a forgatókönyvben rögzített „plánozási” tervezetnél sokkal cizelláltabban volt benne mindaz, amit erről tudni érdemes, ami a történésemben a hiteles, ami a közlendőben a szavatosság volt, semmint ha szárazkás operatőr-szakkönyvbe komponálta volna képeit valamely neo-konstruktivista esztétikai jelbeszéd nyelvtanaként.

Közlendőjét sosem dikciósan adja elő, verbális „rátöréssel”, mint mondjuk Sára Don-kanyari portréi, s nem is kimódolt „zakkanásokkal”, mint a híradós típusú képközlés azt egykor időszakos /tévés vagy HDF-es/ esztétikai kánonná avatta. János képi kompozíciói nem a késői „balázsbelás” bevállalás dokumentarizálást képviselik, nem is a Tóth János-i laboratóriumi nettség, vagy a kodifikálódott esztétikai „megemlést” hordozzák – sokkal inkább az életvalóságban „megmerülés” beszédmódját. A természetes közlés, a megnevezés „keretei” közt kibontakozó, sűrű leírásba tagolt, jelentéseket hordozó *képjelentést*. Ahogyan egy merített papíron egy XVI. századi szöveg, vagy miként egy oltárképen a szárnyak, melyek „húzzák” is, szorítva keretezik is a történést, meg amiként egy zenei kompozícióban a ritmus kerete, a ritmusok összessége stílussá áll össze, ugyanúgy jeleníti meg János választott jelentésterét a képek sora, mozgások dinamikája, s maga a filmelbeszélés egésze. Belülről fakadóan, vallomásosan, rákérdezően. S nemcsak képstílusban „kér-

dezően”, hanem képnyelvi mondatokban is áttetsző tagoltsággal, s a szituációval is harmóniában.

Csupán egyetlen példával élve: amikor több tízórás filmfelvétel, sok tucatnyi udvari, gazdálkodási, piaci, kocsmai, tsz-szövetkezeti szituáció során, vagy városi tennivalói közben is elkísért Medve Alfonz portréfilmjében még nem sikerült Alfonz édesanyját megszólítani, mert ellenezte a filmezést, fia „öntetszelgő” szereplését, a várható ellenkezést, irigykedést, falusi szóbeszédet is félve..., ám mégiscsak fontossá lehetett Alfonz múltját, mentális örökségét is témává tenni, akkor olyan szituációt kellett keresni, ahol anyja mégiscsak megszólal, a kettejük viszonya megnevezést kap, kapcsolatukból fakadó ragaszkodások és ellenkezések valamiképp érzékelhetővé válnak... Nem volt más lehetőség, mint a mama lakóhelyéül szolgáló kiskonyhában teremteni interaktív szituációt, Alfonzot gyerekkoráról kérdezve. Ebben a direkt interjúban és a szűken behatárolt mozgástérben a ráérősen mesélő Alfonz kapott kiemelten „közeli” plánt, s ebből csak lassú fókusznyitással, alig érzékelhetően finom plánváltással csinált János olyan kettősképet, amelyben mégiscsak megszólalt, gesztikulált, „kotozó” konyhai tevékenység közben is önnön hangjára lelt a mama. E finom átmenet a direkt interjúból a szituatív párbeszédbe, a kis-szekondból a „belső totálba” átívelés plán-váltási megoldása érzékletesen vall a narratív történetmesélés akkoriban még nem szokványos alkalmazásáról, egyúttal arról a képkészítői felfogásról is, mely tudatában van a kamera, a kép, „a tévé nyilvánossága” feszélyező felelősségének, az ilyesmihez nem szokott paraszti kultúra okszerű védekezésének, a beavatkozás „kegyetlen” közvetlenségét ismerő filmkészítői szereptudatnak, s e vállalás szituatív felelősségét mégis feloldani, közössé tenni képes „módszertannak” is, melyet harmonikusan alkalmazni képes.

Székfü András, mikor e szakosztályi rendezvény meghívóját fogalmazta, így invokálta mindezt: *„A Gulyás filmek nézője az emelkedettség érzésével hagyja ott a vetítőtermet. Ez az érzés a megrendülés, a katarzisz egyik válfaja. A kozmikus-filozofikus nézőpont a művészet egyik lehetséges útja, dokumentumfilm esetében nem a leggyakoribb, de nem is példa nélkül való. Ha annak kulcsát keressük, hogy miként éri el Gulyás Gyula és Gulyás János ezt az emelkedettséget, a képi világról és az elemelés, stilizálás eszközeiről is kell szólnunk”*.

Nem helye ez itt most valamiféle vizuális közléskanonok és esztétikai stílbravúrok közötti elme-

háborúnak..., ehhez én bizonyosan nem is értek. Amit viszont a képfolyam láttán, a képsorok hullámzásában fel-feltűnő jelentésekben ugyanakkor megnevezhetőnek látok, az Gulyásék esetében nem az a fajta „hosszú-snittes” újítás, mint Kende Jánosé egykoron, nem is Ragályi Elemér mozgásképes metodológiája, vagy Ember Judit felületi feszültségen szikrázó intimitása. János képiségében – s hadd tegyem hozzá: életpályájuk mintegy felében ez semmiképp sem választható el Gyula narrátoriságától... – talán legfőképpen az a „stilizálási eszköz” játszik fő szerepet, ami mindezek együttes, és főképpen a szituációtól függő elbeszélésmódjában tömöríthető. A katarzis lényege tehát a sűrítésben van, a kamerával följegyzett „tereptapasztalat” vagy „vizuális szaktanulmány” folyamában, melynek alapja és lényege az a képi esszé-stílus, amelyben illő-kellő arányban van közeli és totál, megpihenő mozgás és ráközelítő lényeglátás, környezetbe szorult személyesség leíró tónusa és tájban-térben elhelyező közvetlenség is, amely a látvány harmóniája vágyával, a *nézővel közös ráébredés* révén segít hozzá a belátáshoz és megértéshez. Ha nem lenne mintegy foglalt a „filmregény” fogalma, ezt a „filmnovella” és a „filmesszé” közötti stílusvonalat egy speciális változatának nevezném, mely Gulyásék pályájának körülbelül egynegyedétől a „filmszociográfia” és a „hosszú dokumentumfilm” minősítést kapta. Végül is a képjelentés és kép-olvasat olyan verziója ez, olyan narratíva, amely mintegy az antropológusok által kimunkált stílusvilágot tükrözi, komponált rítust, melyben a filmkészítő nem a mindentudó nagy fehér megszálló, hanem a belátni és megismerni merész narrátor, egyfajta élményközvetítő, aki nem próbál menekedni attól, hogy felelősen, „rábeszélős vágás” vagy „intimkedés” nélküli közvetlenséggel tolmácsolja a mindennapi lét emelkedettebb jelentéstartalmait is akár... Sőt, éppen a tudatos, válaszadói szerepet vállalja ebben, mint közvetítő mellett befogadó is. *Befogadó* ez a tónus, s nem kirekesztő, *beavató*, s nem eltávolító vagy emelkedő, *elbeszélő*, s nem mindenáron dramatizáló. Sok százezer képre emlékszem Gulyásékkal töltött öt évem alatt, a forgatott és vágott filmek egészének belső ritmikájára vagy aszimmetrikus montázsaira is, lassú jelentésfolyammá komponálódásukra, és időnkénti aritmikus szétesésükre is. Mert ilyen is megannyi volt... Vágószoba, filmkígyók Galapagos-szigete, reménytelen küzdés a laokóni feladattal, hogy ebből valami jelentéses egész lesz... Hány meg hány film-„szövet” alakult így, meg-megújuló formában ez évek alatt, hány és hány verzió, képtelen kép-

sor-kísérlet, képes varázslat-remény...?! Talán nem véletlen, hogy a kettejük közötti munkamegosztásban és elbeszélői szerepkülönbségben Gyula művészettörténész mivolta a narratív analízis terén is előjött, vagyis a rendezésben – esetleg akár forgatókönyvírás képi oldalán – a kiemelés, a megnevezés, a jelenlét konnotációit kereste minduntalan, János ugyanakkor a képi textualitás révén adott inkább tónust a jelentéssésségnek. Ezek nem lehettek mindig harmóniában, a kép sokszor inkább csak illusztrált vagy körülírt, a hang viszont pontosított, vagy ellenkezőleg, a két tónus különbségében formálódott a műalkotás kreatív és rétegzett összehatása, belső kontrasztjainak szervezett harmóniája.

Miért is, hogy a képekre sokszor erőteljesebben emlékezünk, mint a pontos szövegre? Szövegekkel és szövegekből „élek” az elmúlt két évtized óta is, s immár végtelen szöveg-tengerek hajósaként mégis inkább vagyok képes a szememben őrzött „GULYÁSJÁNOSKÉPEK” egy-egy fotójára, retinámon kimerevedett kompozíciójára emlékezni, mint a tényleges film-szöveg-foszlányokra. Részint talán azért van ez így, mert János fotós is egyúttal, fényképei nemcsak tényképek, hanem fotográfiai opuszok is... Ugyanakkor meg tán azért, mert roppant sok filmszöveg végtelenül megkapó emberi tónusa – ha csak hangban hallanám – felét sem érné a képkivágás, életvilág-szeletelés optikai bravúrjai, korrektsége, leíró dikciója nélkül. Ki ne emlékezne a *Vannak változások* öregjeinek címlapképeire, *Medve Alfonz* szilaj sodrására, Balla Mihály fohászkozó gesztusára a *Törvénysértés nélkül*-ből, Kiss Lajos mikepércsi veteránra az *Isonzó-filmből*, a nagygéci templombelsőre az *Azért a víz az úr...*-ből, vagy Kallós arcaira a *Balladák filmjeiből*! Ezek egyenként is fotók, súlyos arcképek, melyek révén Gulyásék mindig is a sors darabos durvaságát és pihékönnyű elbeszélhetőségét ellenpontoszták. Az *objektív* révén *szimbolikus* közegbe átemelt *igazságok* tehát, s „emelkedettségük” vagy „stilizált” mivoltuk is épp abból a közvetlenségből fakad, melyet a képfolyam hitelesít, komplexebb tesz, riportok és vallomások, életvilágbeli helyszíni *jelenlét*, beszélő és hallgatni is tartalmasan képes *emberi portrék* során át. *Szituatív* nemcsak a leírás, hanem a „képszöveg” is. Sehol sincs ugyan érvényes séma arra, hogyan beszéljünk el egy embert „korrektül” – de közegéből az intim közelivel „kiragadva” (vagy közvetlenül még ez által megszemélyesítve, megnevezve is) épp oly jelentésfosztó hatást érhetünk el, mint a csakis nagytotálban beszélő mesemondással, hősteremtés-

sel. Ma már mindenki tudja-tudhatja talán, hogy a kép- vagy filmeszközöknek egyaránt megvan a dramaturgiája, közléselektana, empirikus élményszerkezete, „kamera-toll” színe, feltöltöttségi tónusa és szimbolikus ökonómiaja – vagyis nem redukálható a képi beszédmód a drámaiságra (szituativitás nélkül) vagy a poézisre (heveny hétköznapok pályáival nélkül).

Művészember alkotói oeuvre-jéről fogalmazni úgy, hogy munkáiból csakis a kiállítás-képes világsikerű fotókat emelem ki, a kajlákat és szürkéket nem, ez lehet megtisztelő hízelgés, udvarias elhallgatás, születésnap-i köszöntő akár, de nem értékelő elemzés. Nem, János sem „csakis szép képeket” komponált... – mindenekeelőtt is azért, amiért a filmkégyő nagyon sok egymásra hurkolódó képsor, jelenet, képregény-fejezet elemeiből áll, megannyi mozgással, fényhatással, utólag szerencsés vagy dilettáns laboratóriumi hívással, vágási-összeállítási pillanathatással. S ahogy egy regényből vagy verskötetből is lehet kiemelni címbe illő sort, betűt, idézetet, úgy a képek közül is van, ami kínálkozik plakátra, katalógusba, fotókkal illusztrált kiadványba, de a megkomponált „filmkép-albumba” már kevésbé illik. S nem is lenne igaz ebben a funkcióban, ahogyan nem igaz egyetlen tájkép örök szépsége vagy egyetlen kamaszlányi szépség-pillanat nagymamakori maradéka. Ugyanakkor mindkettő igaz, ha helyén-értékén-funkcióján becsüljük, s igaz, ha kamaszlányi szépségtapaszt vagy öregasszonyos bájít ugyanaz a beszédmód örökít meg... – harmóniában önnönmagával és a mondandóval.

A képen, fényvel és formával elbeszélte történések-jelentések ugyanakkor feszélyezően egyirányba masíroznak: egy tekerics film, egy mozi mozgásiránya a vágóasztalon vagy a filmvásznon is az idői végkifejlet felé tart... Vagyis, fotóban elbeszélve, mozgófotóban gondolkodva, s magának a mozgásnak, kiemelésnek, megszemélyesítésnek vagy megszólalásnak funkciót tulajdonító filmbeszéd révén még érvényes hatású maradhat, s ezt a funkciót is kell betöltsé, nem többet. De hát minden folyamatára egyetlen pontja csak kontraszt – de nem az egész, s még kevésbé a lényeg. Mi az, ami ebből a nézőnek válik világossá, ami a „rejtett közlés” vizuális dramaturgiájában kap hitelt, s mi az, amit a hang tónusa, vagy akár a csend rejtekező némasága formál képileg is markánsná, maradandóvá? Lehet-e a némaságnak drámaiság, a képtelenségnek vizuális lenyomata, a sodrásnak moccanatlanságba

épített belső feszültsége? És hogyan látja ezt egy operatőr, hogyan építi meg a maga dramaturgiáját, tudja-e majdan szinkronba hozni a „rendezői oldal” kompozicionális építményével?

Másodpercenként huszonnégyszer megválaszolható kérdés ez. Számos olyan dokumentumfilm és játékfilmes műfaj létezik, melynek nem esztétikai alapkérdése a kamera helyzete a rendező mellett (lásd Sára, Schiffer, Dárday, Szalai, vagy a „híradós” dokumentumozás sok-sok évtizede, plánozás-hiányos filmközlési tónusok, kísérleti filmes kalandosságok, stb.), de éppoly legitim a résztvevő megfigyelő szerepét magával a szituativitás hitelességével leíró „rendező mögötti” kamera-beszédmód is. Felvételi szituációban és leíró hitelességben ez fikciós novella és mélyrealista dráma közötti különbség. Erre következik azután a vágás-összeállítás egész láncolata, melynek előzetesen elképzelt, vizionált elemeit az operatőrnek mintegy előre kell látnia (miközben nyilván előre láthatatlan az), s ami a képekben-képsorban látás képességét, az elbeszélhetőség dramaturgiai kódjait kell szolgálja. E „belső vágás” ugyanakkor nem is mindig válhat (vagy váltható) képi-kompozicionális effektussá egy dokumentumfilmenél, s még kevesebb a garanciája annak, hogy a vágás során a rendezői és az operatőri dramaturgia (egyezettetés nélkül, mert szituatíván életre kelt) változatai éppen harmonizálnak egymással. E „fügő szövegmondás” ikonikus érvényessége ugyanis majdan csak a nézőnek szóló végső összeállításban kap (ha kaphat, s emennyire kaphat) funkciót. A másodpercenként huszonnégyszeres magyarázat ugyanakkor folyamatában más és más „belső mozt” kínál nézőnek és filmkészítőnek, sőt rendezőnek és operatőrnek is. Gulyásékban épp az lehet egyik sorsszerű alapkérdés, hogy ameddig, addig hogyan is jöhettek ki egymással e belső látás és külső láttatás egymástól sokszor elütő dramaturgiája ellenére is. E két pillantás más-más aspektusa, birkózása vagy harmóniája is alapkérdés egy partnerkapcsolatban, alkotói párosban szintűgy. A szituációt leképező hatás a maga egész hömpölygésében szinte öntörvényű létre ébred egy kamera kompendiumán belül..., majd a vágóasztalon, vásznon is. Ha ennek a vizuális narratívának emlék-műhelyét sikerül itt érdemben fölidézni, akkor a látott-vágott-vetített-értelmezett filmek képvilági sokaságából nemcsak az rémlik föl, hogy ezt mind-mind meg kellett komponálnia „valakinek”, hanem az a keserűség is, amely a dokumentumfilmmezők alapvető bánata, (s utólag már kár lenne tagadni is: a Gulyás-testvérek

állandó belső műhelyvita-témája is volt), nevezetesen a kép vagy hang prioritásának küzdelme. Amit János képre komponált, aminek íve volt, tartott valahonnan valahová, áthaladt ezen-azon, hogy céljára közelítsen, vagy totálból egy arc barázdáira, egy szem tükrére vezesse „rá” a nézőt, azt a szövegre vágáskor szinte mind szétszabták – ha csak időlegesen is. De a montázs-kísérlet közben mindegyre fogyott a vágáspontok egzaktsága, s úszott el kép vagy hang prioritása a ráfutás okán, gyarapodott a töltelékanyag, mállott szét a filmidő... Ahogy a felvétel pillanatában maga a szituatív gondolat képi keretet kapott, s ahogy ez később rákapcsolódott magára a filmi dialógra, textusra, mondanivalóra, majd a vágókések szabták mindegyre rövidebbre, azzal veszni látszott maga a megépítettség, az íveltség, a kontextus. A plánozáskor magabiztos kompozíció a (két szalagon, hang- és képcsíkon még) „aláhúzott” textussal bővült, de ettől sokszor maga az éltető közeg lett ösztövebb... – s méltatlan közegbe került néha az üzenet tartalma. Ezek egy része olykor visszajött a végső összeállításkor, de a munkapéldányok sokaságában bizonytalanként akadt tengernyi olyan snitt is, amely utóbb veszendőbe ment, mert már nem került elő utólag, lévén teljessége már hiányos volt a korábbi átszabászat technikai következményeinek hatásai és az ellenpontok, ellensúlyok dramaturgiai hangsúlyai okán...

A dokumentumfilmzés módszereiről szólva egy lejegyzett interjúban erről így szólnak: „A dokumentarizmus általunk választott módszere magával hozott egy másik – reméljük munkáinkra jellemző – problémát is. Az operatőri felfogásról, a képi kompozícióról van szó. Többnyire kerüljük a nagyon közeli beállításokat. Két okból is. Az egyik az előbbieken már jelzett 'intimitás-tagadásunkkal' magyarázható. A másik a hangulattal, a vágóképezéssel való manipulációkkal szembeni ellenszenvünk. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy eleve nem szeretjük a szép beállításokat, a hangulatos képeket. Ellenkezőleg. De utáljuk a szépelgést. De arra viszont állandóan törekszünk, hogy a kamera előtti (illetve a kamerával is befolyásolt) történet, szituáció tér-idő egységét megőrizzük. Ennek szerintünk a dokumentumfilmzés szempontjából perdöntő fontossága van. Csak azzal az anyaggal dolgozunk, ami a konkrét szituáció. Ha ehhez akár csak egy vágóképet is hozzáteszünk – már deformálunk. Ilyen megfontolásból jutottunk ahhoz a megoldáshoz, hogy filmünk szereplőit konkrét környezetükkel együtt fotografáljuk. Mindaz, ami

körülveszi őket, és mindaz, amire – akár váratlanul is – reagálnak, odafigyelnek: maga a konkrét szituáció. Lehet, hogy így 'borzoltabbak' a képek, de azért azt se felejtjük el, hogy a szituáció épségben tartása egyáltalán nem teszi lehetetlenné a képi ráközelítést, a kamera 'ráigazítását', egy gesztus vagy egy reakció lekövetését. Mindezt rögzíteni igyekszünk, de nem mi tesszük a rögzítendő szituációba. Az így fölvetett anyag természetesen erősen szelektálandó. A szelekció viszont nem más, mint a mi értelmezésünk. Állásfoglalásunk. Amit éppúgy nem rejtegetünk, mint ahogy nem leplezzük magát a filmkészítési processzust sem. A film végső szerkezete – megintcsak egy BBS-beli tagsági vetítés reakcióit is figyelembe véve – igyekszik szemléletesen tükrözni ezt a nyílt anyagkezelést. Egyértelmű, hogy azonos problémák, gondolatok stb. esetén leplezetlenül snittelünk. Akár még didaktikusnak is minősíthető módon egymáshoz illesztjük a kivágott, az eredeti, konkrét szituációból kiemelt mondatokat, stb., sőt kommentálunk is..." (a *Vannak változások* nyomán).⁴

A mindig csak egyre sűrűbb, ezért (például a hosszú-dokumentumfilm esetében szinte) folytonosan szűkülő filmidő – amint a szöveghang élethez való kapcsolódó felületévé, a szövegfoltokból komponálható aznapi patchwork-formává – sokszor mellőzötté tette a (felvételi) képi ritmust, a vágások tempóját, az egész filmfolyam képben narrált harmóniáját. Ilyenkor a képbeszédmód lepiszorgatva, sarokba állítva szolgálja a „mozit” magát, akár a megrendelő adásidőt, vetítési időt, kereskedelmi rációt is előbbre tolva. János folytonos heroizmusa, szinte „vakon” tisztánlátó szándéka talán ettől érett meg külön életút-folytatásra, az „alkotói saját idő” egyedi elbeszélhetősége felé haladva. S még azt sem merném állítani, hogy nem igazságosan... De amíg az eltérő „hangszereken” játék még harmonikus maradhatott közöttük, s ameddig nem kellett kényszerűen dönteni a kép vagy a hang primátusa felől, addig a poliszémikus fedettség, rétegzettség jellemezte alkotásaikat. Legfőképpen tán ezért nem lehet „Gulyás János operatőri művészetéről” az elvontság fikciója nélkül beszélni, mert ez a fajta dokumentumfilmzés (és alkalmasint a korábbi, amatőr-filmes korszak is) eminenssem szövegalapú volt. Amit János ehhez (és ebben) tökéletesessé tudott/próbált tenni, az a filmbeszédmód dinamikája,

⁴ Interjú helyett. Lejegyezte Szabó Balázs. In *Vannak változások...* Balázs Béla Stúdió, Budapest, '78. Szerkesztette Fekete Ibolya. 80-81. old.

a ritmusok rendje, a keretezett valóság valamiféle kompozíciós rítussá egységesítése. A magam szótárával, s a kulturális vagy vizuális antropológia terepfelfogási alaptételével élve, ezt valamiféle „résztvevő benne-létnék” nevezném. Ennek része volt s kellett legyen a jelentésteretek befogása képileg is, a vizuális asszociációk, párhuzamok, toposzok, kontrasztok, analógiák, ritmikai elemek használata, az elbeszélő filmszöveg valamiképpen „mozgástánccá” alakítása a képiség révén. S persze, a fény- és formabeszéd épp a vizuális kommunikáció képi megoldásai révén válhatott komponált értelmezéssé. Közvetítő szereppé a „van”, a „látott”, a „lehet” és az „értelmezett” között. Avagy, más szóval és praktikusabban: interakció folyamatos biztosításával.

Feltételesem – mert nem lehetek biztos abban, hogy elkészülnek és esetleg egymásra is épülnek a konferencia előadásai, tehát élhetnek-e szimpla utalásokkal... –, jelzem itt, hogy a Gelencsér Gábor által jellemzett etikai-filozofikus, morálisan felfogott *Tanítványok* mint a korszak egyik vizuálisan is kivételes keménységgel megjelenített oral history-ja kap hangsúlyt, s ebben a képművész János szerepe mintegy a „valóság síppal-dobbal” vállalásakor is része az emlégmentésnek, de ugyanígy a múlt (Győri Zsolt által is földéztet) „vakfoltjainak” kritikájában, a szemtanú-szerep és a narratívákban megmutató személyiségek ikonikussá varázslásában, mindenfajta ilyes „találkozások” objektívtá igazságtartalmainak árnyalt érzékítésében. Fontos szempont talán az is, amire itt Sárközy Réka utalt Jan Assmann-ra hivatkozva, de amit kiegészítenék egy pólussal, a dialogikus emlékezettel összefüggésben. Ha lehet szimpla nyelvi poénon túli jelentést tulajdonítani ennek, e dialogikus „trialogikusra” fordítanám át a filmek esetében, hisz bár az emlékezés „mitomotorikája” nemcsak az írásos és a hagyománykövető integráció-típust teszi interpretálhatóvá,⁵ hanem sok esetben ez a képiségre még inkább igaz, a hangosképre még ennél is inkább. S mert a dokufilm-elbeszélésnél nemcsak a filmnyelvi konvenciók kell jelen legyenek szimbólumhasználati szinten, de ott a másik parton a befogadó is, akinek mindebben való részesültségéről halvány tudomásunk sincs előzetesen, ezért egyedül talán a műalkotás lesz, mely fölkínálhatja számára a megértés dimenzióját. Méghozzá abban a rituális pillanatban, (és sokszor aligha több ilyenben), amikor szembeül a valóság-leírás képi módozatával. Érzésem

szerint Szekfü „hívószava” a konferenciára a filmes magaskultúra és a gyalogos empirikus elbeszélés-módok közötti élményvilág esetében épp ezt a találkozást, a stílári emelkedettség illetően módját teszi esélyessé – és egyben sikerképessé is Gulyásék esetében. A *Tanítványok* esetében, de még másfél-két tucatnyi további Gulyás-opusz esetében is fennen igaz a látószögek multifokalitása és többpólusúsága, a filmbeszédmód konstans korpuszának állandósult biztosítottasága. A rendezvény szakosztályi vállalása nemcsak az MTT-nek kifejezhető köszönettel említendő itt, hanem annak illendő hangsúlyozásával is, hogy a képi közlés története ugyancsak valamiféle megőrzendő képnyelv-történet, s Gulyásék esetében elhallgathatatlan többlet ma már a magyar (általam korábban „közlési ortodoxiának” nevezett) kommunikativitásában.

Összegzésem szerint Gulyásék a képiség, leggyakrabban a dokufilmzés szinte antipolitikusan (Konrad György-féle értelemben vetten) mutató személyiségeit testesítik meg, s e „kívülálló/belül-lévő” felfogásmód szinte vertovi sajátossága lesz filmes eszköztáruknak, formanyelvüknek. Nem ugrottak ki hosszan tartó hazai celebritással vagy időszakos világsikerrel – de elérték fölöttébb tisztességes szakmai megbecsülést, megkaptak díjakat, részben „rangokat” is. S ami fontosabb ezeknél: megteremtették egy korszak talán legautentikusabb hosszúdokumentumfilm elbeszélés-módjának kommunikatív modelljét, vagy e modellek egyikét biztosan, a „máskéntbeszélés” eszközeként, formanyelveként, narratív normájaként. A közlési ortodoxiától a valóság összes tüzen-vízén át is afelé vezetve a hazai dokumentarizmust, amit azután majd az antropológiai filmzés és a történet-szociológiai témaválasztás megannyi példája illusztrál életművük hosszán át (s ezt részben már Tóth Péter Pál fölöttébb gazdag monográfiája is pontosító módon megtette). Enélkül viszont nemcsak a néprajzi vagy a szociofilm lenne filmtörténetileg szegélyesebb, hanem a szociokulturális közléshagyomány és a vizuális antropológiai mérce sem lenne alkalmazható a képtudományok hazai történetében, a résztvevő társadalmi jelenlét meghatározó filmművészeti korszakában, Gulyásék jelentőségének fölismerésében.

5 Lásd Jan Assmann 1999 *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 290. old.

FILMVILÁG

FILMMŰVÉSZETI FOLYÓIRAT • LX. ÉVFOLYAM, 01. SZÁM • 2017. január • 490 FT / 8,60 RON

www.filmvilag.hu

Világfelfordulás

Magyar krimik

Contard // Dolan

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Michael Dudok de Wit: **A vörös teknős** – Mozinet Kft.

CIRKO
MOZI-JEGY
50%

A MEDIÁCIÓ JELLEMZŐI FELHASZNÁLÁSI TERÜLETEI SZERINT

Absztrakt

A mediációnak számos jellemzője van, lévén, hogy olyan különleges kommunikációs törekvésként tartható számon, amely a két vagy több fél közötti, konfliktusos helyzetben való megegyezésre vonatkozik. Ezeknek a jellemzőknek a bemutatása lehetővé teszi azt a következtetést, hogy a mediáció túlmutat az egyszerű konfliktuskezelésen, így független intézményi keretbe foglalható mind elméleti, mind gyakorlati megfontolásból.

Ez a szöveg elméleti keretesként a kommunikáció participációra alapozott felfogására (PTC) reflektál, bár fókuszában a gyakorlati megvalósítás áll. Bemutatva a mediáció különböző alkalmazási területeit családi, munkahelyi, közösségi (települési), kortárs (iskolai), egészségügyi és interkulturális (kisebbségi) mediáció –, a szerző mint mediátor saját tapasztalatain keresztül ismerteti a mediációs folyamat sajátos jellemzőit.

Abstract

Mediation has various features as being a special communicational endeavor regarding to the agreement of two or more parties in a conflicted situation. Presenting these features allows to draw the conclusion that mediation is beyond simple conflict management, thus, it has independent institutional framing both theoretically and practically.

This paper reflects on the Participation Theory of Communication (PTC) as a theoretical framing, although the practical implementation stands in its main focus. By presenting each application fields of mediation – family, workplace, communal (urban), peer (school), healthcare and intercultural (minority) mediation – based on the author's personal experience as practicing mediator, the specific features of the mediation process are demonstrated.

A mediációs protokoll felhasználhatósági területeinek száma gyakorlatilag korlátlan. A törvényi szabályozás is inkább a lehetőségeket támogatja, és nem korlátozással szabályozza. Csak a büntető eljárások bizonyos eseteiben korlátozza a resztoratív eljárás alkalmazását.¹

¹ Azokban az esetekben, ahol a mediáció nem helyettesítheti a büntetőjogi eljárást, ott is alkalmazható kiegészítő, kárhelyreállító, vagy kapcsolatrendező eljárásként. Sőt számos esetben az ilyen helyreállító eljárásokban való részvételt a bíróság figyelembe veszi az ítélet meghozatalakor (Fellegi 2009).

A mediáció gyakorlati elterjedését annak alkalmazhatósága, hasznossága határozza meg a résztvevő ágensek szempontjából. Az egyes területek bürokráciába beágyazottsága és szakmai zártsága determinálja a mediáció elterjedésének idejét. Szakmailag a legzártabb területnek jelenleg az egészségügy, azon belül is az orvostársadalom mutatkozik.

Az alábbiakban azok a területek kerülnek bemutatásra és participációs értelmezésre, amelyek során a legnagyobb esetszámban fordul elő a közvetítői eljárás.

1. Családi mediáció

A mediációt a párkapcsolatok különböző szakaszaiban történő krízisekkel kapcsolatos problémák esetén használják a legnagyobb számban jelenleg Magyarországon. Az elnevezés az angolból ártett *family*, azaz családi jelzővel illeti ezt a típust, mert a problémát megjelenítő ágensek a család intézményéhez tartoznak: férj és feleség, vagy volt férj és feleség, az esetek többségében gyermekekkel.

Ezen a területen a legmagasabb az esetszám, melynek több egymástól látszólag eltérő oka van. Ahhoz, hogy érthetővé váljon a mediációnak ez a legösszetettebb, legbonyolultabb, mégis jelenleg talán a legnagyobb jelentőséggel bíró típusa, az okok részletes vizsgálatára van szükség.

Az általam végzett családi mediációk során párkapcsolati probléma állt a háttérben. A párkapcsolati terület nő és férfi között a legintimebb szintér. Ezen a szintéren több ágens jelenléte nem lehetséges. Ugyanis, ha megjelenik egy harmadik ágens – aki lehet újszülött kisdéd, vagy épp az anyós –, az már nem a nő és férfi közötti intim szintér, amely a későbbiek során a család alapjait képezi. Több pszichológiai és vallási irányzat siklik át ezen a típusú kapcsolaton. A pszichológus Feldmár a nő-férfi kapcsolat létrejöttével az „én tudat” halálát, a „mi tudat” létrejöttét hirdeti, a gyermekáldással a „mi tudat” halálát és a családi közösség születését is (Feldmár 2006). Ezekkel a „halálokkal” együtt járónak tekintik a hozzá tartozó kommunikációk halálát is.

A mediációban megjelenő párok legnagyobb nehézsége, hogy ezeket a változásokat, és a hozzájuk tartozó kommunikációs hiányokat nem tudják ke-

zelni. A valóságban ezek a folyamatok természetesen végbemennek, de a nő-férfi kapcsolat megmaradása, annak megfelelő kommunikációval való fenntartása folyamatosan szükséges, hiszen nemcsak megteremtője, de folyamatos fenntartója is a családnak, vagy családi köteleket jelentő kapcsolatoknak.

A családi köteleket formáló kapcsolatok akkor is fennmaradhatnak és megfelelően működhetnek, ha egy pár a különélés mellett dönt. A kimondott, átbeszél, megélt – tehát kommunikált – kapcsolati változások megtartják a családtagok közötti viszonyt, mely bizonyos esetekben erősebbnek mutatkozik a hagyományos házastársi viszony minden áron erőltetett fenntartásánál.² Itt megmutatkozik a PTC azon tézise, mely szerint a színtér az ágensek közötti sajátvilágok összekapcsolását jelenti (Horányi 2007) – mert itt tudnak igazán megjelenni a kapcsolatot jellemző és működtető kommunikációk –, és nem feltétlenül a fizikai színteret, amely a kapcsolatok erőltetett egyben tartásának következménye. Egy párkapcsolat megromlása esetén a különélés tarthatja meg a jó viszonyt a pár tagjai között. A gyerekek pedig jobb kapcsolatot tudnak ápolni mindkét szülővel egy letisztított, kiszámítható viszonyrendszerben, még akkor is, ha a szülők külön élnek. Ez elsőre ugyan paradoxonnak hangzik, a magyarázat az előbbieken vázolt gondolatmenet alapján a következő: a családban mint intézményben az egyes tagoknak saját szerepük, feladatkörük van, az egyes feladatkörökhöz kapcsolódó tevékenységek jelentős része nem ruházható át a család más tagjára, például birkózni nem az anyukával fog a kislány, hanem az apukával. Ezek a szerepek és a hozzájuk tartozó feladatok, közös tevékenységek akkor tudnak működni, ha a családi alapot jelentő nő-férfi viszony a változás ellenére stabil, kiszámítható és együttműködő alapokon nyugszik. Amennyiben ez a kapcsolat lezáratlan, úgy az innen származó problémák tovább gyűrűznek és megjelennek más, a rendszerben amúgy jól működő kapcsolatokban is. Például, ha az anya azzal fordul a bírósághoz, hogy a gyermek láthatását változtassák meg, mert az apa kiszámíthatatlan, megbízhatatlan és nem látja el korábban vállalt kötelezettségeit, akkor a szülők valamelyikénél nem jutott nyugvópontra a nő-férfi viszony megváltozása. Amennyiben ez megtörténik, már nem indirekt – rendszerint a gyerekeken

keresztüli – módon kommunikálnak egymással, hanem közösen változtatnak a helyzeten.

A működés alapját a két ágens folyamatos kapcsolattartása, együttműködése adja. Az ágensek sajátviláguk egy részét már nem teszik láthatóvá a másik ágens számára, csak a gyermekekkel kapcsolatos együttműködéshez szükséges rész marad megosztva. Egy bizonyos területen problémafelismerő és problémamegoldó ágensnek kell maradni, ezt mindkét szülő szeretné is, hiszen fontos a gyermekkel való kapcsolattartás, nevelése, jövője, stb. Az eddig a kezdetektől fogva meglévő intim, senki más számára hozzá nem férhető nő-férfi viszonyt le kell zárni, az egyik félnek rendszerint el is kell gyászolni (Viorst 2002). Ritkán adódik olyan konstelláció, melynek során mindkét fél (közel) azonos emocionális szinten van a nő-férfi kapcsolatukban, rendszerint az egyik fél már nem kötődik a másikhoz, pl. elmúltak az érzései, másvalakit szeret. Az elégedés, a kapcsolat új alapokra helyezése azonban csak részleges, mert a gyermekek folyamatos kapcsolatot testesítenek meg a szülők között. Így a sajátvilág részleges lezárása és egy más részének rendszeres működtetése ugyanolyan közös akaratra, a másik ágenssel való partneri kapcsolatra épülve működhet, mint bármely más mediált helyzet.

A megromlott párkapcsolatban élők a női és férfi intimitást nem tudják, vagy nem akarják már működtetni. Intimitás alatt azt a közelséget értem, amely a pár egységét fenntartja, megerősíti, ezt pedig a két ágens közötti sajátvilág megosztása, ezáltal egy közös sajátvilág létrehozása, és az abban való rendszeres együttes idő eltöltése jelenti.³ Amikor már ezt az intimitást nem akarják/tudják működtetni a felek, akkor ennek megváltoztatásával tudnak csak tovább lépni. A megváltoztatás lassú, és érzelmileg megterhelő folyamat, amelynek sikeréhez rendszerint külső segítségre van szükség.⁴ A kommunikációs folyamat szempontjából ilyen megerősítő aktus lehet a mediációs folyamat, amely párkapcsolati mediációk esetén egy, de akár négy-öt alkalom is lehet, és a helyzettől függően egy hétig, vagy akár három hónapig is eltarthat. A folyamat előrehaladottsága határozza meg a mediáció hosszát. Vannak, akik az első alkalom után párkapcsolati terápiára mennek, és van, amikor csak az egyik fél fordul segítséghez. A több-alkalmas ülések során

2 Ez nem minden a párkapcsolat során felmerült esetekre igaz, mert a házasság intézményének keretrendszere által kijelölt védő, átmeneti nehézségek elől való elmeneküléstől kifejezetten jól és megtartóan működhet.

3 Egyszerűbben fogalmazva a kölcsönös bizalmon alapuló szeretet és annak bármilyen megnyilvánulási formája.

4 A külső segítség bármilyen formát ölthet, ahol a feleket, mint ágenseket megerősítik, és támogatják.

a felekben végbemenő lelki transzformációk, felismerések indukálják a következő ülést, folyamatosan haladva az aktuális helyzet megértésében.

Az akut párkapcsolati problémával küzdőknek néha elég a mediáció biztonságos színterét és a mediátorok figyelmét biztosítani, hogy kibeszélhessék félelmeiket, sérelmeiket. A közös színtéren való találkozás egy akut esetben elég lehet a másik fél helyzetének elfogadására, érzéseinek megértésére.

A krónikus, régóta fennálló párkapcsolati problémák esete jóval bonyolultabb és összetettebb. Itt a felek ugyanis már régóta nem élnek együtt a nő-férfi intimitás színterén, de a kapcsolathoz tartozó szerepeket – vagy legalábbis azok egy részét – továbbra is beteljesítik, megfelelően a társadalmi és környezeti elvárásoknak. Ezt az állapotot az ágensek nagyon különbözően élik meg sajátvilágukban. Vannak, akik teljes kudarcként fogják fel és pszichoszomatikus betegségekbe menekülnek. Mások a fájdalmat a játszmahelyzetek (Berne 2008) folyamatos újragenerálására használják fel, mert így valamilyen kapcsolatban maradnak a másik féllel. Megint mások önmagukat okolják, és terapeutától gyógyítóig járnak, hogy ők változzanak meg annak érdekében, hogy a korábbi állapotot fenntartsák.

A fentiekben leírt megoldáskeresések mindegyike visszaköszönt a mediációs praxisom során. Tapasztalataim szerint két fő közös jellemzője van ezeknek a megoldáskereséseknek: az egyik, hogy nem tekintik közösnek a problémát, vagy magukat, vagy a másik félt okolják a kialakult helyzetért, és az is gyakran előfordul, hogy projektálják egy kapcsolaton kívüli személyre. A másik, hogy nem a másik féllel osztják meg a megoldásra való törekvés útját, hanem egy kívülállóval.

A közös sajátvilág elhagyása bekövetkezhet valamilyen sérelem okán, elhidegülés, más szerelem megjelenése miatt, a pár valamely tagjának szüleivel való kapcsolat miatt, stb.

A probléma, vagyis a jelenlegi és a kívánt állapot közötti különbség lényege az, hogy a jövőbeni kívánt állapotot a krónikus párkapcsolati helyzetekben az egyik fél a múltbéli probléma előtti állapottal tartja azonosnak. Ami már nem fog bekövetkezni, mert a felek között megváltozott helyzet más kívánt állapot létrejöttét teszi csak lehetővé. Abban az esetben, ha mindkét fél a múltbéli probléma előtti állapotot szeretné visszaállítani – tehát a céljaik megegyeznek – akkor sem lesz kivitelezhető ugyanabban a formában.

A hosszan elhúzódó párkapcsolati problémák jellemzője, hogy sokáig vannak destruktív szakasz-

ban az ágensek. Gyakran ekkor tevődik át az ágensek sajátvilágában a probléma létrejöttének oka a másik fél gyermekkorába, szülőikkel való viszonyába – tehát a valós probléma keletkezéséhez képest egy másik időszakra. Ekkor változik meg a probléma oka is az ágens sajátvilágában. Mivel az ágensek között nincs, vagy nem elmélyült⁵ a kommunikáció, így a fent említett változások zavartalanul végbemehetnek.

A felek tehát nem képesek működtetni sem a problémafelismerő, sem a problémamegoldó ágensi funkciójukat. A nő-férfi színtérből való kivonulás következtében nincsen elégséges és valós ismeretük a másik fél érzéseiről, gondolatairól a különböző – számukra fontos – témakörökben. Ezeket az ismereteket intencionálisan pótolják, például a férj évekkor korábbi más nővel való kapcsolataiból, noha lehetséges, hogy pont a házasság intézményébe való belépéssel a férj végképp felhagyott korábbi életvitelével.

Ez az anómiás helyzet bizonytalanságot és félelmet szül, az ágens az elérni kívánt állapotot úgy látja elérhetőnek, ha a másik felet támadja, destrualja, negligálja.

A felek rendszerint ebben a szakaszban fordulnak külső segítséghez, amely ekkor már szinte kizárólag a jogi út⁶ lehet, kivéve, ha a másik felet szeretnék terápiába juttatni. A jog viszont egy végtelen huzavonának⁷ színtere, amely leginkább a helyzet további romlását, de legalábbis konzerválását jelenti. Ezzel a lépéssel az ágensek kiadják kezükből a probléma feletti kontrollálás lehetőségét. A cél ilyenkor nem a probléma feloldása, hanem a másik fél jogi eszközökkel történő legyőzése. Az ágensek koalíciót alkotnak a jogi képviselőjükkel. A jogi képviselő a közös felkészültségből csak a jog intézményrendszerében meglévő ismeretekhez rendelkezik elérhetőséggel (rendszerint a másik ágenszt kompromittáló, hátrányosan megjelenítő információkkal). Mivel mindkét oldal hasonlóan jár el, ezért a jogi képviselő felkészültségétől függ, milyen eredményt érnek el a jog logikájához igazított, az

5 A *nem elmélyült* kifejezés a felek felszíni, a probléma tüneti kommunikációját jelöli, ez a kommunikáció rendszerint bizalomvesztett, a sajátvilág megnyilvánulásához nem eléggé biztonságos színtéren történik.

6 Tény, hogy a „válóperes” ügyvédek pont az ebben a mentális állapotban lévő klienseket szolgálják ki.

7 Jelenleg egy válást több hónapra, vagy évre is el lehet húzni, ami lehet az ügyvédi agilitás kérdése, de ugyanúgy lehet a felek hosszú önismereti útja is (Singer 2010).

eredeti problémát megjeleníteni nem tudó nyertes-vesztes rendszerben. A jog ítéletet mond, és a nyertes-vesztes logikai rendszert alkalmazza, mert valamelyik félnek „igaza” van.

Van olyan helyzet, amikor a jog sem képes dönteni, ilyen lehet például a gyermekelhelyezés. Itt ugyanis érvek és ellenérvek olyan végtelen számú kapcsolódását és magyarázatát képesek a jogukat képviselők indoklásként előadni, hogy a bíró az első fázisban folyamatosan elnapolja az ügyet, majd vagy dönt – amely a jogszabálynak igen, de a feleknek, és a gyermeknek egyáltalán nem megfelelő –, vagy mediációba küldheti a feleket. Ez utóbbi esetben az évek óta tartó pereskedés után ismét problémafelismerő és problémamegoldó funkciót betöltő ágensekké válnak.

A mediáció során időre van szükség, hogy a felek felismerjék, hogy ők fognak változtatni a fennálló helyzeten, és hogy újra ágensként tudjanak működni, és saját maguk hozzának döntéseket jövőjüket illetően.

A családi mediációt 2011 áprilisától kötelezővé tették⁸ Nagy-Britanniában. Az léphet a jogi procedura útjára, aki bizonyíthatóan sikertelenül próbálkozott a közvetítői eljárással.

Magyarországon a Ptk. Családjogi Könyve (Boros et al 2014) bevezette a kötelező közvetítés fogalmát 2014. március 15-től a szülői felügyeleti jog rendezése érdekében, a szülő-gyermek közötti kapcsolattartás és a gyermek harmadik személynél való elhelyezése körében, beleértve a határon átnyúló jogvitákat is (Boros uo.). Ez nagyon fontos mérföldkő a szabályozás tekintetében, a gyakorlatban azonban jelenleg még csak nagyon kis részben működik, annak ismeretlensége és újszerűsége miatt.

2. Munkahelyi mediáció

A munkahely mint intézmény többfajta interperszonális viszonyrendszer megjelenítésének színtere. Egyfelől a munkavállalók az adott munkahelyen a kialakult és elvárt protokoll szerint elvégzett cselekedeteinek színtere. Másfelől a közös térben egymással összefüggő, gyakran egymástól függő munkafázisok során kialakult privát interperszonális kapcsolatok tere.

8 Mediációs információs és értékelő megbeszélésen való részvételt tették kötelezővé (mediation information and assessment meeting, MIAM).

A munkavállalással kapcsolatos érdekek érvényesítésének növelésére a munkavállalók évszázadok óta összefognak, és törekszenek céljaik elérésére. Az interperszonális együttműködésből eredő privát kommunikációk nem mérhető módon növelik, vagy éppen csökkentik egy adott gazdasági szervezet hatékonyságát és ezzel piacképességét is.

2.1 Munkaügyi mediáció

A munka világához nemcsak a konkrét munkaügyi viták és problémák kapcsolódnak, a munkavégzés során a munkavállalók interperszonális interakciókba kerülnek a munkaidő szinte minden percében. Az ilyen interakciók akaratlanul is vitákra adnak okot, amely lehet szakmai témájú, de lehet teljesen személyes is, az is előfordul, hogy a kettő keveredik egymással.

Egy 2008-as kutatásban⁹ a munkahelyi konfliktusokat vizsgálták, konfliktusnak definiálva minden olyan jelenséget, amely megakasztja a munkavégzés folyamatát. A munkavállalók úgy találták, hogy a konfliktusok legfőbb oka a személyeskedésből, vagy túlzott egoizmusból fakad. A személyeskedés a másik személye elleni támadás egy konfliktus során, míg az egoizmus – épp ellenkezőleg – a másik fél túlzott háttérbe szorítását jelenti kommunikációs szempontból. A konfliktusok után motiválatlannak, dühösnek és frusztráltak érzik magukat a megkérdezettek. A vizsgált országokban átlagosan 2,1 órát töltenek hetente konfliktusokkal, ami csak az Egyesült Királyságban 370 millió munkanapot jelent évente. Ezek a konfliktusok többségükben nem megoldatlan konkrét munkaviták mentén alakulnak ki, hanem kifejezetten a felek közötti viszony adja az alapjukat. A megoldásnak a személyes vonal időbeni felismerését, a felek által a konfliktus megoldására szánt idő növelését, és egy mediátor bevonását jelölték meg a válaszadók. A konfliktuskezelő tréningen való részvételt szignifikáns többségük elutasította, azonban a többiek megismerésére szánt időt, akár közösségi események (csapatépítő tréningek), akár konkrét mediációs formában, támogatták.

9 A kutatás két fő fázisból állt: az elsőben 5000 munkavállalót kérdeztek meg kilenc országból – Egyesült Államok, Brazília, Egyesült Királyság, Dánia, Franciaország, Németország, Írország, Hollandia, Belgium – a munkahelyi konfliktusokkal kapcsolatos viszonyokról. A másodikban 660 Egyesült Királyságban lévő munkahely munkaadói perspektíváját vizsgálták a HR osztályok bevonásával ugyanebben a kérdéskörben.

A munkahelyi mediációs folyamatba kerülő eseteknél a munkából adódó stressz, túlterheltség, és a munkatársakkal nem megfelelő állapotú interperszonális kapcsolat jelenti a probléma forrását. Ezt példázza az az eset is, ami egy magyarországi multinacionális nagyvállalat vezérigazgatója és kereskedelmi igazgatója között történt egy néhány éve levezetett közvetítés alkalmával.¹⁰ A vezérigazgató feltett szándéka volt, hogy felmond a kereskedelmi igazgatónak, bár ezt semmilyen teljesítményi mutató nem indokolta. Mielőtt munkaügyi perre került volna sor, a felek a mediáció mellett döntöttek. A mediáció során a felek ugyanarról a munkahelyről és ugyanarról az elvégzett munkáról két, alapjaiban véve teljesen eltérő, egymástól távol eső sajátvilág leírását adták. A főigazgató – aki a korábbi kereskedelmi igazgató is volt – világában a sikeres teljesítményt a mindennapi kemény, túlórával járó, folyamatos túlteljesítést igénylő munka jelentette. Úgy érzekelte, hogy ennek a mentalitásnak, munkaszemléletnek köszönheti előmenetelét, egzisztenciáját. A kereskedelmi igazgató – aki több mint húsz évvel volt fiatalabb a főigazgatónál – pontosan betartotta a munkaidő kezdetét, és a végét is. Fél ötkor felállt és elhagyta az irodát. Munka után rendszeresen sportolt, családi és társadalmi életet élt. Elmondása szerint nagyon élvezte a munkáját, és jó viszonyban volt minden beosztottjával, munkatársával. A főigazgató problémája pontosan az volt, ami a kereskedelmi igazgatót motiválta, energetizálta a mindennapi életében. A vezérigazgató szerint a munka és a teljesítmény-centrikus életszemlélet eredményezi az anyagi és társadalmi elismerést, és így a boldog családi élet alapjait is ez jelenti. A másik szemlélet szerint, ha az élet minden területén kiegyensúlyozott vagyok, akkor a munkámat is jól el tudom látni, az is csak egy szelete az életnek, de nem a legfontosabb. Jól látható, hogy két különböző életszemléletet láthatunk egymás mellett, és mindegyik saját értékrendet¹¹ képvisel. Amikor látszólag holtpontra jutott az ágensek kommunikációja, a mediátor kérdésére kiderült, hogy a főigazgató teljes mértékben meg van elégedve a kereskedelmi igazgató teljesítményével, mind a mennyiségi, mind a minőségi mutatók alapján. Amikor világossá vált, hogy csak a sajátjától eltérő munkastílus jelenti a bizalmatlanság alapját, a főigazgató

10 A közvetítői eljárást egy mediátor kollégával közösen végeztük 2011-ben.

11 A mediáció egyik alaptétele, hogy értékeket nem lehet a mediációba bevinni, csak érdekeket, szükségleteket.

felismerte, hogy emocionálisan el kell engednie a kereskedelmi igazgatói pozíciót és a vele járó kötelezettségeket és felelőségeket is. Az ágens felismerte, hogy a problémát nem a másik ágens munkája, munkastílusa, vagy bármely, a személyiségéhez kapcsolódó dolog jelenti. A problémát abból formálta, hogy nem zárta le érzelmileg a húsz éves kereskedelmi igazgatói pozíciót, így a pozícióváltás ellenére is automatikusan kontrolálta azt. Ahogy ez a sajátvilágában felismerésre került, el is tudta engedni az ellenőrzési kényszert. A mediáció kiindulási helyzete az volt, hogy milyen módon bontsanak szerződést munkaügyi per indítása nélkül. Ehhez képest sem a valós probléma helye, sem annak megoldása nem a munkahelyhez kapcsolódó teljesítményben, elvégzett munka mennyiségében, minőségében, sem a másik ágens szakmai személyiségéhez nem volt köthető. Ennek felismeréséhez azonban elengedhetetlenül szükség volt egy másik szintéren megjeleníteni a problémát – annak látszólagos okozójával – a másik ágenssel együtt. A két ágens közötti viszony így változhatott meg olyan mértékben, hogy a főigazgató megtapasztalhatta a kereskedelmi igazgató életszemléletét, munkához, munkahelyhez való viszonyát, azaz mindazt, ami a munkahelyi távolságot szemlélve számára olyan ismeretlen és idegen volt, hogy inkább megvált volna tőle. A valós helyzet megismerése sok esetben elégséges ahhoz, hogy az addig problémának megismert helyzetet már nem annak érzékeli az ágens. Tehát az ágensnek a valós probléma felismerésével – ahogy azt e példa is szemlélteti – lehetősége nyílt a megoldáshoz vezető lépések megtalálására.

Ez az eset azért itt került elemzésre, mert a munka világában is van egy olyan szegmens, ami mögé a vitában résztvevő felek a valós saját érdekeiket, szükségleteiket elrejtik, és abba – mint a trójai falóba – csomagolva próbálják meg keresztülvinni, megvalósítani. Ez az eddig tárgyalt főbb mediációs területeken mindenhol megtapasztalható. A családi mediáció esetén a gyermekekre hivatkoznak a felek, a munka világában a jövőbeni teljesítmény az ok, míg a közösségi mediációk esetén – legyen az iskolai vagy települési – rendszerint pont az adott közösség morális, vagy egyéb veszélyeztetése a kibúvó tárgya. Ez a rendszerint értékekbe, szabályokba kapaszkodás egy természetes folyamat, amikor az eddig ismeretlen változás lehetősége megjelenik az ágensek előtt.

A mediáció a biztonságos szintér megteremtésével vezeti az ágenseket abba az irányba, ahol a saját erőforrásaikból, eddigi pozitív tapasztalataikból

merítve meg tudják mutatni a saját érdekeiket és szükségleteiket.

3. Közösségi, települési mediáció

A következőkben a mediációban a legnagyobb számú résztvevővel számolt esetek és azok viszonyai kerülnek górcső alá.

A résztvevő felek száma elérheti a 40-50 főt is, az ő részvételükkel történő mediáció eredménye – gyakorlati tapasztalat alapján – akár egy harmincegynéhány ezres várost is érinthet. Ekkora részvételi szám első ránézésre beláthatatlannak és kezelhetetlennek tűnik, akár csak a rendelkezésre álló idő szempontjából is. Hogy kerülhet sor ilyen rövid idő alatt ilyen sok sajátvilág megmutatkozására, meg egyezésre?

A közösségi mediációk az összegyűjtött tapasztalataim szerint két fő csoportra oszthatók a következők szerint: (1) egy adott, minden résztvevő számára kezdetektől ugyanazt jelentő probléma megoldása a cél; ilyen például egy város forgalmi rendjének megváltoztatása; (2) egy konkrét káresemény helyreállítása, azaz a tettes-áldozat¹² mediáció során a felek támogatása, meghallgatása, vagy konkrét esetben csak közvetetten érintettek hallgatóként való részvétele. Ilyen például egy iskolai verekedés, ahol jelen van a sértett fél, és jelen van az elkövető vagy elkövetők és támogatóik is, akik abban segítik a feleket, hogy a legjobb jóvátételi megoldás születhessen. Ebben az esetben a támogatók a szülők, barátok, osztálytársak, valamint további résztvevők lehetnek tanárok, iskola-pszichológus, vagy a sértett által megnevezett, az ügyben nem érintett személy is (Herczog 2004).

A közösségi mediációk szintén egy meglévő minta, szokás megváltoztatására, vagy éppen egy még nem létező rend kialakítására jönnek létre. Az érdekek, a szükségletek azonban teljesen világosak, nem vagy csak nagyon kis részben vannak rejtve. Így tehát a közösségi mediációs ülések a tudatos, racionális szinten történő problémafelvetésről és megoldáskeresésről szólnak.

A mediátorok számára kulcskérdés a közösségi érdekek megfelelő képviselőinek helyes kiválasztása. A megoldandó probléma megfelelő megjelenítéséhez, valamint a hozzá kapcsolódó igények, szükségletek artikulálásához a megfelelő ismeretekkel,

és felkészültségekkel rendelkező személynek kell az adott közösséget képviselni az ülésen. A kellő kompetenciával bíró személyek beazonosítása, megkeresése, időpont egyeztetése, stb. hosszabb időt, esetenként egy-két hónapot is igénybe vehet. Ez az idő viszont lehetőséget biztosít a közösségi visszacsatolásra: azok az érintettek, akik nem kerültek addig a látókörbe vagy maguktól keresik fel a szervezőket, vagy a már megkeresettek ajánlják őket. A mediátorok között van, aki csak az előkészítéssel foglalkozik. Az előkészítő mediátorok magán az ülésen nem vesznek részt. A mediációt két mediátor vezeti, és egy jegyzőkönyvíró segíti.

3.1 Ágensek koalícióban

A közösségi mediáció során az ágensek koalícióba kerülnek a résztvevő többi ágenssel. Egymás számára elérhetővé tett kapacitásokkal egészülhet ki a saját kapacitás, amelyeket felhasználhatnak a probléma felismerésben és megoldásban, valamint a kommunikációban is (Horányi 2007).

Ezt példázza egy magyarországi város Polgármesteri Hivatalának főépítésze által kezdeményezett és az alábbiakban ismertetésre kerülő közösségi mediáció is.¹³

A város közlekedési rendjének szabályozása az elmúlt évtizedekben nem követett egységes koncepciót. A forgalmi rend változtatását ad hoc módon, lokális és eseti problémamegoldások elszigetelt halmaza alkotta: utcák egyirányúsítása, a parkolási rend, a várakozni és megállni tilos táblák kihelyezése, stb. Az egyes döntések nem kapcsolódtak egymáshoz, nem alkottak struktúrát és nem váltak szerves részévé a város közlekedési rendjének. A döntéshozók nem egyeztettek más, az adott kérdésben szintén érintett és kompetens felekkel, egyéb problémák miatt elszigetelten döntöttek a város közlekedési rendjéről. Ez sokáig nem jelentett problémát, mert az egyes kisebb horderejű döntések nem indukáltak közösségi szinten is megjelenő feszültséget.

A város közlekedési rendjére jelentős kihatással van az a földrajzi helyzetéből adódó jellemző, hogy négy, jól elhatárolható településrész alkotja: belváros, kertváros, óváros, külváros. Ez a történelmi – fizikai szintéren is egyértelműen megjelenő

12 Tettes-áldozat mediáció, vagy resztoratív eljárás olyan mediációs folyamat, ahol valamilyen káresemény helyreállítása történik.

13 A mediációt három mediátor kollégával közösen vezettük le, két részben, 2013-ban.

– szeparálódás tovább erősítette a forgalmi renddel kapcsolatos problémák megjelenésének elhúzódását, mert minden városrész használója egyedinek és szeparáltak, és ezáltal sokáig jelentéktelennek érezte a saját problémáját – tovább halasztva az aktív probléma felvetését, megjelenítését.

Az egyes városrészeket használók – lakók, beszállítók, kerékpárosok, taxisok, autósok, stb. – kezdetben érdeklődtek, majd panaszt tettek a polgármesteri hivatalban, azonban érdemi változást az egyéni problémajelzés nem generált. Amit a hivatal beosztott munkatársai tenni tudtak, az mindössze a panasz meghallgatására és regisztrálására korlátozódott – miközben teljesen világosan értették a jelzett problémák többségét, hiszen maguk is a városban éltek, vagy naponta bejártak gépkocsival. Ez önmagában egy újabb – az előzőt felerősítő – problémát generált, mert ezáltal a hivatal dolgozói – még a közlekedési ügyekben nem kompetens alkalmazottak is – sokat veszítettek szakmai hitelükből. Így amikor más ügyben keresték fel őket, akkor is egy – a korábbihoz képest – alacsonyabb bizalmi szinten kommunikáltak velük az ügyfelek.

A kialakult helyzetben a Polgármesteri Hivatal munkatársai már hiába kezdeményeztek bármilyen egyeztetést, a lakosság nem jelent meg, vagy nem tartotta elfogulatlanak az ilyen szakmai fórumok kezdeményezőit. Ebből kifolyólag olyan esemény, ahol az érintettek – valamennyi olyan ágens, aki képes tenni az elmozdulásért – jelen lettek volna, nem tudott megvalósulni. A Polgármesteri Hivatal dolgozóit nem tekintették elfogulatlanak a kialakult problémával kapcsolatban.

A város főépítésze már korábban részt vett megfigyelőként egy települési mediációs folyamatban, így már ismerte ennek az eljárásnak a módszertanát, határfokát, anyagi és kivitelezési vonzatait. A projektet egy alapítvány finanszírozta, így a városnak mindössze egy helyiséget kellett biztosítania a Polgármesteri Hivatal épületében, kétszer négy óra időtartamra.

A mediációs ülésre összesen két alkalommal került sor, amelyek négy-négy órát tartottak. A mediáció előkészítésén három ember dolgozott több mint két hónapon keresztül. Az előkészítés során felmérésre került a megbízó, azaz a Polgármesteri Hivatal vezetőjének (polgármester) igénye a mediáció kimenetelére:

- a) A megváltoztatandó forgalmi pontok listája.
- b) Megoldási javaslat az egyes pontokhoz.
- c) Gyakorlatilag nincs keret a változtatások elvégzésére, tehát költséghatékony megoldási javaslatok kerülhetnek csak kivitelezésre.

A helyszín és a lehetséges dátumok meghatározása után a témában érintett városrészek meghatározása, és a hozzájuk tartozó a forgalmi renddel kapcsolatosan kompetens személyek felderítése és városrészenkénti csoportosítása következett. Az érintettek megkeresése telefonon történt, melynek során minden egyes résztvevővel ismertették a közösségi mediáció kereteit, alapszabályait, célját, időtartamát. A résztvevők kiválasztását a települési részekhez igazítottuk:

Mind a négy településrészt képviselte:

- Kirendelt közlekedési szakértő: egy fő.
- Helyi civil szervezet képviselője: egy fő (aki előzetesen tájékozódott lakókörnyezetében).
- Helyi lakos: két fő.
- Professzionálisan a közlekedéssel foglalkozó és a városrészt jól ismerő szakértő: egy fő (pl. taxis, helyi busztársaság képviselője, közlekedési rendőr).
- A Polgármesteri Hivatal képviselője: egy fő.

A mediációt két mediátor vezette, és jelen volt az előkészítő mediátor, valamint a megrendelő képviselőjében a főépítész és a munkatársa. Megfigyelőként volt jelen továbbá a finanszírozó Alapítvány két képviselője is. A mediációnak a Polgármesteri Hivatal díszterme adott helyet.

A mediációs ülésen először ismertetésre került az összejövetel célja és lebonyolítási keretei, majd a résztvevők bemutatkozása következett. Néhány formális kérdés után a közösség javaslata az lett, hogy az egyes városrészekhez tartozók egy-egy A/0-s méretű térképvázlattal külön-külön kezdjék el felmérni, bejelölni és lejegyzetelni a forgalmi renddel kapcsolatos problémákat, majd ha befejezték, ismertessék immár az egész közösség előtt.

A mediátorok minden egyes városrészhez olyan csoportot állítottak össze, amelyben képviseltek volt minden egyes – a fentiekben felsorolt – ágens típusa. Miután az egyes csoportok befejezték a munkát, az összes jelenlévő előtt ismertették eredményeiket, amelyet a közösség érdemben kritizált és egészített ki. Így az egyes városrészeknél összegyűjtött közlekedéssel kapcsolatos problémákat többszörösen is átgondolta valamennyi ágenscsoport.

A második ülésre két héttel később, ugyanazon a helyszínen került sor, ugyanazokkal a résztvevőkkel. A csoportok ismét külön dolgoztak, ezúttal az első alkalommal összegyűjtött forgalmi renddel kapcsolatos problémák megoldásán. A megoldások első szűrője a közlekedők igénye volt, a második a

közlekedésrendészeti előírások – minden csoportban ült egy hivatalos szakértő –, a harmadik pedig a város alacsony finansziális lehetőségei voltak.

A csoportok összesen 57 megoldási javaslatot tettek, amelyek megfeleltek a közlekedésrendészeti szabályoknak, a város közlekedési osztálya szakértőinek, valamint kielégítették a várost használók igényeit és mindezt nagyon alacsony költségvetéssel oldották meg. Konkrétan a közlekedési táblák áthelyezésével, megszüntetésével, kihelyezésével. Mindössze egy sárga villogó közlekedési lámpát, és két közúti átjáró felfestését javasolták, ami jelentősebb költségvonzattal bír. A javaslatokat a Polgármesteri Hivatal Közlekedési Osztálya vette át.

A fenti esetek sikerének alapját a probléma megmutatózásai színteréhez kapcsolódó sokrétű, több egymással addig közös dimenzióban nem találkozó felkészültséget, tudást, és kompetenciát hordozó ágens közös szintéren való koalíciója (Horányi 2007) alkotta.

Az ezeket a felkészültségeket hordozó ágensek – az őket összetartó, megfelelő kommunikáció mellett – tevékenyen részt vettek a városrészekhez tartozó kiscsoportos munkákban, és az egész várost érintő kérdésekben is. Ez utóbbi azért kulcsfontosságú, mert az eredmény nem öt különböző városrész öt különböző típusú megoldása lett, hanem a mediációs ülés elején, a célhoz meghatározott, és hozzárendelt prioritások mentén (közlekedésbiztonságnak megfelelés, alacsony bekerülési költség, közlekedés gyorsulása, stb.) kialakított megoldási javaslatok. Ezen a módon a közösség egésze által elérni kívánt célhoz – élhető közlekedési rend a városban – szükséges változtatásokat sikerült megtalálni. Mind a forgalmi renddel kapcsolatos problémák számbavételekor (első mediációs ülés), mind a megoldások kidolgozásakor (második ülés) az előzetesen felállított prioritásokat a közösség betartatta a kiscsoportban dolgozókkal, azaz a közösség egészének egy erős kontroller szerepe is megfigyelhető volt.

A kiscsoportban együttműködők és a város közlekedési rendjére vonatkozó tudások eredője az összes lehetséges forgalmi probléma számbavétele, és azok javításának lehetősége volt. Már az első ülés alkalmával a csoportok a közlekedésen túlmutató, ám arra hatással levő lehetőségeket is számba vettek (pl. csak területrendezés után következzen a forgalmi rend változtatása). Ez jól mutatja, hogy ha a megfelelő felkészültségek összeadódnak, akkor nemcsak problémamegoldásra – azaz a múltban keletkezett problémák megoldására –, hanem pro-

aktív módon a jó megoldások jövőbeni fenntartása érdekében is képesek és tudnak változtatásokat javasolni. Ez adódik abból, hogy a koalíció tagjaként mutatózó ágensek saját logikája – amely a városért való költségkímélő, tervező gondolkodásban volt tetten érhető – azonos a koalíció más tagjainak logikájával.

A közös munka során a felek sajátvilágukból csak a konkrét megoldandó problémára vonatkozó felkészültségeiket jelentették meg a mediációs színterben.

4. Iskolai vagy kortárs mediáció

Az iskolai mediáció nagyon széles spektrumát fedi le a mediációs eszközöknek és típusoknak. Ezen a szintéren található meg a legnagyobb számú variációja a konfliktusokhoz rendelt mediációs megoldási formáknak.

Iskolai mediációról beszélünk általános iskola felső tagozatában, vagy középfokú oktatási intézményben a diákok közötti, tanárok és szülők, vagy a diákok és a tanárok közötti konfliktusmegoldás esetén. Ez, formáját tekintve, lehet egyének közötti és lehet az iskolai közösség egészét, vagy annak egy kisebb részét – például egy osztályt, vagy egy sportkör tagjait – érintő eset. Az iskolai mediáció a közösségi mediáció azon altípusa, ahol az iskola az intézményesült jellemzőivel egyértelműen körülhatárolja az altípus színhelyét és annak résztvevőit.

A konfliktusok tipizálása során szignifikánsan két fő csoportot tudtam elkülöníteni az iskolai mediációk területén: az egyik a személyek fizikai bántalmazása köré csoportosítható, a másik csoportot a tárgyi eszközök eltulajdonítása vagy megromlása adja. A konfliktust okozó cselekedetek mögött szinte kivétel nélkül megfigyelhető az a sajátosság, hogy a tanárok által elvárt viselkedési forma és a változó – kamasz – korban lévő emberek szükségletei teljesen eltérőek. Ez eltérés nehézségeit volt hivatott segíteni, kísérsni a pedagógus,¹⁴ mely kifejezésnek eredeti jelentése gyermekkísérő. A kísérés a felnőtté válás útján tanulási folyamatra vonatkozó, a felgyorsult életritmus, szokások, és iskolai követelmények miatt leginkább a tananyag megfelelő szintű elsajátításának kísérésre korlátozódik. Magyarországon a rendszerváltás előtt kiképzett és szocializálódott tanároknak – saját elmondásuk szerint – nincsenek megfelelő eszközeik a diákokkal való konfliktusaik megoldására. A rendszerváltás után

14 Pedagógus (gör.): foglalkozó személy, kísérő, nevelő.

végzett – erősen kontraszelektált – tanárok szintén nem sajátítanak el képzésük során használható konfliktuskezelő eszközöket, az ő helyzetük annyival könnyebb, hogy a rendszerváltás után szocializálódtak, és az életkorukból fakadóan nyitottabbak az alternatív eszközökre.

A felnőtté válás sok színteret érint a tizenegyháztól a negyvenéves emberek életében. Az első és legjelentősebb a biológiai változások és a hozzá kapcsolódó tapasztalatok megélései a serdülő korban. Az ilyen típusú változásokra nem lehet tudatos befolyással bírni. A személyiség itt megy keresztül a legnagyobb változáson. A biológiai-fizikai fejlődésen kívül egyre nagyobb elvárások nyilvánulnak meg a ráció világában is, egyre több tananyagot kérnek számon ezen a korosztályon. Ezeket a változásokat nem tudják kezelni a kamaszok, mert sajátvilágukba nincs tapasztalatból adódó minta ezekre a változásokra vonatkozólag. A testi fizikai változásokra nagyobb eséllyel találnak mintát, amelynek követését vagy tolerálja a közvetlen környezete – család, iskola, barátok –, vagy inkább csak kirekesztődik általa.

A diákok körében tehát a sajátvilágukban új mintáknak nyílik, teremődik hely mind a biológiai változásokkal, mind a hozzájuk tartozó lelki folyamatokkal. E minták megfelelő kiválasztása és alkalmazása tapasztalat hiányában nehéz folyamat, ezért van szükség kísérőkre, segítőkire.

A korosztály jellemzője, hogy saját cselekedeteivel is próbálja megtalálni a saját lehetőségeinek határait. Előfordul, hogy a határok keresésére nem egyedül, hanem más kortársakkal indulnak neki.

Ezek a próbálkozások nem mindig egyeznek a többségi társadalom szabályozási rendszereivel, vagy éppen más korosztályhoz tartozók – rendszerint az idősebbek – értékrendjével. Fontos megjegyezni, hogy ezek a próbálkozások, határkeresések sokszor váltanak ki negatív érzéseket, gondolatokat és ezáltal cselekedeteket az idősebbekből.

A tanárok igényeit folyamatosan figyelemmel követtem az iskolai közvetítések során, és azt tapasztaltam, hogy a tekintélyük elvesztését tekintik a konfliktusok forrásának, mindenképp meg akarják azt tartani, vagy megszerezni. Az erre használt eszközök azonban pont ellentétes hatást váltanak ki: a fenyegetés, büntetés, felsőbbrendűség érzetetése ideiglenesen a megoldás eszközének mutatkozhat, de hosszú távon nem jelent valós eredményt. Amíg nem kapnak megfelelő képzést, hogy felkészültségükben és tudásukban képesek legyenek más eszközöket is alkalmazni, addig szükség van külső, a közösségen kívüli mediátori közreműködésre. Jelen

képzési rendszer mellett nem lenne korrekt a modern interperszonális kommunikációs eszközök számonkérése a tanárokon.¹⁵

A diákok egymás között kialakult konfliktusainak rendezése alapvető fontosságú, mert a konfliktus megtörténte után is kénytelenek naponta találkozni egymással, sokszor – ha osztályon belüli konfliktusról van szó – egy helyiségben is tartózkodni. Amennyiben nem, vagy a felek számára nem kielégítően rendeződik a konfliktus, úgy negatív hatással lesz személyiségfejlődésük további szakaszaira, szeparálódhatnak a közösségtől, és csökkentik a tanulóval kapcsolatos aktivitásukat. „Feltétlenül indokolt tehát, hogy az iskolában a diákok konfliktuskezelési technikákat, valamint szociális és emocionális készségeket is elsajátítsanak. A megfelelő iskolai tanulási környezet sokkal hatékonyabb a diák előmenetele szempontjából, mint a magántanulói státusz” (Törzs 2010:69).

A kortárs közösségek problémamegoldásában a kortárs mediáció¹⁶ alatt a mediáció azon fajtáját értjük, amely során a diákok között lévő problémát egy, a vitás felek korosztályába tartozó (a gyakorlati tapasztalatok szerint egy-két évvel idősebb) diáktársuk mint mediátor segíti megoldani. A célja ennek a fajta konfliktuskezelésnek az, hogy az iskolákban tapasztalható diszfunkcionális jelenségeket mérsékeljék, a diákok kommunikációs készségeinek növelésével, és ezáltal a konfliktussal való szembenézés a mindennapi élet részévé váljon. A konfliktus kezelése nem egy kényelmetlen, megoldhatatlan feladatként, hanem inkább pozitív kihívásként rögzül (Kinnunen 2010). A kortárs mediáció figyelembe veszi a kamasz korosztály más korosztályokkal szembeni zártságát, elutasítottságát. Megadja a méltóságot az önkéntes részvételre, azaz a szabad akarat kifejezésére, ami az egyik legnagyobb szükséglete a korosztálynak. Biztosítja azt a diszkréciót, intimitást, amit a már említett más korosztályokkal szemben viseltetnek a kamaszok. Ebből kifolyólag biztonságos színteret biztosít számukra a konfliktus felvállalásához, saját érdekeik és szükségleteik megjelenítéséhez, így lehetőség adódik a valós, érdekalapú megoldás megtalálására is.

A kamaszok speciális kommunikációs helyzete a sajátvilág megmutatkozásának színterét tovább csökkenti a saját korosztályukra. Őket tekintik hitelenek a probléma megértésére, elfogadására és

15 Ugyan a pedagógusképzés része, de csak az elméleti, marginális szinten, és nem gyakorlati képzésükben.

16 A kortárs mediáció az angol *Peer mediation* kifejezés Magyarországon elterjedt megfelelője.

biztonságos kezelésére. A kortárs mediátor vezetése biztosítékot ad arra, hogy semmilyen retorzió, vagy negatív következmény ne valósuljon meg a mediációs ülés után; tanárok esetén ezt a bizalmat nem tudja érezni ez a korosztály. A mediátornak nem szakemberként kell jelen lennie, hanem egy olyan hétköznapi, a felekkel egyenrangú személyként, aki a folyamatot tudja irányítani, vezetni, mivel a folyamat középpontjában a felek közötti viszony helyreállítása a legfontosabb cél (Marklund 2010). Az utánkövetés iskolai szinten egyszerű a napi szintű találkozások miatt. A kortárs mediátorok munkáját mindig segíti egy vagy több felnőtt mediátor. A kortárs mediátorokat arra képzik ki, hogy a jelenbeli vádaskodás helyett a jövőbeli megoldáskeresésre helyezték a hangsúlyt. A mediációról a szülők is tájékoztatást kapnak.

A kortárs mediáció során számos előfeltételnek kell teljesülnie, hogy az működőképes legyen. Az ágensek sajátvilágának megmutatkozásához itt nem a mediátor szakértelmére, speciális kommunikációs technikáinak használatára van szükség, hanem a biztonságos, bizalmi és diszkrét légkör megteremtésére. Az egymás sajátvilágának megértése, az érdekek kifejezése – a korosztályi jellemzők, valamint a napi szintű kapcsolattartás okán – könnyebben végbemeget, mint az idősebb korosztályok esetén. Nem a megértés, hanem az elfogadás az, ami a problémát kiváltja.

5. Egészségügyi mediáció

Az egészségügyi mediáció az egészségügyi dolgozó és beteg közötti konfliktusok kezelését jelöli. Az egészségügyi szektorban az állami fenntartású és a magán intézetek más és más módon viszonyulnak a közvetítői eljáráshoz. Az állami szektorban jellemzően betegjogi perekre kerül sor, ahol Decastello felmérése szerint 1,3 milliárd forintot perelnek az egészségügyi intézményektől, és az ilyen jellegű perek 80%-át a betegek nyerik meg Magyarországon (Decastello 2008).

Kommunikációs szempontból vizsgálva a rendszerváltás utáni időszakban az egészségügyi dolgozó-beteg viszonyban a betegek részéről változás állt be. Ez adódott egyfelől a betegek betegségről való felkészültségének növekedéséből, és annak egyre tudatosabb artikulálásából, másfelől megjelentek a magánkórházak, ahol a betegjogok ténylegesen elismerésre kerültek. Kialakult tehát a betegek részéről egyfajta fogyasztói tudatosság – és a hozzá tartozó

kommunikáció –, aminek egyik fő jellemzője, hogy elvárásai, igényei érvényre juttatásáért akár a jogi fórumot is választja az egészségügyi ellátórendszerrel szemben.

Ezt a folyamatot az egészségügyi rendszer mint problémát érzékeli évek óta, de nem tudja megoldani, főként anyagi okok miatt – noha ismerik a szakmai megoldási lehetőségeket.¹⁷ Decastello szerint számos alkalommal kiderül, hogy a beteg a kórházi ellátás során ért sérelmét nem megtorolni akarja, hanem tudni szeretné sérelmének okát, és nem akar pereskedni, megelégszik egy bocsánatkérő gesztussal is. Ha ezt megkapja, megnyugszik, sőt ő maga az, aki javaslatot tesz hasonló szituációk elkerülésére (Decastello 2008:3). Ilyen információs igények kielégítésére megfelelő képzettségű személyzet hiányában a páciensek információ nélkül maradnak, és sérelmeik orvoslására a jogi utat választják.

Az állami szektorban a tapasztalatok alapján a betegek ilyen igényeinek kielégítése a megfelelő szakértő személyzet révén anyagilag is jelentős költségcsökkenést hozna az egészségügyi intézményrendszernek. E (részben már felismert) igény kielégítetlensége nemcsak azért paradox, mert nominálisan is jövedelmezőbb lenne a megoldás felé lépni – akár lokális szinten az egyes kórházaknak is –, hanem mert a probléma lényegét jelentő lelki és neurobiológiai folyamatok szakértőit alkalmazza az egészségügyi ellátórendszer.

Jelenleg a mediációt főként a magánszektorban használják. Ez az a terület, ahol az orvosi beavatkozások többsége mintegy „kényelmi” szolgáltatásként kerül igénybevételre.¹⁸ A páciensek itt teljes mértékben fogyasztói attitűddel rendelkeznek, ellentétben például egy közúti balesetet szenvedett beteggel.

A másik felet vizsgálva az állami fenntartású egészségügyi rendszerben, például egy kórház vezetősége részéről a piaci attitűd még nem, vagy csak részben jellemző. Az ilyen többlépcsős költséghatékonyt növelő lehetőségeket, mint például a beteg érzelmi gondozásából fakadó megelégedettség, még nem tudja kiaknázni az egészségügyi intéz-

17 Sok nyugat európai országban alkalmaznak olyan nővéreket, akik a betegek szociális, és információs igényeit elégítik ki, részletesen elmondják mi fog történni, hol tartanak a gyógyítás folyamatában, milyen lehetőségek vannak, vagyis a beteg mentális segítése, megnyugtatása a feladatuk. Ez Magyarországon az orvos feladata lenne, amit viszont túlterheltsége, és felkészültségbeli hiányok miatt nem tud ellátni.

18 Plasztikai és korrekciós műtétek, például szemészeti beavatkozások.

ményrendszer. A privát kórházak teljes mértékben piacorientáltak, ezért nagy figyelmet fordítanak a betegekkel való kommunikációra. Természetesen ebben a rendszerben is hibáznak az orvosok, itt is érik sérelmek a pácienseket, a sérelmek kezelése azonban nagyon fontos, főleg, ha az adott eset nyilvánosságra hozatala jelenik meg érvként.

Az alábbiakban egy ilyen eseten keresztül vizsgáljuk az egészségügyi mediáció ügyét.

A kétezres évek elején számos magánklinika kínálta azt a szemkorrekciós lézeres műtétet, amely után akár 6-8 dioptriát is javult a beteg látása, ez sok esetben a szemüveg végleges elhagyását is jelentette. Egy rosszul sikerült műtét páciense és a korrekciót végző klinika a mediációt választották a peres eljárás helyett. A hölgy szeme nemhogy javult volna, de az orvosi műhiba következtében romlott, olyannyira, hogy a hétköznapi élet is nehézkessé vált számára: nem tudott autót vezetni, olvasni, sokat fáj a feje. A kórház képviselője addig nem akart megállapodni, amíg a páciens csak magát képviseltette, tehát a problémát a kórház nem abban látta, hogy a hölgy nem lát rendesen – másképp kifejezve rossz terméket adott el –, hanem abban, hogy jogi képviselővel jelent meg, aki szakmai szövetségekkel, biztosító társaságokkal, pereskedéssel és a médiában való közzététellel fenyegetőzött. Ez nemcsak a közvetlen anyagi kár veszélyét is jelentette volna, hanem a média hatására kulminálódó teljesen kiszámíthatatlan mértékű addicionális veszteséget is a hírnévromláson keresztül. A kórház hajlott a mediációs eljárásban történő megegyezésre. Az intézményt képviselő igazgatóhelyettes az ügyvel kapcsolatosan teljes döntési jogkörrel volt felruházva, így valóban ágensi minőségben volt jelen mindkét fél a mediációs ülésen.

A kórház elismerte az orvosi műhibát, továbbá azt is, hogy a páciens műtét utáni panaszait nem kezelték méltányosan. Ezzel az elismeréssel a felek a problémát képesek voltak a másik szemszögéből is látni és megérteni. A kórház képviselője elmondta, hogy jóvátételként felajánlanak egy korrekciós műtétet, ugyanis a műhiba ellenére még mindig korrigálható a hölgy szeme. Ezt a műtétet térítésmentesen végeznék el. A műtét mellett egy nagy összegű anyagi kártérítésben is megegyeztek a felek. A megegyezést a klinika betartotta, kifizette a kártérítést, és elvégezte a műtétet, ami az eredeti elképzeléseknek megfelelően sikerült. A bizalmi viszony olyan mértékben helyre állt a kórházzal szemben,

hogy a hölgy a saját gyermekét is odavitte, ugyanarra a korrekciós szemműtétre.

Az ágensek képesek voltak nyíltan képviselni az érdekeiket, és a kevesebb veszteséggel járó megoldást választani. Ezt a megoldást, bár veszteséggel jár, nyugodtan tekinthetjük nyertes-nyertes eredménynek. Mert a probléma még csak az egyik fél számára jelent meg: a hölgy szeme romlott. A megoldás a másik fél kezében van, hiszen a kártérítéssel azonnal, és a legkisebb veszteséggel eliminálja a veszteségeket. Nemcsak a páciens veszteségét, hanem a saját, a valóságban még nem realizálódott anyagi és esetlegesen, a hírnévromlásból fakadó – szintén anyagiakban mérhető – forgalomcsökkenést is.

A jövőbeni veszteség felmérése egyfajta előregondolkodást, kockázat-elemzést, mérlegelést követel meg, de csak azoktól, akiknek fennmaradása, gyarapodása saját magától függ, és nem dotálja semmilyen más szervezet. Ez lehet egy piaci szervezet, amely esetében a sokszor emlegetett evolúciós párhuzam révén láthatjuk, hogy a másik ágens (jelen esetben a dupla kárt szenvedett hölgy mint humánium) küzd meg érdekeinek érvényesítéséért. Erre vagyunk predesztinálva fizikai-biológiai felépítésünk révén. Ezen a példán világosan látható, hogy a kár – amely itt fizikai sérülésben is megnyilvánult – megmozgatja azokat az energiákat, amelyek harc révén ugyan, de megvédik a hölgy szeme világát. Ennek a félelem által beindított először neurobiológiai, majd kognitív folyamatnak során az egyén (humán szervezet) képes volt azt a megoldást választani, ami a leginkább szolgálta az érdekeit – és képes volt az emóciók táplálta kommunikációját nem a támadás, rombolás, büntetés, azaz a jogi és a nyertes-vesztes logikai út mentén, hanem az – ebben a szituációban – ennél kétségtelenül fejlettebb megoldás mentén igazítani. A másik ágens szintén képes volt a lehető legkisebb veszteséget okozó megoldást választani, mert az általuk eddig tapasztalt bírósági eljárásnál sokkal pozitívabb és biztonságosabb kimenetet biztosított a klinika mint szervezet számára. A képviselője ennek a klinikának egy olyan felkészültségű személy volt, aki rendelkezett azokkal az ismeretekkel, amelyek segítségével a lehető legjobb döntést hozta meg a szervezet és annak minden munkatársa számára. Ezek a felkészültségek vonatkoztak mind a bírósági eljárás vonzataira (anyagi, időbeni, stb.), mind a további lehetséges veszteségekre, pl. médianyilvánosság. E felkészültségek birtokában tudott optimális megoldást találni a másik ágenssel együtt. A klinika

mint működő gazdasági szervezet könnyen tud felelős kompetens képviselőt kinevezni a mediációs eljáráshoz, mert az ilyen típusú problémafelismerés és problémamegoldás és a hozzá tartozó felkészültség hozzáférhetően jelen van a szervezetben.

Ezzel összevetve az állami intézményrendszeret, egyértelműen ennek a tudásnak és felkészültségnek a hiányáról beszélhetünk. Ezek az intézmények nem érdekeltek a pozitív kimenetelben, sőt, a hibázás elismerése jelenti az itt szocializálódott orvosok és vezetők számára a legnagyobb veszélyt. A szakmai presztízs megtartása a legfontosabb, nincsenek gazdasági vonatkozások, tehát az érdekek helyett az értékek – jelen esetben a tévedhetetlen és tökéletes orvosok – védelme az egyetlen érdek. Mindez annak ellenére, hogy az indított perek 80%-át elvesztik az intézmények. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy az érték alapú szemlélet pozicionális alapú tárgyalást von maga után. Ez annyit jelent logikailag, hogy vagy-vagy (nyertes-vesztes) megoldás lehetséges. Az ilyen intézményeknél megoldást jelentene, ha a hibázás lehetősége – a gyakorlati arányoknak megfelelően – hivatalosan elismerésre kerülne, és az intézmények protokoll megoldást biztosítanának az ilyen esetekre. E biztonság hiánya, és az ezáltal kiváltott bizonytalanság és félelem a tagadás reakcióját és a hozzá tartozó kommunikációt váltja ki az orvosokból és az egyes egészségügyi intézményekből. Ezért a bíróságon bizonyított műhiba van elismerve.

6. Kisebbségi mediáció (interkulturális)

A kisebbségi vagy kulturális mediáció tárgyát a többségi társadalomtól – valamely jellemzője szerint eltérő – kisebbségi közösség közötti problémák feloldása jelenti. A kisebbség lehet egy bevándorló csoport, amely politikai vagy gazdasági okok miatt hagyta el szülőhazáját. Ilyen kisebbség a Franciaországba kivándorló magyar romák, vagy az Olaszországba települő románok, vagy a volt gyarmatokról Franciaországba települők, és például a Magyarországon élő kínaiak is. Szintén a kisebbség csoportjának részét képezik a metoikoszok,¹⁹ akik az adott országban laknak évtizedek óta, de nem válnak az adott ország állampolgárává évtizedek után sem, ezt jól példázza a németországi törökök közössége. A

19 Metoikosz (gör.) együttlakók, akik generációk óta együtt élnek a többségi társadalommal, ugyanolyan életvitelt folytatnak, mint a többségi társadalom, de nem válnak annak homogén részévé.

kisebbséghez tartoznak az elzárkózó vallási csoportok tagjai is. Ilyenek például az európai országokban letelepülő muszlimok.

A kisebbségek csoportjába tartoznak a nemzeti kisebbségek. Magyarországon rendszerint ezzel a csoporttal szinonim a kisebbség kifejezés. Jelenleg tizennégy kisebbség van az országban hivatalosan elismerve, legnagyobb lélekszámú az egymillió roma közösség.²⁰

A többségi társadalom és a kisebbségek között akkor jelenik meg a konfliktus, ha a két közösség közötti – vélt vagy valós – kulturális különbség mentén a felek veszélyeztetve érzik magukat. E különbségek jelentős része rejtve marad azon csoportoknál, akik ugyanabba a kultúrába tartoznak, hasonlóan öltözködnek, akcentus nélkül beszélnek a többség nyelvét. A kisebbségi kultúrájukat alapvetően a négy fal között – pl. szlovák táncház – jelenítik meg és csak alkalmanként, pl. ünnepnapokon mutatják meg a többségi társadalom előtt. A magyarországi kisebbségek mind ilyenek, kivéve a romákat.

Amennyiben nem észlelik a többségi társadalom tagjai a különbségeket, úgy nem tartják maguktól különbözőeknek, így nem indul el a stigmatizálás folyamata sem. A ruszinok, vagy örmények évszázadok óta a magyar többségi társadalommal együtt élők, ma hivatalosan elismert nemzeti kisebbségként vannak jelen, a többségi társadalomnak azonban nincs ismerete, tudása, felkészültsége ezekből a népcsoportokból, melyeknek a többségi társadalom normáitól való eltérése nem mutatkozik meg; kivéve a már említett ünnepnapokat. Amennyiben nincs megkülönböztetés, megbélyegzés, nem alakul ki az adott csoporttal szemben előítélet sem.

A többségi társadalmak abban az esetben kerülnek konfliktusba a különböző típusú kisebbségekkel – és alakulnak ki ezáltal problémák –, amikor a két csoport közötti valamely szokásbeli, kulturális különbség nem elfogadható a másik csoport számára; ezekkel a különbségekkel jellemzik az adott csoportot és annak egyes tagjait is. A „nem elfogadható” mögötti okok kommunikációs sémájának alapja, hogy egyes kulturális elemek nem ismertek a másik szokásrendszerében, illetve – az ismeretlenség okán – nagyon távol állnak a többségi társadalom szokásrendszerétől. E távolság azonban nem megismeréssel kerül feloldásra, hanem az idegen – tehát ismeretlen és ebből kifolyólag veszélyt is magában hordozható – elutasításával, és

20 Az adat becslés, forrása a Solt Otilia és Havas Gábor vezette roma kutatások sora.

hiedelmekkel, előítéletekkel, intencionális találgatásokkal való megtöltése révén. Ezt az alapvető emberi evolúció során kialakult reakciót alkalmazza a politika azon szélsőséges irányzata, amely az ismeretlenséget a félelemkeltésre használja fel, melynek révén még tovább távolítja az adott kisebbséget.

A kulturális mediáció során két fő eszközt alkalmazásra a saját praxisomban. Az egyik eszközt, amikor csoport-szinten kell megoldást találni, a narratív mediáció jelenti. Amikor az általánosítás világából indulva a felek egyre jobban megismerik egymás konkrét közösségi, kulturális sajátvilágát, rendszerint egy-egy történetbe, mesébe projektálva. Az előítéletek helyett így a konkrét kulturális elemek kerülnek megismerésre, az intenciót felváltja a ráció. Ezzel a lépéssel együtt változik meg az egy igazság elve: ahogy a felek a másik fél kulturális elemeit megismerik és elfogadják, el tudják fogadni az ő perspektívájukból látható igazságokat, alapértékeket is. Ezzel a technikával az ágensek nem alkotnak közös sajátvilágot, hiszen az évezredes gyökerekkel rendelkező kulturális értékeket nem lehet és nem is szükséges megváltoztatni. A cél itt a másik kultúra létezésének az érzékelése, megismerése, és elfogadása.

A másik eszköz szintén a közösségi mediációk során fellépő, kisebbségekkel kapcsolatos problémák megoldása esetén alkalmazható. Ez az eszköz a konkretizálás,²¹ a probléma és az azt megjelenítő ágensek megtalálása. Erre a fajta konkretizálásra szemléletes példa egy települési mediáció, amit négy évvel ezelőtt egy kis bányászfaluban vezetünk le kooldiációban egy mediátor kollégámmal.

A falu polgármestere azért invitálta a közösség tagjait közösségi mediációs ülésbe, hogy az évtizedekkel ezelőtt leállított bányá újraindítását megvitassák. Az ülés kezdete során kiderült, hogy a nagyon heterogén, több nemzetiségű – magyarok, svábok, tótok, cigányok – mezőségi községben sok érdekellentét húzódik. Az egyes nemzetiségek között látszólag nem volt kulturális ellentét. Minden csoport – saját elmondása szerint – a falu érdekét tartotta szem előtt. A bányá kérdése mellett sok más probléma megjelent, melyek közös gyökerét a megfelelő kommunikáció hiánya jelentette. Ilyen volt az önkéntes tűzoltók, a néptáncscsoport és más hasonló önkéntes szervezetek közötti kommunikáció. Az egyes csoportok képviselői nem értették a másik csoportok problémáit, ami látszólag nem a nemzeti hovatartozáshoz, hanem az adott cso-

21 Ez tulajdonképpen maga a transzformatív mediáció.

port tevékenységéhez tartozott. A problémák feloldására, a másik sajátvilágának megértésére nem mutatkozott lehetőség. A helyzet akkor változott meg, amikor a település roma közösségének tagjai felszólalásukban egy újabb problémát vontak be a megbeszélésbe.²² A probléma kezdetben az erdészet képviselője és a roma közösség képviselője közötti vitában jelent meg, melynek tárgyát az ősztől tavaszig tartó szezonban bekövetkező falopások képezték. Az erdészet a rendőrséggel együtt többször üldözte a fatolvajokat, azonban egyszer sem sikerült őket elfogniuk. Az erdőben – amely önkormányzati tulajdonban van – jelentős kár keletkezett évről-évre, ugyanis derékmagasságban motoros fűrészsel vágják ki a fákat. Az erdészet képviselője a cigányság egészségét, életmódját, kultúráját nevezte meg a probléma forrásának. Megoldásnak a község területéről való kitelepítést tartotta. A roma képviselő elmondta, hogy ezek az emberek a falu határában, közmű nélküli házakban laknak, ahol fatüzelésű kályhák vannak, és többször kérvényezték az önkormányzattól a térítésmentes tűzifát, szociális helyzetükre hivatkozva. Az erdészet képviselője és az önkormányzat szociális osztályának vezetője közösen tiltakoztak, erkölcsstelennek nevezve és más negatív jelzőkkel illetve a romákat. A község azon tagjai, akik nem voltak involváltak a falopás kérdésében, mert sem az erdő konkrét létéről nem volt tudomásuk, sem a roma kisebbséggel nem érintkeztek, ezen a ponton bekapcsolódtak a vitába. Többen emlékeztek egy olyan hirdetemnyre – amelyet elektronikus levélben is megkaptak a település lakói –, melyben az erdő aljzatfáinak összegyűjtésére kerestek jelentkezőket, akik némi anyagi juttatás mellett a fát ingyenesen hazaszállíthatták az erdészet eszközeivel. A roma képviselőnek ez a megoldás teljes mértékben megfelelt, az erdészetnek és a falu közösségének szintén, hiszen a károk megszűntek. Az erdészet képviselőjének attitűdje az ülésen nem változott, de a következő félévi együttműködés során már igen. Fontos észrevenni, hogy annak az ágensnek, aki érzelmileg hosszabb ideje involvált egy problémában, és a problémát egy másik ágenssel azonosítja, a közös sajátvilág kialakítása, és annak fizikai valóságban történő megélése szükséges a korábbi intencionális félelmek eliminálásához, és az adott helyzet racionális alapokon történő megítéléséhez.

22 Kezdetben a romák nem fogadták el a teljes részvételt, csak a külső megfigyelői szerepkört a mediáció során, mert úgy érezték, hogy itt (sem) lennének teljes jogú tagok.

A közösség más nemzetiségű tagjai ebből a folyamatból képesek voltak magukra is érvényes következtetéseket levonni: a havonta tartandó falunap, közös kulturális események szervezése mellett, a kommunikáció áramlásának szélesítését tartották a legfontosabbnak a közösségi problémák elkerülése érdekében. A település önkormányzati üléseit közvetítette a falutév, illetve az egyes közösségekhez kapcsolódó aktuális információkat folyamatosan megjelenítették a polgármesteri hivatal internetes oldalán.

Ez tulajdonképpen nem más, mint a közösség tudáshalmazának megosztása, kiterjesztése a legszélesebb körben. Horányi – Geertz (1994) és Niedermüller (1999) alapján – úgy mondja, hogy ez a tudáshalmaz tartalmazza a környező világgal kapcsolatos implicit és explicit koncepciókat, magyarázatokat és az ezekből következő cselekvési módokat, szabályokat (Horányi 2007:31).

Ez a gyakorlati eset világosan alátámasztja, hogy az egyes közösségek szokásainak és határainak eltérése, a megfelelő felkészültség, ismeret hiányában közösségi szinten is az intencionális találgatást, az elkerülést, a szeparációt indítja el. Amennyiben a kulturális különbségek mögött meghúzódó okok világossá válnak, az információk mint tényszerű adatok kerülnek kezelésre, és a különbségeket nem érzelmi, hanem a racionális alapon közelítik meg. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az emocionális megközelítés a beláthatatlannal, míg a racionális a beláthatóval kezelhető, humánium által uralható perspektívákat jelenti.

A kisebbségi mediációk során – amennyiben fizikai térben egymással kapcsolatot tartó, azaz valamilyen formában együtt élő közösségekről van szó – a narratív mediációs technika mellett, ami a másik csoport elfogadását segíti, konkrét okot, ügyet is fontos keresni, ahol manifesztálódik, vagyis konkretizálódik a probléma. E folyamat során lehetőség nyílik a probléma mint folyamat és a problémával azonosított személy vagy csoport szétválasztására, ágensként való kezelésére. Ez az a fázis, amelynek elérésével két ágens jelenik meg az adott problémával kapcsolatban. Eleddig csak egy ágens létezett, mert a másik felet nem tekintette annak, így a probléma megoldásában sem tudott egyenrangú félként megjelenni, nem alakulhatott ki közös sajátvilág.

A kisebbségi mediáció során felbukkanó, közösséghez tartozó előítéletek és a problémát felismerő ágensben megjelenő intencionális félelmek

jelentős hasonlóságot mutatnak. Mindkettő kiindulási alapját egy adott norma, szabályrendszer betartására törekvés adja. A különböző közösségek különböző normarendszere – a gyakorlati tapasztalatok alapján – természetes módon együtt tud működni, amennyiben kölcsönösen ismerik a másik normarendszerét. A fellépő problémákat egy-egy, a normarendszerhez kapcsolódó, vagy abból implikált argumentum ismeretének hiánya okozza.

Felhasznált szakirodalom

- Berne, Eric 2008 *Sorskönyv*. Budapest, Háttér Kiadó.
- Boros Zsuzsa et al 2014 *Polgárjog IV/IV Családjog*. Budapest, HvgOrac.
- Decastello, Alice 2008 *A közvetítői eljárás az egészségügyben*. Doktori értekezés tézisei, Pécs. <http://pea.lib.pte.hu/handle/pea/15606>
- Feldmár András 2006 *A tudatállapotok szivárványa*. Budapest, Könyvfakasztó.
- Fellegi Borbála 2009 *Út a Megbékéléshez – A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Geertz, Clifford 1994 *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest, Osiris.
- Herczog Mária szerk. 2004 *Megbékélés és jóvátétel*. Budapest, Család, Gyermek, Ifjúság KKE.
- Horányi Özséb szerk. 2007 *A kommunikáció mint participáció*. Budapest, Typotex.
- Kinnunen, Aarne 2010 A helyreállító igazságszolgáltatás európai jó gyakorlatai a büntetőeljárásban. In *Közvetítői eljárás – mediáció – Magyarországon, felnőtt korú elkövetők esetén*. Budapest, IRM., 67-71. http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/RJ_HUN.pdf
- Marklund, Linda 2010 A helyreállító igazságszolgáltatás európai jó gyakorlatai a büntetőeljárásban. In *Közvetítői eljárás – mediáció – Magyarországon, felnőtt korú elkövetők esetén*. Budapest, IRM. 72-77. http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/RJ_HUN.pdf
- Niedermüller Péter 1999 A kultúráközi kommunikációról. In *Társadalmi kommunikáció*. Szerk. Béres István – Horányi Özséb. Budapest, Osiris. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_tarsadalmi_kommunikacio/ch02s03.html
- Singer Magdolna 2010 *Júlia vagyok és válok*. Budapest, Garbó Kiadó.

- Törzs Edit 2010 *A helyreállító igazságszolgáltatás európai jó gyakorlatai a büntetőeljárásban.* In *Közvetítői eljárás – mediáció – Magyarországon, felnőtt korú elkövetők esetén.* Budapest, IRM. 130-135. http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/RJ_HUN.pdf
- Viorst Judith 2002 *Szükséges veszteségeink.* Budapest, Háttér Kiadó.

FILMVILAG

FILMMŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
www.filmvilag.hu

LIII. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

2010. április

395 FT / 7,10 LEI

Apokalipszis most

Ezotéria vs. Tudomány   Berlini retró   Rohmer   Filmszemle után

Nemzeti Kulturális Alap

Tim Burton
» Alice Csodaszországban

50%-os
TOLDI
mozijegy

AZ AZERI-ÜGY¹

Absztrakt

E tanulmány, elsősorban dokumentatív stílusban, kevesebb értékelő és elemző munkával mutatja be a rendszerváltozás óta a legnagyobb hazai és nemzetközi visszhangot kiváltott nemzetközi jogsegélyügyet. A közeletben az azeri baltás gyilkosként emlegetett Ramil Sahib Safarov minősített emberölésért elítélt azeri katonatiszt szabadságvesztés büntetése végrehajtásának Azerbajdzsán részére történő átadásának kronológiáját, valamint az azt követő eseményeket, következményeket. Az ügy nem csupán a szakmai vonatkozásai miatt érdekes, hanem mert komoly diplomáciai és politikai következményei lettek. Így például azon kevesek közé tartozott, amellyel az Amerikai Egyesült Államok, az amerikai elnök személyes vezetésével ülésező Nemzetbiztonsági Tanácsa is foglalkozott, s amely miatt megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok Magyarország és Örményország között. A tanulmány választ keres arra, hogy a jogsegély törvényesen történt-e, ki, milyen megfontolások és motiváció alapján, s vajon a lehetséges következményeket felmérve döntött-e a kérdésben. A tanulmány sok másik mellett idéz olyan dokumentumokból, amelyek az Igazságügyi Minisztérium nem nyilvános aktáin kívül csak a szerzőnek állnak rendelkezésére.

Abstract

The study presents the international legal aid case that has received the most reverberations and public comments in Hungary and abroad since the change of regime (1989), primarily in a documentative style, with relatively less assessment and analysis. The enforcement of the custodial sentence imposed on Ramil Saib Safarov, officer of the Azerbaijani Army, publicly known as the Azeri axe-murderer, convicted of first-degree murder, his extradition to Azerbaijan and the following events and consequences are described in a chronological order. The case is interesting not only for its technical aspects, but also because it entailed serious diplomatic and political consequences. Thus, for example, it was one of the rare cases

1 Ramil Sahib Safarov minősített emberölésért elítélt azeri katonatiszt szabadságvesztés büntetése végrehajtásának Azerbajdzsán részére történő átadásáról, s annak következményeiről.

discussed by the National Security Council of the United States of America, personally chaired by the US President, and this was also the reason why Armenia severed diplomatic relations with Hungary. The study examines the lawfulness of the provision of legal aid, its underlying considerations and motives, and whether the decision was made after due assessment of the possible consequences. In addition to numerous other sources, the study quotes documents that are only available for the author, in addition to being included among the privileged files of the Ministry of Justice.

A közeletben azeri baltás gyilkosként elhíresült Ramil Sahib Safarov, az Azerbajdzsáni Köztársaság katonatisztje a NATO Partnerség a Békéért program keretében 2004 januárjától vett részt a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen szervezett angol nyelvtanfolyamon. Február 19-én hajnalban egy baltával szobájában megölte a szintén a tanfolyamon résztvevő Gurgun Markarian örmény katonatisztet, s egy másik örmény katonatiszt megölését is eltervezte, azonban azt meghiúsították. Tettéért az elsőfokon eljáró Fővárosi Bíróság 2006. április 13-án előre kitervelten, aljas indokból, különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés, valamint emberölés előkészületének büntette miatt életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélte.² A feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját 30 évben határozta meg. A másodfokon eljáró Fővárosi Ítéltábla az elsőfokú ítéletet 2007. február 22-én helybenhagyta.³

Az elítélt az 1983. március 21-én elfogadott Európai Egyezmény alapján kérte az Azerbajdzsánba való átszállítását a büntetés további végrehajtása céljából.

I. A büntetés végrehajtás átadásának kronológiája

A diplomácia szintjén már a jogerős ítéletet követően nem egészen három hónappal később, egy 2007. május 18-án Azerbajdzsánban tett külügyminiszteri látogatáson szóba került a kérdés, ahol

2 A Fővárosi Bíróság 6.B.515/2004/18. számú ítélete.

3 A Fővárosi Ítéltábla 2.Bf.136/2006/32. számú ítélete.

a magyar külügyminiszter nem zárta ki az átadás lehetőségét. A következő néhány évben a magyar-azeri és a magyar-örmény kapcsolatok meghatározó témájává nőtte ki magát Ramil Safarov ügye.

Az Örmény Köztársaság Külügyminisztériuma a miniszteri nyilatkozattal összefüggésben 2007. június 15-én átiratot intézett a magyar külügyi tárcához, amelyben üdvözlö a bíróság Safarov-ügyben hozott ítéletét, s aggodalmát fejezi ki a magyar külügyminiszter 2007. május 18-án Azerbajdzsánban tett nyilatkozatával kapcsolatban, miszerint „Nincs kizárva annak a lehetősége, hogy a Budapesten 2006. április 13-án Gurgen Markarjan, az örmény hadsereg tisztje meggyilkolásáért elítélt Ramil Szafarovot átadják Azerbajdzsánnak”. Az ellenzését indokolja is:

„Az Örmény Köztársaság Külügyminisztériuma kifejezi meggyőződését, hogy a magyar fél tanúbizonyságát adja az általános emberi értékek iránti elkötelezettségének, és nem engedi meg, hogy a barbár gyilkosságot elkövető bűnöst átadják annak az országnak, ahol belőle nemzeti hőst faragnak”.⁴

Az ismertetett átiratban foglaltakról a külügyi tárcá tájékoztatta az igazságügyi tárcát. A külügyi szakállamtitkár levelében leírta, hogy „a kérdésnek igen érzékeny politikai vetületei vannak [...] a 2004-ben elkövetett bűntény szorosan összefügg az Örményország és Azerbajdzsán között majdnem két évtizede fennálló, több ezer emberéletet követelő és ma is sokakat érintő (fegyveres) konfliktussal”. Kiemelte, hogy „a tárgyalási fordulók idején tüntetésekre, különböző vérmérsékletű cikkek megjelentetésére került sor mind Azerbajdzsánban, mind pedig Örményországban. Emellett mindkét ország diplomáciája is lépéseket tett a magyar bírósági ítélet befolyásolására. Meglátásunk szerint az sem véletlen, hogy Azerbajdzsán a perrel egy időben döntött önálló regionális nagykövetség nyitásáról Budapesten”. A kiadás után a magyar kormány a jóhiszeműségét hangoztatta, s azt, hogy nem számíthatnak arra, hogy az azeri fél megszegi vállalását, s nem tölteti le Safarovval a büntetését. Ezért, ami a levélnek talán legfontosabb részlete: „Szafarovot saját hazájában valóságos nemzeti hősként tisztelik, így esetleges átadása esetén az azeri hatóságok és a bíróság várhatóan óriási nyomás alá kerülnének az ország közvéleménye részéről, ami előbb-utóbb elvezetne a katonatiszt szabadlábra helyezéséhez”. A külügyi levél a lehetséges követke-

4 Az Örmény Köztársaság Külügyminisztériumának 7/07437. számú, Jerevánban 2007. június 15-én kelt átirata.

ményekről is tájékoztatást adott, amelyek jórésze szerencsére nem következett be, de a megvalósulásának veszélye komolyan fennállt: „Prognosztizálható, hogy mindez felszítaná az Azerbajdzsánnal szembeni indulatokat Örményországban, ami a két ország közötti viszony további elmérgesedéséhez, a gyűlölködés felerősödéséhez vezetne. A felizzó szenvedélyek akár olyan szélsőséges lépésekre is ösztönözhetik a sértett felet, mint terrorcselekmények elkövetése magyar területen vagy külföldi magyar képviseltek elleni akciók. Bizonyosra vehető, hogy egy ilyen lépés hosszabb időre lehetetlenné tenné kétoldalú kapcsolataink fejlesztését Örményországgal. Emellett azzal ugyancsak számolnunk kell, hogy a lépés a magyarországi örmény közösség és a világszerte nagy gazdasági és politikai befolyású örmény diaszpóra erőteljes tiltakozását is kiváltaná”. Hozzá kell tenni, hogy az Egyesült Államok az évekkel későbbi kiadatás után ugyanígy komoly külpolitikai következményektől tartott. Az amerikai külügyi szóvivő a következőt nyilatkozta: „Elítélünk minden olyan lépést, amely szítja a regionális feszültségeket, ezért vagyunk mélyen csalódottak Magyarország döntése miatt”.⁵ De visszatérve a levélre: a szakállamtitkár emellett javaslatot is tett: „A fenti politikai tényezőket mérlegelve úgy látjuk, hogy – legalábbis a jelenlegi körülmények között – külpolitikai érdekeinknek inkább az felelne meg, ha Szafarov Magyarországon töltené le büntetését. Ez várhatóan kevésbé terhelné meg viszonyunkat Azerbajdzsánnal, mint átadása a magyar-örmény kapcsolatokat, nem is beszélve a lehetséges biztonsági kockázatokról. (Azt azonban nem lehet kizárni, hogy a térség folyamatai, illetve a kétoldalú kapcsolataink alakulása a későbbiekben szükségessé tehetik álláspontunk felülvizsgálatát, és Szafarov – szigorú feltételek mellett történő – átadásának megfontolását”).⁶

A szakállamtitkár a minisztérium véleményét három nappal később ismételt eljuttatta az igazságügyi tárcához, azzal a különbséggel, hogy abban az előző idézetben szereplő zárójeles mondat

5 Lásd pl.: Mélyen csalódott Washington Szafarov kiadatása miatt. *Mandiner.hu*. 2012. szeptember 7. (http://mandiner.hu/cikk/20120907_melyen_csalodott_washington_safarov_kiadatasa_miatt). (A letöltés ideje: 2017. december 29.)

6 Dr. Szőke Lászlónak, a Külügyminisztérium szakállamtitkárának 2007. június 26-án kelt levele Dr. Léva dr. Fazekas Judit igazságügyi és rendészeti minisztériumi szakállamtitkár részére. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Nemzetközi Büntetőjogi Főosztály. Iktatószám: 2007/716/8.

– amely a javaslat későbbi felülvizsgálatáról szolt – elmaradt, akárcsak a biztonsági kockázatokra való figyelmeztetés:

„Mindez alátámasztja az örmény fél rendkívüli érzékenységéről az előző levelemben említetteket. Egyben megerősít minket abban a véleményünkben, hogy külpolitikai érdekeinknek – legalábbis egyelőre – az felelne meg, ha Szafarov Magyarországon töltene le büntetését”.⁷

2008-ban ismételten napirendre került az ügy. İlham Aliyev azeri elnök és Elmar Mammadyarov azeri külügyminiszter látogatást tett Budapesten. Az eseménnyel összefüggésben az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Nemzetközi Büntetőjogi Főosztálya feljegyzést készített a Miniszteri Kabinet Külügyi Osztálya részére. A feljegyzésben a jogi környezet ismertetésén túl a főosztály megerősítette, hogy Safarovot Azerbajdzsánban nemzeti hősnak tekintik. Az örmény követségi tanácsos miniszteri ümi látogatására hivatkozással arról tájékoztatta a Miniszteri Kabinetet, hogy az átadás „akár újabb háborús konfliktust is indukálhat”. Továbbá: „az sem kizárható, hogy egyes örmények Magyarországra utaznának és az itt élő azeriak sérelmére követnének el súlyos bűncselekményeket, ha Safarov a magyar bíróság által kiszabott életfogytig tartó szabadságvesztés büntetést nem töltene le”.⁸

2010. szeptember 6-án, már az akkor megalakult Orbán-kormány idején került sor a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium igazságügyért felelős államtitkára, valamint az örmény nagykövet és az örmény konzul találkozására. Az erről az eseményről készült emlékeztető szerint: „A Safarov ügyre vonatkozóan államtitkár úr leszögezte, hogy a független magyar bíróság döntött az ügyben, amely döntést a minisztérium is tiszteletben tartja. A súlyos bűncselekmény a magyar közvéleményt is felzaklatta és amennyiben az elítélt szabadlábra kerülne, akkor a magyar közvélemény előtt sem tudnánk elszámolni.

7 Dr. Szöke Lászlónak, a Külügyminisztérium szakállamtitkárának 2007. június 29-én kelt levele Dr. Lévyáyné dr. Fazekas Judit igazságügyi és rendészeti miniszteri ümi szakállamtitkár részére. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Nemzetközi Büntetőjogi Főosztály. Iktatószám: 2007/716/7.

8 Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Nemzetközi Büntetőjogi Főosztályának Budapesten 2008. január 14-én kelt feljegyzése a Miniszteri Kabinet Külügyi Osztálya részére. Iktatószám: IRM/NBFO/281-5/2008. Hiv.sz.: IRM/KO/33-1/2008.

[...] Miniszter úr, akinek a hatáskörébe tartozik az átadási ügyben a döntés, a korábbi döntést nem kívánja megváltoztatni, azaz az azeri kérést nem fogjuk teljesíteni. A vonatkozó nemzetközi egyezmény lehetőségként biztosítja az elítélt személy átadását, amelyre ebben az esetben nem kerül majd sor és ezt az azerieknek is meg kell érteniük”.⁹

Ami miatt érdemes ennek a dokumentumnak kiemelt jelentőséget tulajdonítani, az az, hogy igazolja, a kormányváltás után sem változott meg a minisztérium szakmai, és az igazságügyért felelős miniszter szakmai és politikai véleménye sem. Ugyanazé a miniszteré, amelyik két évvel később engedélyezte a szabadságvesztés büntetés végrehajtásának átadását. Ráadásul ezt az álláspontot a kormány ezután is többször megerősítette.

Az igazságügyi államtitkár a törökországi Izmirben 2011. április 25-27. között rendezett konferencián az azeri fél kérésére kétoldalú tárgyalást folytatott az azerbajdzsáni igazságügyi miniszterrel, ahol a magyar államtitkár elmondta, hogy a Safarov-ügyben „a magyar álláspont változatlan”. Az azeri fél ezt tudomásul vette, s megértve a magyar szempontokat, hangsúlyozta, hogy majd csak évek elteltével kívánnak visszatérni a kérdésre.¹⁰

Egy 2011. október 3-án elküldött levélben az igazságügyi tárca még egyenesebben fogalmaz: „A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium továbbra is fenntartja azon egyértelmű álláspontját, miszerint nem kívánja átadni a Safarov azeri katonatiszt ellen kiszabott szabadságvesztés büntetésvégrehajtást Azerbajdzsánnak”.¹¹

A következő, 10 hónappal későbbi dokumentumok már arról szólnak, hogy a miniszter engedélyezte Safarov kiadását Azerbajdzsán részére. Egyetlen irat sem adja magyarázatot annak, hogy miért

9 A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzetközi Büntetőjogi és Strasbourg-i Képviselői Főosztály Budapesten 2010. szeptember 6-án kelt emlékeztetője. Iktatószám: IRM/NEFO-ID/2274-2/2010.

10 Dr. Zombor Ferencnek, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium EU és nemzetközi igazságügyi együttműködésért felelős helyettes államtitkárának Budapesten 2011. május 26-án kelt levele Dr. Sztáray Péter külügyminiszteri ümi helyettes államtitkár részére Ramil Safarov ügyében. Iktatószám: XX-NBSKFO/1136/5/2011.

11 Kubvatov Anikónak, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzetközi Főosztálya vezetőjének Budapesten 2011. október 3-án kelt levele Dr. Keskeny Ernő külügyminiszteri ümi miniszteri biztos, főosztályvezető részére. Iktatószám: XXX-N/6/2/2011.

változott meg hirtelen a minisztérium és a kormány hosszú évek óta képviselt egyértelmű álláspontja, melyet mindvégig következetesen hangoztatott is az ügyben hivatalos tárgyalásai során.¹²

Az igazságügyi tárca szerint Magyarország és Azerbajdzsán között, a nemzetközi bűnügyi jogsegélyek témakörében, három nemzetközi egyezmény volt hatályban a vizsgált időszakban.¹³ Ezekből, a Safarov ügyel összefüggésben, a Strasbourgban, 1983. március 23-án kelt, az elítélt személyek átszállításáról szóló egyezmény kihirdetéséről szóló 1994. évi XX. törvény (a továbbiakban Egyezmény) rendelkezéseire érdemes a következőkben rátekinteni, ugyanis Azerbajdzsán végül ez alapján kérte hivatalosan a szabadságvesztés büntetés végrehajtásának átadását.

A kiadásig lezajlott eseménysort egy az igazságügyért felelős államtitkár, miniszterének írt feljegyzése foglalja össze legjobban.¹⁴ A miniszter 2012. augusztus 6-án diszkrecionális jogkörében hozott döntésével hozzájárult a Safarov ellen kiszabott szabadságvesztés büntetés végrehajtásának átadásához. 2012. augusztus 15-én Azerbajdzsán Igazságügyi Minisztériuma tájékoztatta arról a magyar minisztériumot, hogy Azerbajdzsán az Egyezmény 9. cikkének 1.a. pontjában foglalt eljárást követi, miszerint folytatja a külföldi bíróság által kiszabott szabadságvesztés büntetés végrehajtását, mindenemű átalakítás és új bírósági eljárás lefolytatásának szükségessége nélkül.¹⁵ Megjegyzem, hogy ezzel az

azeri fél az Egyezmény által kínált lehetőségek közül vállalta a szigorúbb feltételeket. Az Egyezmény 9. cikkének 1.a. pontja utal a 10. cikkre. Ennek 2. pontjának első mondata így szól: „Ha azonban az ítélet természete vagy tartalma összeegyeztethetetlen a Végrehajtó Állam jogával, vagy ha joga így követeli, ez az állam az ítéletet bírósági vagy államigazgatási határozattal átalakíthatja a hasonló bűncselekményre belső joga által előírt büntetésre vagy intézkedésre”.¹⁶ Emiatt bír jelentőséggel a feljegyzés azon részlete, hogy az Azerbajdzsáni Köztársaság Igazságügyi Minisztériuma tájékoztatta arról is a magyar Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumot, hogy Azerbajdzsán Büntető törvénykönyvének 57.3. cikke alapján az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetést csak bíróság változtathatja határozott ideig tartó szabadságvesztés büntetésre, illetve csak akkor bocsátható feltételes szabadságra, miután az elítélt legalább 25 évet letöltött a szabadságvesztés büntetéséből. A feljegyzés szerint, e nyilatkozatok birtokában Azerbajdzsán másnap (2012. augusztus 22-én) kap hivatalos tájékoztatást a magyar miniszteri döntésről. Arról, hogy a miniszter a büntetésvégrehajtás átadásához hozzájárult. E levélben kéri az azeri felet, hogy az Egyezmény 15. cikk a. pontjával összhangban adjanak majd tájékoztatást arról, amikor a Safarov elleni büntető ítélet végrehajtását Azerbajdzsánban befejezettnek tekintik. A feljegyzésben ezután az államtitkár tájékoztatja a minisztert az átadás technikai részleteiről, s azok jogszabályi háttéréről.

Safarovot, Azerbajdzsánba szállítása napján az azeri elnök kegyelemben részesítette, azonnal szabadon bocsátották, s katonatisztként magasabb rendfokozatot kapott.

Az eset hazai és a nemzetközi fórumokon is nagy visszhangot váltott ki. Egymást érték a dip-

12 A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumban 2012. szeptember 12-én módomban volt a teljes iratanyag megismerésére, s állításom erre alapozom.

13 - 1994. évi XVIII. törvény a Párizsban, 1957. december 13-án aláírt, a kiadatásról szóló egyezmény kihirdetéséről.

- 1994. évi XIX. törvény a Strasbourgban, 1959. április 20-án aláírt, a kölcsönös bűnügyi jogsegélyről szóló egyezmény kihirdetéséről.

- 1994. évi XX. törvény a Strasbourgban, 1983. március 23-án kelt, az elítélt személyek átszállításáról szóló egyezmény kihirdetéséről.

14 Dr. Répássy Róbertnek, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium igazságügyért felelős államtitkárának Budapestén, 2012. augusztus 21-én kelt feljegyzése Dr. Navracsics Tibor közigazgatási és igazságügyi miniszter részére. Iktatószám: XXNBSKFO/3743/10/2012.

15 1994. évi XX. törvény a Strasbourgban, 1983. március 23-án kelt, az elítélt személyek átszállításáról szóló egyezmény kihirdetéséről. 9. cikk 1.a. pont: A Végrehajtó Állam illetékes hatóságának folytatniuk kell a büntetés végrehajtását akár közvetlenül, akár bírósági vagy államigazgatási határozat hozatala útján a 10. cikkben meghatározott feltételek szerint.

16 Az Egyezmény 10. cikke teljes terjedelmében így szól: 1. A végrehajtás folytatása esetén a Végrehajtó Állam köteve van az ítéletnek az Ítélező Államban meghatározott jogi természetéhez és időtartamához.

2. Ha azonban az ítélet természete vagy tartalma összeegyeztethetetlen a Végrehajtó Állam jogával, vagy ha joga így követeli, ez az állam az ítéletet bírósági vagy államigazgatási határozattal átalakíthatja a hasonló bűncselekményre belső joga által előírt büntetésre vagy intézkedésre. A büntetés, illetve intézkedés természetének, amennyire csak lehetséges, meg kell egyeznie a kiszabott végrehajtandó büntetéssel. Nem súlyosbíthatja az Ítélező Államban kiszabott büntetés nemét vagy tartalmát, és nem haladhatja meg a Végrehajtó állam joga szerint előírt maximumot.

lomáciai tiltakozások, a kemény hangvételű cikkek és a demonstrációk több országban. Örményország konkrétan megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal.¹⁷ Az Amerikai Egyesült Államok nem is a Külügyminisztérium, hanem a Fehér Ház bírálta hivatalos közleményben az eseményt, és kért magyarázatot Azerbajdzsántól és Magyarországtól egyaránt.¹⁸ Az Európai Parlament pedig, határozatában, szokatlan gyorsasággal ítélte el a Safarov-ügyben történeteket.¹⁹ A magyar ellenzék már az Országgyűlés 2012. őszi ülészakánának első napján, szeptember 10-én napirend előtti felszólalásokat²⁰ tett, interpellációkat,²¹ azonnali kérdéseket,²² írásbeli kérdést²³ intézett a kormányhoz és határozati javaslatot²⁴ nyújtott be az Országgyű-

léshez a Safarov-ügy elítéléséről. A külügyminisztérium és az igazságügyi tárca szeptember elsején közös nyilatkozatot adott ki arról, hogy az ügyben „Magyarország a vonatkozó szabályokat tiszteletben tartva, transzparens módon járt el”.²⁵

A közvélemény gazdasági érdekeket sejtett a kormánydöntés mögött. A sajtóban azonnal megjelent egy állítás, amely szerint az Azerbajdzsáni Köztársaság Állami Olajalapja (SOFAZ) magyar államkötvényeket fog vásárolni. Ezt hivatalosan cáfolták, s a kötvényvásárlás valóban nem valósult meg.²⁶

Safarov kiadása után két hónappal azonban a magyar Miniszterelnökség külügyi és külgazdasági államtitkára büszkén számolt be arról, hogy bár a két állam már 20 éve felvette a diplomáciai kapcsolatokat, „a jelenlegi a legígéretesebb időszak a két ország közötti együttműködés megerősítésére”. Stratégiai szövetséget köt Magyarország és Azerbajdzsán, s ennek jegyében egy héten belül magyar kereskedőházat avatnak fel Bakuban.²⁷ A magyar-azeri gazdasági kapcsolatok azóta is erősek és fejlődőek.

Novruz Mammadov, az azeri elnöki hivatal külügyi vezetője egy azeri hírportálnak 2012. szeptember 1-én adott interjújában arról beszélt, hogy a legmagasabb szinten egy éven keresztül titkos tárgyalások folytak Magyarország és Azerbajdzsán között Safarov kiadatásáról, ráadásul Aliyev azeri elnök személyes felügyeletével. A megoldásban pedig kulcsszerepet játszott az a megállapodás, amelyet a magyar miniszterelnök látogatásakor kötöttek.²⁸

17 Jó összeállítást közül erről például: Örményország nem bocsát meg Magyarországnak. *Origo.hu*. 2012. augusztus 31. (<http://www.origo.hu/itthon/20120831-ormenyország-megszakítja-kapcsolatait-magyarországgal.html>). (A letöltés ideje: 2017. december 30.)

18 The White House – Office of the Press Secretary. Statement by NSC Spokesman Tommy Vietor on Azerbaijan's Decision to Pardon Ramil Safarov. 2012. augusztus 31. (Tommy Vietor a Nemzetbiztonsági Tanács szóvivője). (<https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/08/31/statement-nsc-spokesman-tommy-vietor-azerbajdzsan-s-decision-pardon-ramil->). (A letöltés ideje: 2018. január 4.)

19 Motion for a Resolution with request for inclusion in the agenda for a debate on cases of breaches of human rights, democracy and the rule of law pursuant to Rule 122 of the Rules of Procedure on Azerbaijan, notably the case of Ramil Safarov (2012/2785(RSP)). 2012. szeptember 11.

20 Lásd: Jávor Benedek (LMP) felszólalása. Az Országgyűlés plenáris ülésének jegyzőkönyve: 2012. szeptember 10. 18. felszólalás.

21 Ertsey Katalin (LMP) felszólalása. Az Országgyűlés plenáris ülésének jegyzőkönyve: 2012. szeptember 10. 60. felszólalás. Vadai Ágnes (független) felszólalása. Az Országgyűlés plenáris ülésének jegyzőkönyve: 2012. szeptember 10. 84. felszólalás.

22 Harangozó Gábor (MSZP) felszólalása. Az Országgyűlés plenáris ülésének jegyzőkönyve: 2012. szeptember 10. 91. felszólalás. Harangozó Tamás (MSZP) felszólalása. Az Országgyűlés plenáris ülésének jegyzőkönyve: 2012. szeptember 10. 133. felszólalás.

23 K/8223. számú írásbeli kérdés „Mennyi pénzért árulta el Orbán Viktor Magyarországot?” címmel.

24 H/8265. számú országgyűlési határozati javaslat „Ramil Safarov azeri katonatiszt szabadságvesztés büntetése végrehajtásának Azerbajdzsán részére történő átadásának elítéléséről”.

25 A közleményt lásd a kormány hivatalos oldalán, a *Kormányportálon*. (<http://2010-2014.kormany.hu/hu/kozigazgatasi-es-igazsagugyi-miniszterium/hirek/kozlemeny-ramil-sahib-safarov-azerbajdzsan-reszere-tortent-atadasarol>). (A letöltés ideje: 2017. december 30.)

26 Lásd pl.: Szíjjártó: Azerbajdzsán várja a magyarokat. *Napi.hu*. 2012. szeptember 4. (https://www.napi.hu/magyar_gazdasag/szijjarto_azerbajdzsan_varja_a_magyarokat_bovitett_530017.html). (A letöltés ideje: 2018. január 3.)

27 Lásd pl.: Szíjjártó Péter a magyar-azeri kapcsolatokról nyilatkozott. In *Hírközpont Kormányzati Hírportál*. 2012. november 29. (https://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/azeri_20121129.html). (A letöltés ideje: 2017. december 29.)

28 Agreement during Hungarian Premier's visit decisive in Ramil Safarov's issue. In *News.Az*. 2012. szeptember 1. (<https://news.az/articles/politics/67397>). (A letöltés ideje: 2017. december 29.)

Állítását ugyanabban az időben ugyanott más azeri vezetők nyilatkozatai is megerősítették.²⁹

A kronológiából és az idézett dokumentumból néhány következtetés levonható. Az egyik, hogy formálisan az eljárás nem kifogásolható, hiszen a magyar és a nemzetközi jogszabályoknak megfelelően történt a végrehajtás és az elítélt átadása, Magyarország pedig megkapta a jogszabályok szerint szükséges garanciákat. Magyarország nemzetközi jogértést nem követett el. Tartalmilag azonban annál inkább kifogásolható az eljárás. Először is, nem véletlen, hogy az Egyezmény garanciavállalás esetében sem teszi kötelezővé a pozitív döntést, s ennek oka nem csupán az államok szuverenitásának tiszteletben tartása. Már csak azért sem, mert a nemzetközi büntetőjogi szabályok számos kötelezően alkalmazandó rendelkezést is tartalmaznak. Az pedig a fent ismertetett kronológiából világosan és egyértelműen látszik: számítani kellett arra, hogy Azerbajdzsán meg fogja találni a módját Safarov szabadításának. Megjegyzem, ennek még a formáját is viszonylag könnyen ki lehetett volna előre találni, hiszen az Egyezmény 12. cikke a következőképpen rendelkezik: „*Mindegyik Fél gyakorolhat egyéni kegyelmet, közkegyelmet vagy átváltoztathatja a büntetést alkotmányának vagy más jogszabályainak megfelelően*”. Szóval az egyéni kegyelem lehetőségét az Egyezmény konkrétan tartalmazza. E jogkör gyakorlására jogosult személy pedig Azerbajdzsán elnöke, aki – azeri vezetők nyilatkozatai szerint –, személyesen tárgyalt Safarov ügyéről a legmagasabb szinten. S ehhez most itt rendeljük hozzá egy pillanatra ismételten azt a tényt is, hogy örmény külügyminisztérium előre és egyértelműen leírta, hogy Azerbajdzsán szabadítani fogja Safarovot, akit nemzeti hősnak tekintenek... Éppen ezért mind az igazságügyért felelős tárca, mind pedig a külügyekért felelős tárca a kormányok színezetétől és a különböző miniszterek személyétől függetlenül, éveken keresztül határozottan ellenezte Safarov kiadását. De még az elutasító döntést előkészítő belső minisztériumi anyagok egyike sem javasolta egyik miniszternek sem a kiadatás engedélyezését. Az az igazságügyi- és külügyminiszteri nyilatkozat

29 Lásd pl.: Ramil Safarov's return made possible thanks to president's personal influence. In *News.Az*. 2012. augusztus 31. (<https://news.az/articles/politics/67376>). Avagy: Release of Safarov will improve psychological mood of society. In *News.Az*. 2012. szeptember 1. (<https://news.az/articles/politics/67396>). (A letöltések ideje: 2017. december 29.)

tehát, hogy a magyar kormány jóhiszeműen járt el az ügyben, nem állja meg a helyét. A kormányálláspont megváltoztatásának indokai hivatalos dokumentumokban – legalábbis számomra – nem fellelhetőek. A döntés nem szakmai, hanem a jogi és diplomáciai szakmai állásponttal szemben meghozott politikai döntés volt, méghozzá olyan, amely nyilvánvalóan számolt az elítélt később be is következett szabadon bocsátásával. Utóbbi állítás igazságát amúgy a Külügyminisztérium államtitkára el is ismerte: „*tisztában voltunk azzal, hogy kaphat elnöki kegyelmet az Azerbajdzsánnak átadott Ramil Safarov*”.³⁰ A miniszterek töretlenül képviselt ellenvéleményét megismerve, és a magyar közjogi rendszer felépítését alapul véve a döntés két módon történhetett. Kormánydöntés vagy a miniszterelnök egyszemélyi döntése alapján. A közigazgatási és igazságügyi miniszter, aki a döntést formálisan meghozta, egy képviselői kérdésre azt írta válaszul, hogy „*összkormányzati döntés*” volt.³¹ Ezt a külügyminiszter is megerősítette egy parlamenti azonnali kérdésre adott válaszában.³² Ugyanakkor az azeri vezető kormánytisztviselők nyilatkozatai alapján tartalmi szempontból az utóbbi valószínűsíthető. Hasonló álláspontot támaszt alá az a sajtóértesülés is, amely szerint a Fidesz elnökségi ülésén nem csak komoly vita volt a kérdéssről, de a miniszterelnök a saját döntéseként ismerte el.³³

A döntés okára pedig csak következtetni lehet. 2017-ig – visszautalva a magyar-azeri gazdasági eseményeket illetően, a fentiekben részletezett eseményekre – ez viszonylag egyértelműnek tűnt. Ezt árnyalta az a tény, hogy 2017-ben egy oknyomozó újságírói szervezet, az Organized Crime and Corruption Reporting Project (a továbbiakban

30 Németh Zsolt: Jogszerű magatartást követtünk. *Fidesz.hu*. 2012. szeptember 5. (<http://www.fidesz.hu/hirek/2012-09-05/nemeth-zsolt-jogszer369-magatartast-kovettunk-video/>). (A letöltés ideje: 2018. január 3.)

31 K/8223/1. számú írásbeli kérdésre adott miniszteri válasz.

32 Martonyi János külügyminiszter felszólalása. Az Országgyűlés plenáris ülésének jegyzőkönyve: 2012. szeptember 10. 93. felszólalás.

33 Lásd pl.: A kockázatok ellenére döntött Orbán az azeri baltás gyilkos elengedéséről. *Origo.hu*. 2012. szeptember 11. (<http://www.origo.hu/itthon/20120911-orban-viktor-dontese-volt-az-azeri-baltas-gyilkos-kiadatas.html>). Vagy: Orbán döntött Safarovról. *Nol.hu*. 2012. szeptember 4. (http://nol.hu/kulfold/20120904-orban_dontott-1329917). (A letöltések ideje: 2017. december 30.)

OCCRP) feltárt egy nemzetközi korrupciós hálózatot, melyben – főképpen külföldi politikusok korrumpálását szolgáló – összességében 2,9 milliárd amerikai dollárnyi Azerbajdzsánból származó forrás mozgását igazolják. A feltárt dokumentumok alapján pedig a pénzből Magyarországra is jutott.

II. 2017 – az azeri ügy újraéléde

Az OCCRP bizonyítékai alapján egy magyar oknyomozó újságírói csapat utána járt a magyar szálnak. Bankszámlakivonatok és cégadoatok alapján legfontosabb tényekként a következőket mutatták ki:

- 2012 júliusa és 2013 májusa között, 25 részletben, összesen 5.137.671 eurót és 2.447.527 amerikai dollárt utalt a Danske Bank észtországi leányvállalata útján egy magyar, az MKB Banknál vezetett számlára egy bakui székelű offshore cég. Emlékeztetésképpen: a magyar miniszterelnök 2012. június végén tárgyalt Azerbajdzsánban, az igazságügyért felelős miniszter 2012. augusztus 6-án engedélyezte a büntetés végrehajtásának átadását, Safarovot pedig 2012. augusztus 31-én szállították át Azerbajdzsánba.
- A pénzt utaló azeri cég (Metastar Invest LLP.) tagja volt annak a hálózatnak, amelyen keresztül az azeri állam európai politikusokat vesztegetett meg, és luxuscikkeket vásárolt szerte a világon. E cég finanszírozta az azeri Ejjubov család kórházi számláit is.
- Az utalás kedvezményezettje a Brit Virgin-szigeteken bejegyzett Velasco International Inc. nevű cég volt. E céget a Panama-papírok néven ismertté vált botrányban elhíresült Mossack Fonseca ügyvédi iroda alapította.
- A Velasco cég valódi tulajdonosa – okirati bizonyítékok alapján – Orkhan Ejjubov, annak az azeri miniszterelnök-helyettesnek a fia, akivel a magyar miniszterelnök 2017. június végi Azerbajdzsánban tett látogatásakor találkozott és tárgyalt. Hozzáteszem, hogy erre a tárgyalásra utalt a fentebb leírt interjújában Novruz Mammadov, az azeri elnöki hivatal külügyi vezetője, amikor azt mondta: a megoldásban pedig kulcsszerepet játszott az a megállapodás, amelyet a magyar miniszterelnök látogatásakor kötöttek.

- 2015-ben a Velasco céget felszámolták, a számlájáról az átutalt pénz eltűnt, azt nem sikerült kideríteni, hogy hogyan és hová.
- A Danske Bank elismerte, hogy a bankot a feltárt ügyben pénzmosásra és illegális tevékenységre használták.³⁴

Az ügy természetesen a magyar közéletben is téma volt. A Legfőbb Ügyészség Kiemelt Korrupciós és Szervezettbűnözés Elleni Főosztályát vezető ügyész egy televíziós interjújában, a riporterek arra a kérdésre, hogy a nyilvánosságra került információk alapján miért nem indítanak eljárást, annyit válaszolt, hogy nem olvas újságot.³⁵ Ezután, 2017. szeptember 27-én, az egyik országgyűlési képviselő éppen a nyilvánosságra került információk alapján feljelentést tett az ügyben ismeretlen tettes ellen a Btk. 293. §-ba ütköző hivatali vesztegetés, a Btk. 294. §-ba ütköző hivatali vesztegetés elfogadása, a Btk. 399. és 400. §-ba ütköző pénzmosás, a Btk. 401. §-ba ütköző pénzmosással kapcsolatos beje-

³⁴ Az atlatszo.hu oknyomozó portál rendkívül részletesen foglalkozott az ügygel, s a következő cikkekben a teljes cégháló, a nemzetközi környezet, valamint néhány eredeti dokumentum is megtekinthető: Azeri guruló dollárok Budapesten a baltás gyilkos kiadása idején. (<https://atlatszo.hu/2017/09/05/azeri-gurulo-dollarok-budapesten-a-baltas-gyilkos-kiadasa-idejen/>). Jávor Benedek az Európai Unióban, az Átlátszó Magyarországon kezdeményez vizsgálatot az azeri pénzmosoda ügyében. (<https://atlatszo.hu/2017/11/16/javor-benedek-az-europai-unioban-az-atlatszo-magyarorszagon-kezdemenyez-vizsgalatot-az-azeri-penzmosoda-ugyeben/>)

Így dőlt a pénz Magyarországra a bakui feketekasszából – Alijevék szerint Soros rátámadt Azerbajdzsánra. (<https://atlatszo.hu/2017/09/07/igy-dolt-a-penz-magyarorszagra-a-bakui-feketekasszabol-alijevék-szerint-soros-ratamadt-azerbajdzsanra/>). Budapestre dollármilliókat utalt, európai politikusokat is korrumpált az azeri rezsím. (<https://atlatszo.hu/2017/09/05/budapestre-dollarmilliokat-utalt-europai-politikusokat-is-korrumpalt-az-azeri-rezsim/>). Hiába tettünk feljelentést, nem nyomoznak az azeri pénzmosoda után.

(<https://atlatszo.hu/2017/12/28/hiaba-tettunk-feljelentest-nem-nyomoznak-az-azeri-penzmosoda-utan/>). (A letöltések ideje: 2018. január 3.)

³⁵ Lásd pl.: Az ügyészség korrupcióellenes főosztályának vezetője nem olvas újságot. *Index.hu*. 2107. szeptember 22. (https://index.hu/belfold/2017/09/22/az_ugyeszseg_korrupcioellenes_foosztalyanak_vezetoje_nem_olvas_ujsgatot/). (A letöltés ideje: 2018. január 6.)

lentési kötelezettség elmulasztása és „*más, a nyomozást követően felmerült*” bűncselekmények miatt.³⁶

2017. november 16-án szintén feljelentést tett az ügyben az *atlatszo.hu* oknyomozó hírportál ügyvezetője.³⁷ E feljelentésben mellékelte a bankszámlakivonatokat, valamint a beszerzett cégadatokat is. Felvázolta az ügy nemzetközi hátterét, valamint a Magyarországgal összefüggésben a feltárt céghálót is, magyar állampolgárságú személyek konkrét megjelölésével.

Az első, szeptemberben tett feljelentést három részre bontották. A pénzmossással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztásának vétsége miatt a Fővárosi Főügyészség járt el. A főügyészség a nyomozást – „*mivel az eljárás elvégzéséig nem indítható*” – megszüntette. Ezt a határozatot vitatni nem érdemes, az ügyészség álláspontja helytálló és elfogadható. Van azonban benne egy érdekes részlet, mely szerint egy korábbi, a legfőbb ügyészhez intézett országgyűlési képviselői írásbeli kérdés okán, megkeresték a Nemzeti Adó- és Vámhivatal Központi Irányítás Pénzmossás és Terrorizmusfinanszírozás Elleni Irodáját, ahonnan azt a tájékoztatást kapták, hogy ők a sajtóhírekben szereplő időszakra vonatkozóan sem a sajtóhírekben szereplő cégek, sem az érintett személyek vonatkozásában nem rendelkeznek információval.³⁸ Ez tehát konkrétan azt jelenti, hogy egy azerbajdzsáni miniszterelnök-helyettes fiának áttételes tulajdonában álló offshore cég magyarországi számlájára érkezik több részletben több milliárd forint dollárban és euróban egy azeri cégtől, majd két évvel később a céget megszüntetik, a magyar adóhatóság és annak pénzmossással foglalkozó részlege pedig nem rendelkezik erről semmiféle információval...

De visszatérve az információ azért is inkább érdekes – s itt most teszek egy kis kitérőt –, mert mind a Magyar Nemzeti Bank, mind a nemzetgazdasági miniszter által a Nemzeti Adó- és Vámhivatal máskor megtagadta az érdemi válaszadást arra, hogy eljártak-e az azeri pénzekkel összefüggésben.

36 Staudt Gábor országgyűlési képviselő 2017. szeptember 27-én tett feljelentése. A feljelentés szövegét kéresemre a feljelentő juttatta el hozzám.

37 Bodoky Tamás Richárd, az *atlatszo.hu* Közhasznú Nonprofit Kft. ügyvezetőjének 2017. november 16-án tett feljelentése.

38 Határozat feljelentés elutasításáról. Fővárosi Főügyészség Gazdasági Bűnügyek Osztálya. G.10203/2017/7-IV.

Három országgyűlési képviselő írásbeli kérdéssel fordult a nemzetgazdasági miniszterhez, „*Vizsgálta-e a NAV a gyanús azeri pénzmozgásokat?*” címmel. A képviselők a következő három kérdést tették fel:

„1. *A cikkekben hivatkozott tranzakciók kapcsán az MKB Bank tett-e bejelentést a NAV-nak?*

2. *Az MKB bejelentése vagy más forrásból származó információk alapján vizsgálta-e a NAV a tisztázatlan eredetű azeri pénzek magyarországi megjelenését, felhasználását?*

3. *Ha vizsgálták a gyanús pénzmozgásokat, akkor tettek-e intézkedéseket ezzel összefüggésben? A gyanús pénzmozgásokról értesítették-e más szerveket?*”³⁹

A kérdésre a parlamenti és adóügyekért felelős államtitkár válaszolt. A pénzmossás és terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2017. évi LIII. törvény (a továbbiakban: Pmt.) 54. §-ára, valamint az – akkor hatályos – adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvény 53. és 54. §-ára való hivatkozással (a kérdések adótitokra vonatkoznak, melyről csak taxatív meg határozott esetben és jogosulti körben – melyben az országgyűlési képviselő nem szerepel – adható tájékoztatás) semmiféle tájékoztatást nem adott.⁴⁰

Ugyanez a három képviselő a nemzeti bank elnökét is megkérdezte: „*Megfelelően érvényesültek-e a pénzmossás elleni szabályok? Avagy kiszűrték-e a gyanús azeri pénzmozgásokat?*” Az írásbeli kérdés második konkrét kérdése vonatkozott az azeri pénzekre:

„*Az MKB-tól vagy más forrásból származó információ alapján vizsgálták-e a tisztázatlan eredetű azeri pénzek magyarországi megjelenését, felhasználását? Ha igen, tettek-e intézkedéseket ezzel összefüggésben?*”⁴¹

A jegybankelnök az államtitkárhoz hasonló választ adott: „*A fenti tájékoztatásnak – és így a jogszabály kögens rendelkezésének – megfelelően arról, hogy az ügyletek kapcsán milyen bejelentések történtek az MNB részéről az Önök által idézett 'azeri pénzek' vonatkozásában, sem az MNB, sem a NAV KI PEI nem adhat ki adatot.*”⁴²

39 Bárándy Gergely, Mesterházy Attila és Molnár Zsolt képviselők K/17509. számú írásbeli kérdése.

40 Tállai András miniszterhelyettes, parlamenti és adóügyekért felelős államtitkár K/17509/1. számú írásbeli kérdésre adott válasza.

41 Bárándy Gergely, Mesterházy Attila és Molnár Zsolt képviselők K/17508. számú írásbeli kérdése.

42 Matolcsy György, a Magyar Nemzeti Bank elnöke K/17508/1. számú írásbeli kérdésre adott válasza.

Az Országgyűlés Nemzetbiztonsági Bizottsága 2017. szeptember 12.-én ugyan részletesen megtárgyalta az ügyet, de zárt ülést rendeltek el, így annak tartalmáról semmit sem lehet megtudni.

Fentiek alapján érdekes helyzettel szembesülünk. Tekintsünk el attól a vitától, hogy a megkeresetteknek a hivatkozott jogszabályok szerint kellett-e eljárniuk, avagy az országgyűlési törvény 98. §-a szerint.⁴³ Itt szakmailag elfogadható érv lehet a *lex specialis derogat legi generali*. Nézzük csupán azt, hogy míg a képviselői kérdésekre a jogszabály kógens rendelkezéseire hivatkozva megtagadták az érdemi válaszadást, addig az ügyészség kérésére kiadták azt. Nem egy büntetőeljárás keretében, hanem abból a célból, hogy a legfőbb ügyész megválaszolhasson egy képviselői írásbeli kérdést. Egyvalami azonban több mint valószínű: a válaszok tükrében kijelenthetjük, hogy az ügyészségi határozatban foglaltakon túl a közeljövőben nem várható semmiféle információ a NAV és az MNB tevékenységét illetően az azeri pénzezekről. Pedig, mint látjuk is, a nyomozó hatóságnak volt lehetősége az információk bekérésére, s az MNB-nél, valamint az esetleges titkos adatgyűjtés során keletkezett adatok bekérésére is lett volna módja, ha a nyomozást elrendeli. Sőt, akár még anélkül is!

A kitérő után, térjünk vissza a feljelentéshez. Az abban foglalt legkomolyabb ügyben, azaz a hivatali vesztegetés büntette, valamint a hivatali vesztegetés elfogadásának büntette miatt a Központi Nyomozó Főügyészség járt el. A főügyészség a nyomozást – „*mivel a cselekmény nem bűncselekmény*” – elutasította. Indokolásának érdemi részét – annak rendkívüli rövidege miatt is – érdemes szó szerint idézni:

43 2012. évi XXXVI. törvény az Országgyűlésről.

98. § (1) Az állami szervek kötelesek a képviselőket megbízásuk ellátásában támogatni, és részükre a munkájukhoz szükséges felvilágosítást megadni. Ha a képviselő az Országgyűlés előtt beszámolásra kötelezett személytől a feladatkörébe tartozó olyan kérdéssel kapcsolatban kér írásban tájékoztatást, amelyről a beszámolásra kötelezett személy törvény alapján az Országgyűlésnek beszámolni köteles, az Országgyűlés előtt beszámolásra köteles személy a tájékoztatást a kézhezvételt követő 15 napon belül, írásban adja meg.

(2) A képviselő a feladatai ellátásához szükséges minősített adatokat – a minősített adat védelméről szóló törvényben foglaltaktól eltérően – személyi biztonsági tanúsítvány és titoktartási nyilatkozat nélkül, felhasználói engedély alapján használhatja fel, és köteles a minősített adat védelmére vonatkozó követelményeket megtartani.

„*A feljelentés azonban arra vonatkozó adatot, tényállítást nem tartalmaz, hogy hivatalos személy vagy egyetértésével, rá tekintettel más közreműködésével kapcsolatban jogtalan előnyt vagy annak ígéretét elfogadta, vagy bármely hivatalos személyt jogtalan előnnyel vagy annak ígéretével befolyásolni törekedett. Ilyen adatként önmagában a banki átutalások és a szabadságvesztés végrehajtása átadásának feljelentésben hivatkozott ténye nem értékelhető, különös tekintettel a feljelentés azon megállapítására is, miszerint az utalások célja és az átutalt összegek felhasználása ismeretlen*”.⁴⁴

A főügyészség álláspontja szerint tehát egy bonyolult nemzetközi korrupciós ügyben csak akkor indítható nyomozás, ha a feljelentő már a feljelentésében bizonyítja nemcsak az összes tényállási elemét az ügynek, de még az okozati összefüggést is. Abban az ügyészségnek kétségkívül igaza van, hogy olyan közvetlen bizonyíték nem állt rendelkezésre, amelyik konkrétan bizonyítaná a vesztegetés tényét. A nyomozás elrendeléséhez azonban nem kell olyan bizonyosság, mint a vádemeléshez. A közvetett bizonyítékok sora alapján tehát (legfőképpen a második feljelentés esetében, amelyik mellé konkrét bizonyítékokat is csatoltak), el kellett volna rendelni a nyomozást éppen annak feltárása érdekében, hogy beszerezhető-e közvetlen bizonyíték, avagy a nyomozás későbbi adatai során beszerzett közvetett bizonyítékok sora képezhet-e olyan zárt láncolatot, amelyik alkalmas a bűncselekmény elkövetésének megállapítására, vádemelésre. Az ügyészség meg sem kísérelte az ügyben érintett személyek tanúkénti meghallgatását, az érintett cégek tevékenységének vizsgálatát, az átutalások útjának feltárását, a bankok pénzügyi felügyeletét ellátó Magyar Nemzeti Bank, valamint a cégek működésére és adózására rálátó Nemzeti Adó- és Vámhivatal munkatársaival való egyeztetést. Avagy a külföldön más politikusokkal szemben esetlegesen, szintén az OCCRP tényfeltáró munkája alapján megindított büntetőeljárásokban közreműködő hatóságok megkeresését. Pedig, nyugodtan fogalmazhatunk úgy, hogy hasonló ügyekben ez rutineljárás.

A különösen nagy értéket meghaladó értékre elkövetett pénzmosás büntette miatt a Budapesti Rendőr-főkapitányság Korrupció és Gazdasági Bűnözés elleni Főosztályának Gazdaságvédelmi Osztálya járt el. A rendőrség a nyomozást – „*mivel*

44 Határozat feljelentés elutasításáról. Központi Nyomozó Főügyészség. 1. Nyom. 631/2017.

a cselekmény nem bűncselekmény” – elutasította. A határozat leírta, hogy a feljelentő kizárólag újságcikkekre alapozta a feljelentését, de a nyomozó hatóság feljelentés kiegészítési eljárás keretében beszerezte az érintett cégek bankszámlanyitással kapcsolatos dokumentációit, a bankszámlák tranzakciós listáit, valamint széles körű adatgyűjtést végeztek. Hogy ez utóbbi konkrétan milyen eljárási cselekményeket jelentett, azt a határozat nem részletezi, de még csak utalni sem utal rá. A határozatban megállapították: „Arra vonatkozóan nem merült fel adat és banki jelzés sem érkezett, hogy a Valesco International Inc. számlájára bűncselekményből származó pénzüsszeg érkezett volna”. Ugyanezt a megállapítást tették egy másik érintett céggel, a Fit-Food Kft-vel összefüggésben is. A nyomozó hatóság szerint a sajtócikkeket leszámítva nem merült fel adat arra vonatkozóan, hogy a cégek számláira érkező pénzüsszegek bűncselekményből származtak. Valamint, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján a cégek képviselői nem bírtak tudomással arról, hogy a bankszámlákra érkező pénz esetleg bűncselekményből származhat.⁴⁵

A rendőrség – legalábbis az állítások szintjén – érdemben is foglalkozott az ügygel. Mindazonáltal az ügyészség vonatkozásban korábban leírt megállapításaim a rendőrségi eljárásra éppúgy igazak.

Az oknyomozó hírportál ügyvezetőjének feljelentését arra való hivatkozással, hogy „a feltételezett korrupciós cselekményekre utaló részében állított tények megegyeznek egy korábbi, már elbírált feljelentésben foglaltakkal”, a Központi Nyomozó Főügyészség érdemi elbírálás nélkül utasította el.⁴⁶ Azt a tényt, hogy e feljelentéshez konkrét és érdemi bizonyítékokat csatolt a feljelentő, figyelembe sem vette. Ez a meglátásom szerint olyan – reméljük csak – szakmai hiba, amelyik nehezen magyarázható. Ha kialakulna ez a gyakorlat, nyugodtan el lehetne majd követni bűncselekményeket. Ezután tenni egy bizonyítékok nélküli feljelentést, amelyet nyilvánvalóan elutasítanak majd, de amely kizárja az ügyészség eljárását akkor, amikor esetleg előkerülnek bizonyítékok.

45 Határozat feljelentés elutasításáról. Budapesti Rendőr-főkapitányság Korrupciós és Gazdasági Bűnözés Elleni Főosztály Gazdaságvédelmi Osztály. 01000/2446-28/2017.bü.

46 Határozat feljelentés elutasításáról. Központi Nyomozó Főügyészség. 1. Nyom. 631/2017.

Ramil Safarov ügye egyike a nem csak országos, hanem világpolitikai jelentőséggel is bíró büntetőügyeknek. Egyelőre itt tart, de van esély arra is, hogy folytatódik. Egyrészt, a korrupciós szál – már amennyiben tényleg megvalósult ilyen cselekmény – még hosszú évekig nem évül el, s közben nem csupán az ügyészség hozzáállása változhat meg, hanem a máshol folyamatban lévő ügyekben egyéb bizonyítékok is előkerülhetnek. És az sem kizárt, hogy valahonnan nemzetközi megkeresést kap Magyarország valamilyen eljárás lefolytatására. Éppen ezért az sem kizárt, hogy e tanulmánynak lesz folytatása.

EGYÉNI ÉRETTSÉG VAGY STATISZTIKAI MINTA:

AZ IFJÚSÁGI KOROSZTÁLYOK MEGHATÁROZÁSÁNAK EGYÉNI ÉLETÚTON ALAPULÓ ELMÉLETE¹

Absztrakt

Számos pedagógiai területen a biológiai évek nem igazán fejezik ki a kognitív, affektív, pszichomotoros fejlettséget, így nehézkessé teszik a bizonyos fejlettségi szempont szerinti homogén csoportok létrehozását. Azaz a naptári életkor nem a normák és életstílusok hiteles indikátora, sőt a naptári életkor számos ellentmondást és önkényes feltételezést tartalmaz. A szabadidős térben, így a szabadidő- és szociálpedagógiában különösen lényeges, hogy kit tekinthetünk fiatalnak és ezen belül milyen korosztályi csoportokkal dolgozhatunk, hiszen a kortárs csoport fogalma sokkal inkább közös érdeklődést, fejlettségi szintet, mintsem biológiai évet jelent. Felmerül tehát a kérdés: ha nem az életkor, akkor milyen más kritérium(ok) alapján sorolhatunk valakit az ifjúsági korosztályhoz, illetve azon belül egyes korcsoportokhoz. A „hagyományos” statisztikai modell kritikájaképp igyekszünk egy azzal versengő ifjúsági korosztályi modellt értelmezni, amelynek alapja nem az életévek (fiziológiai kor), hanem a felelősségvállalások (az egyén önmagáért, illetve másokért), belső szerkezetét pedig a különböző érettségfogalmak (biológiai, pszichés, társadalmi érettség) adják meg. E modellt teszteljük a legújabb nagymintás ifjúságkutatás, a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatain.

Abstract

In many pedagogical disciplines, biological years do not really express the cognitive, affective and psychomotoric development, making it difficult to create homogeneous groups based on certain developmental aspects. That is, the calendar age is not a valid indicator of norms and lifestyles, but in fact it implies several contradictions and arbitrary assumptions. In the leisure space, especially in leisure and social pedagogy, it is particularly important to consider what we mean by youth and which age ranges/categories we may work with, since the concept of peer groups is more about having common interests, and developmental stage rather than biological years. The question then arises: If it is not age, then what other criteria can we

1 Jelen cikk létrejöttét a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

use to classify someone into the youth age group, and the particular age categories it covers? As a criticism of the „traditional” statistical model, we try to present a youth cohort model, which is not based on life years (physiological age), but responsibilities (for self and for others), and its internal structure is given by various maturity concepts (i.e., biological, psychological, social maturity). This model is tested on the data of our latest, large sample youth research, the Hungarian Youth Research 2016.

Számos pedagógiai területen a biológiai évek nem igazán fejezik ki a kognitív, affektív, pszichomotoros fejlettséget, így nehézkessé teszik a bizonyos fejlettségi szempont szerinti homogén csoportok létrehozását. Azaz a naptári életkor nem a normák és életstílusok hiteles indikátora, sőt a naptári életkor számos ellentmondást és önkényes feltételezést tartalmaz (Featherstone – Hepworth 1997). A szabadidős térben (Nagy 2013b), így a szabadidő- és szociálpedagógiában különösen lényeges, hogy kit tekinthetünk fiatalnak és ezen belül milyen korosztályi csoportokkal dolgozhatunk (Nagy – Trencsényi 2012), hiszen a kortárs csoport fogalma sokkal inkább közös érdeklődést, fejlettségi szintet, mintsem biológiai évet jelent. Felmerül tehát a kérdés: ha nem az életkor, akkor milyen más kritérium(ok) alapján sorolhatunk valakit az ifjúsági korosztályhoz, illetve azon belül egyes korcsoportokhoz. A „hagyományos” statisztikai modell kritikájaképp igyekszünk egy azzal versengő ifjúsági korosztályi modellt értelmezni, amelynek alapja nem az életévek (fiziológiai kor), hanem a felelősségvállalások (az egyén önmagáért, illetve másokért), belső szerkezetét pedig a különböző érettségfogalmak (biológiai, pszichés, társadalmi érettség) adják meg. E modellt teszteljük a legújabb nagymintás ifjúságkutatás, a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatain.²

2 A rendszerváltás utáni nagymintás ifjúságkutatások 2000-től eredeztethetőek. A széles tematikát átfogó adatfelvételek, 8000 fős mintán négyévente elvégzett survey-k. A kutatások eredményei, korra, nemre, iskolai végzettségre, megyére és településtípusra reprezentatívak, ugyanakkor jogi és módszertani okoknál fogva nem vizsgálják a 15 év alatt korosztályt.

Az ifjúságfogalom kialakulása és változásai

A premodern társadalmakban a gyermekek egy generációról generációra hagyományozott érték- és tevékenység-rendszerbe nőttek bele. A fiatalabb nemzedékekre bízott munkafeladatok – mint a „libalegelő pedagógiájának terei”³ – hamar a gyerekek közös terei lettek. A premodern társadalmakban a gyermek, valamifajta szertartáson, rítuson átesve lett teljes jogú tagja a közösségnek, bár ezek sokszor még egyfajta tanonci, gyakornoki létet jelentettek csupán (Cunningham 2012). E jelenségről írja Rousseau (Rousseau 1997), hogy kétszer születünk: egyszer a létezésbe, másszor meg az életbe; születünk, mint emberi lény és mint ember, ez utóbbiba akkor, amikor elhagyjuk a gyermekkort.

A városiasodás⁴ (és ennek eredményeképpen: a szállítás-posta tömegesedése, kultúra, újságok) következtében a család funkciói megváltoznak, beszűkülnek és más módon szerveződnek, mint a premodern társadalmakban (Cohen 2006). Így a modernitás ifjúságképe is sokat változott: megjelent a fiatal (ma serdülőnek tekintett) korcsoport,⁵ amely speciális felkészülési időszakot jelentett a „már nem gyerek – még nem felnőtt”-nek. A modernitásbeli ún. korlátozott ifjúsági életszakasz elsődleges célja a szakma megszerzése, s ezután hamar a munkábaállás, a házasság és az első gyerek következik (Zinnecker 1993).

Mára – a posztmodern időszakra – felbomlottak a modernitásban adott szociális környezetek (polgári miliő, munkás miliő, falusi miliő), a fiatalok egyre kevésbé kötődnek a származási szubkultúrájukhoz, mindenkinek magának kell kialakítania saját ifjúsági világát (Böhnisch 2000). Ezen elhúzódó ifjúkor nemcsak társadalmi, hanem pedagógiai értelmezésért is kiállt. Az ifjúkor többé nem az iskola és a munka világa közötti státuszátmenet (Böhnisch 2000), hanem önálló életszakasz, amelyben a felnőtté válás szándéka már nem a kizárólagos, de sokszor nem is

a meghatározó minta. A fiatalok tevékenysége már nem értelmezhető pusztán a felnőttkorra történő felkészüléssel, azaz a posztmodern társadalomban az átmeneti ifjúkort felváltja az iskolai ifjúsági életszakasz (vagy „választásos” életút). A posztmodern társadalomban az ifjúkor egyre inkább kitolódik, ami összefügg az iskolai idő megnövekedésével. Erikson (Erikson 2002) fogalmazta meg, hogy a serdülőkor nem alkalmas a teljes ifjúkor kifejezésére, s Keniston vezette be a „posztadoleszcencia” (fiatal felnőtt) kifejezést (Keniston 1970) az elhúzódó kamaszkorra. Ennek jelentése mára némiképp módosult, az ezen szakaszban lévők még nem teljesen függetlenek a szülői háztól, helyzetük konfliktusos és kooperációs helyzetben sem leírható a más korosztálybeli jellemzőkkel (Keniston 2008; Vaskovics 2000). Ebben, a korábbihoz képest jóval autonómabb időszakban a fiatalok maguk választják ki cselekvési mintáikat, értékeiket. Kialakulnak sajátos kulturális elemeik, amelyek egyre inkább eltérnek a felnőttektől. A munkahelyi és családi, települési, szomszédsági kontrollszerep gyengül és a média és szabadidőipari kontrollok erősödnek. Ebben az időszakban a társadalom új dologtalan osztályként – utalva Veblen kifejezésére (Veblen 1975) – az ifjúság „intézményesítetten hanyatlhat”, mert a társadalom ezen időszakban felmenti a fiatalokat a társadalmi feladatok alól (pl. családalapítás, munkahely stb.). Ezzel kapcsolatban mára a fiatalok ethosza is átalakult: nem a munkahelyi sikerek jelentik számukra az origót, hanem az egyéni döntések, a jólét, jól-lét stb. (Dwyer – Wyn 1999), s újabb jellegzetes korosztály jelenik meg: a fentebb hivatkozott fiatal felnőtt.⁶

A mai ifjúsági élményvilág egyaránt különbözik a kisgyermeki élményvilág családalközpontúságától és a felnőtt élményvilág társadalomközpontúságától (Böhnisch 2000). A posztmodernitásban az átmeneti ifjúkorból az önállóvá és időben hosszabbá váló ún. iskolai ifjúkor mind a gyermekkor felé (vö.: a gyermekkor halálának víziója (Postman 1992; Buckingham 2002)), mind a felnőttkor irányába (Zinnecker 1993; Gábor 2006) kiterjed.

3 Trecsényi László metaforája (Heimann et al 2006)

4 Angliában 1770-ben 20% város lakó, 1850-ben 50% (Kovács 2007).

5 1741-ben egy angol nemes (Cunningham 2012:18) így ír fiának: „ez az utolsó levél, amelyet kisfiúként írok Neked... a kilencedik évedet sem mulasztom el, de majd úgy kezellek, mint egy fiatalt. Most egy új életszakasz kezdés, nincs több léhaság, a gyerekjátékokat félre kell tenned és komoly dolgokkal kell törődj. Ami nem volt illetlen gyereként, dicstelen lesz fiatalként”.

6 Az elnevezés bizonytalanságán túl (fiatalkor, serdülőkor, pubertás, adoleszcencia, majd a kibővített ifjúkor: posztadoleszcencia stb.) a fiatalkor idejét is „szerzője válogatja” (pl.: Bühler 13-21 év, Super 15-24 év).

Ifjúsági korcsoportok modellje⁷

A statisztika az ifjúsági dimenzióban leginkább 15-19, 20-24, 25-29 éves életkori kategóriákat határoz meg. Igaz, hogy mindez könnyű mérhetőséget biztosít, azonban a különböző élethelyzetek társadalmi összetevőit nem tudja kezelni. Ugyanakkor a köznapra kategorizálás az életkorokon túl meglehetősen jól becsüli a korosztályi határokat, azaz elég egyszerűen meg tudjuk mondani, hogy valaki kisgyermek vagy felelős gyerekkorú (meghatározása: lásd lentebb), serdülő, fiatal felnőtt vagy felnőtt (ez a besorolás nem a kor ismerete, hanem más „puhább” változókon alapul: motorikus, kognitív, affektív funkciók). Ugyanakkor a tudományos mérés eddig nem igazán követte a puhább változókat (Nagy 2013). Feltehető tehát a kérdés: valóban azokat mérjük-e, akiket szeretnénk; megállja-e a helyét az egyszerű (és könnyen mérhető) korosztályi besorolás; statisztikai módszereink adekvátak-e a tényleges ifjúkorral? Nem kapunk-e pontosabb képet, ha nem korosztályi kategóriákban, hanem az egyén életútja alapján fogalmazzuk meg az ifjúság fogalmát: attól kezdve, hogy az egyén közvetlen gondviselői és intézményes pedagógusi felügyelet nélkül vesz részt a „társadalmi életben”, vesz igénybe szolgáltatásokat, kezdeményez szabadidős, közösségi tevékenységeket, egészen addig, míg éretté nem válik más egyének és csoportok felelős gondviselőjévé?

Az érettség fogalmainak értelmezéseinek keresztül az ifjúkoron belül is megállapíthatunk olyan sajátos tulajdonságokkal rendelkező szakaszokat, amely az egyén fejlődését jellemzik⁸ (Szentmihályi 2007). A posztmodern társadalomban beékelődött időszakokkal az életszakaszokat tekintve az ifjúsági korosztályon belül nagyjából három viszonylag homogén korcsoportot különíthetünk el.⁹

A biológiai értelmezés az érés biológiai folyamatait állítja a középpontba, a szociogenetika a fő figyelmet a szocializáció folyamataira fordítja, a pszichés-kognitív megközelítés elsődleges szempontja pedig a lelki és szellemi (intellektuális) funkciók (logikai mű-

7 E helyütt pusztán a modellt vázoljuk fel, annak részletes indoklásától eltekintünk, azt megtettük más munkákban (Nagy et al 2014).

8 Minden korban valamifajta érettségfogalmat kapcsolnak a felnőtt léthez, felnőtté váláshoz (Cunningham 2012).

9 A három korcsoport jórészt megfeleltethető Erikson (Erikson 2002) lappangási szakaszának, serdülő és fiatal felnőttkorának és fiatal felnőttkorának. Böhnisch is három részre osztja a fiatalkort (kids, fiatalkorúak, fiatal felnőttek (Böhnisch 2000)).

veletlenség képessége) fejlődése (Cole – Cole 1997; Piaget 1978). Mi ezek alapján az érettség-fogalmat biológiai, pszichés és társadalmi aspektusok szerint értelmezzük a fenti három korcsoport leírásához:

1. A motoros funkciók teljességétől, autonóm létfenntartástól, a leválás kezdetétől, a felelősség megjelenésétől *a biológiai érettségig: a felelős gyerekkor* (elkülönítve a kisgyermek-kortól) (Andorka 2006). A (kb. 8-10 éves kortól)¹⁰ 12-14 éves korig tartó időszakot,¹¹ a „felelős” gyerekkort a feladattal való azonosulás és a játék mint munkafeladat és valós teljesítmény jellemzi (Erikson 2002).
2. *A biológiai érettségtől a pszichés érettségig: a serdülőkor* (kb. 12-14 éves kortól – kb. 18 éves korig). A gyerekkort követő időszakot, a 12-14 éves kort követő váltást,¹² a serdülőkort a társas élet újrászerveződése és a legmagasabbrendű emberi képességek kialakulásának befejezése jellemzi (Cole – Cole 1997). Ez az az időszak, amikor a gyermek szabályozott tudata kérdésekké fogalmazódik át, megkezdődik az individuális azonosulás keresése a hagyományokhoz hasonló helyébe lépve (Allport 1997). E szakaszra jellemző a lehetőségekről való gondolkodás, a hipotézisek használata és kipróbálása, a metaszintű gondolkodás és a megszokáson való túllépés, az új utak kipróbálása (Cole – Cole 1997), s ekkor jelenik meg a generációk közötti ellentét (generációs szakadék, Cole – Cole 1997). Az mindenestre látszik, hogy más ez az időszak, mint a gyerekkor (akár ennek korai gyerekkori, akár felelős gyerekkori szakasza) és más, mint a fiatal felnőttkor.¹³

10 Hangsúlyozzuk – hiszen ez érvelésünk lényege –, hogy itt hozzátétőleges korosztályi besorolásról van szó, az egyénenként változik, akár a megjelölt intervallumból is kicsúszva.

11 Mérei – Binét és Cole-ék ezt iskoláskornak hívják (Mérei – Binét 1997; Cole – Cole 1997).

12 Cole-ék ezt 11 évre teszik és korai serdülőkorra hívják (Cole – Cole 1997). Vikár (Vikár 1999) az ifjúkort a serdülőkorral azonosítja, és mint átmenetet a gyermek és felnőttkor között határozza meg. Spranger (Spranger 1929) 14-22, Bühler (Bühler 1925) 13-21, Gesell 10-16 (Gesell et al 1956), Hall pedig 14-24 (Cunningham 2012) éves korra teszi a serdülést.

13 Egyetemi berkekben a hallgatói közvélekedés – nem teljesen pontosan – a kapunyitási pánikkal jellemzi ezt a korszakot.

3. *A pszichés érettségtől a szociológiai-társadalmi érettségig: a fiatal felnőttkor* (posztadoleszcens) (kb. 19 éves kortól – kb. 25-30 éves korig). A posztmodern társadalmakban a felnőttkor és a serdülőkor közé egy új életszakasz illeszkedik, amelyet a serdülőkénél nagyobb autonómia jellemez (Cole – Cole 1997), de a felnőttéssel járó felelőssége csekélyebb. Fiatal felnőttkorban tehát bár megnő a fiatalok cselekvési autonómiája, eközben megszűnik védettségük is, míg a felnőttkor teljes lehetőségi repertoárját még nem adja át a társadalom (Vaskovics 2000). A pályaválasztás kitolódásával elvlik a pszichés és társadalmi érettség, a jogilag felnőttkornak értelmezett életszakaszból a fiatal felnőtté időszejében teljesedik ki a társadalomba történő beilleszkedés (Somlai 1997).¹⁴ Egyre több olyan fiatal felnőtt van, aki társadalmi-gazdasági értelemben még nem önálló (Böhnisch 2000), így nem tekinthető felnőttnek. A korábban megkezdődött leválás, a serdülés során erősödik fel, de kitolódik a kamaszkor végén túlra is, a fiatal felnőttkor végéig tart.

Értelmezésünkben nem tartozik tehát az ifjúsági korosztályok közé az az időszak, amikor a kisgyermekkel kapcsolatba kerülők elsődleges feladata a védelem (kisgyermekkor),¹⁵ csak ez időszak utáni és a felnőttkor¹⁶ közötti életszakaszt tekintjük ifjúkornak.

14 A hallgatói köznyelvben a „mamahotel-papabank” néven nevezik ezt az időszakot.

15 Az Association for the Education of Young Children szerint a kisgyermekkor (early childhood) a születéstől a 8. életévig tart (Naeyc 2014).

16 Zinnecker a kulturális, politikai és fogyasztói szegmensbe való belépést és részvételt jellemzi felnőttésként (függetlenül az a keresőtevékenységtől és a családalapítástól). Vaskovics (Vaskovics 2000) szerint a nagykorú (1), önálló háztartást, saját lakásban vezető (2), anyagilag független (3), fontos döntéseiket szülői beavatkozás nélkül meghozó (4) saját magukat felnőttnek elfogadó (5) személyeket nevezhetjük ténylegesen felnőttnek. A családról való leválás jellegzetes eseményei a következők (természetesen nem előre meghatározott sorrendben, ilyen ma már nem is feltétlen állítható fel) (4. táblázat):

- Jogi leválás;
- Első elköltözés a szülői házból;
- Az első rendszeres munka megkezdése-anyagi függetlenség;
- A legmagasabb iskolai végzettséget adó iskola befejezése;
- Házasság vagy élettársi kapcsolat, gyermekvállalás

Leválási dimenziók	Függőség (fiatalkor)	Önállóság (felnőttkor)
Jogi értelemben vett leválás	Kiskorúság, korlátozott üzletkötési képesség, szülői ellenőrzéssel történő döntéshozatal	A korlátozás nélküli üzletkötési lehetőségek megszerzése, saját cselekedetek szülői ellenőrzés nélkül történő véghezvitele
Közös fedél alól történő leválás	Szülőkkel közös háztartás	A szülői házból való kiköltözés és önálló saját háztartás vezetése függetlenül a szülői háztól
Anyagi-pénzügyi leválás	Anyagi rászorultság	Saját kereseti lehetőség által az anyagi függetlenség, a létminimum szint feletti pénzügyi eszközök rendszeres megteremtése
Iskola befejezése	Iskolai részvétel	Megszűnt iskolai részvétel
Társas kapcsolat, első gyermek megszületése	Állandó társas kapcsolat hiánya, gyermektelenség	Állandó társas kapcsolat vagy gyermek megszületése

4. táblázat: A leválási dimenziók és a felnőtté válás jegyei (forrás: Vaskovics 2000 alapján)

A modell empirikus tesztelése

A magyarországi ifúságkutatások

Az ezredfordulót követően négyévente ismétlődő nagymintás ifúságkutatás zajlik Magyarországon. A kutatási programban a 15-29 éves magyarországi fiatalokat vizsgálják 8000 fős reprezentatív minta segítségével. A kutatás-sorozat 2000–2008 közötti hullámaint a Nemzeti Ifúságkutató Intézet készítette, amely szervezeti formáját és nevét tekintve több változást élt meg (2005-től a Mobilitás Ifúságkutató Iroda, majd az NCSSZI /Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet/ keretein belül Gyermek- és Ifúságkutatási Főosztály néven működött) (Székely 2017). Az állami kutatóműhely megszűnését követően a feladatot 2012-ben a Nézőpont Intézet Kutatópont Kft-je vette át. A 2012-es kutatás eredményeit felhasználva a gyorsjelentés mellett napvilágot látott négy tanulmánykötet is, amely átfogóan mutatja be a magyarországi 15-29 évesek élethelyzetét, életmódját (Székely 2013; Nagy – Székely 2014; Nagy – Székely 2015; Nagy – Székely 2016). A nagymintás ifúságkutatások 2016-os hullámában a magyarországi 8000 fő 15–29 éves megkérdezése mellett határon túl is szerveztek adatfelvételt, így érvényességük a Kárpát-medencei magyar ifúság szinte egészére kiterjeszhető.

A kutatás-sorozat célja az, hogy feltárja az ifúsági korosztályok iskoláztatását, karrierjét, elhelyezkedését, önállósodását és boldogulási esélyeit befolyásoló társadalmi tényezők változását. A 2016-os tematikában az alapvető demográfiai jellemzőkön kívül helyet kap a családalapítás, a társadalmi reprodukció, a munka és tanulás világa, a jövedelem és vagyoni helyzet és egyéb (pl. online) egyenlőtlenségek vizsgálata. Az életmódot tekintve a kutatás fókuszában szerepelnek a szabadidő és a fogyasztás (média, újmédia, kockázati magatartások: dohányzás, alkohol, drog) kérdéskörei. Ezen kívül a kutatás célja az értékek és identitások vizsgálata a közösségek szerepének, illetve a társadalmi közérzet (politikai attitűdök) és a vallás vizsgálata.¹⁷

Az oktatással kapcsolatos kérdéskörökben vizsgálják az elért legmagasabb iskolai végzettség mellett az iskolai életutat, amely a külföldi kérdőívek esetén kiegészül az oktatás nyelvére vonatkozó kérdésekkel is. Az intergenerációs mobilitás vizsgálatához szolgáltatnak alapot a szülők iskolai végzettségére (és foglalkozási státuszára) vonatkozó kérdések. A megszerzett végzettségek mellett a kutatás kiterjed a lemorzso-

¹⁷ Elemzésünk kereteit túlnövi annak bemutatása, hogy mely témakörök ismétlődőek és melyek újak.

lódás és kimaradás vizsgálatára, ezeknek okaira és részletesen a jövőbeli tanulási szándékokra (külföldi tanulás; hajlandóság, jövőbeli elképzelések, első szakmai végzettség megszerzésének becsült bekövetkezése) egyaránt. Mindezek mellett a tematikában helyet kapnak a tanulóhoz kapcsolódó értékek és jövőképek is (a diploma és a nyelvtudás értéke, a szakmai végzettség munkaerőpiaci hasznának értékelése, stb.).

Mint minden kutatási módszer a nagymintás kvantitatív kutatások sem képesek teljes képet rajzolni egy-egy vizsgált dologgal kapcsolatban. Elemzésünk szempontjából az általánoshoz képest is fontosabb, hogy a kvantitatív kérdőíves módszertan általános korlátait figyelembe vegyük (Székely 2013):

Az eredmények nem a teljes társadalmi csoportot érintik, reprezentatív mintára vonatkoznak, amelyhez kalkulálható hiba tartozik;

A vizsgálható elemek korlátozottak és adottak (a kérdőív standard, a kimaradt aspektusokat utólag nem lehet pótolni);

A vizsgálható ismérvek önbevalláson alapulnak, nem objektív tények;

Az ismérvekhez szubjektív értelmezés tartozik, ezért az operacionalizáltságuk kulcskérdésnek számít (a kérdőív kérdései mennyiben felelnek meg tökéletesen a vizsgálandó ismérveknek).

Korábbi adatok

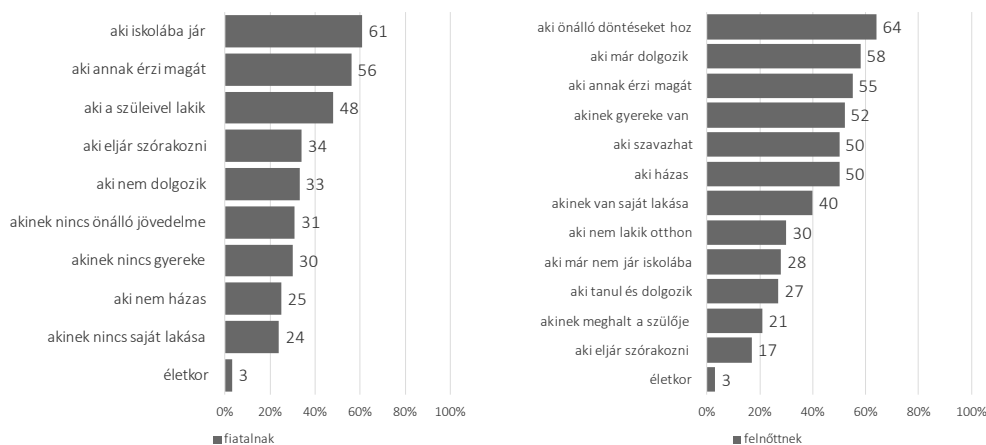
Korábban azt vizsgáltuk, hogy a Magyar Ifúság 2012 adatait tekintve mennyire tudjuk leírni az ifúságnak nevezett korcsoportokat. A 2012-es adatok elemzésekor (Nagy 2013) az egyes korcsoportok szerint vizsgálódva az látszott, hogy az életkor és az érettségjellemzők között csak körülbelül a fiatalok 50-60 százalékának helyzete konzisztens. A legnagyobb konvencionális életkori besorolást megbontó arányokat az ún. formabontó csoportosulásokban találtuk, azonban az életkori megoszlások a hagyományosnak tekinthető csoportokban is produkálnak nem illeszkedő csoporttagokat. A hagyományos csoportok közül kiemelkedőek az olyan köztes kategóriák, mint a serdülőké, vagy a fiatal felnőttek, ahol a csoporttagok majd 40%-át „rossz” helyre sorolná az életkori csoportosítás.

Önreflexió

A 2016-os nagymintás ifúságkutatásban arra is lehetőség volt, hogy megvizsgáljuk, mely ismérvek alapján gondolnak a 15-29 évesek fiatalnak vagy felnőttnek valakit. A kapott eredményekből kiol-

vasható, hogy az objektív életkor számít a legkevésbé az ifjúságot meghatározónak, sokkal inkább az egyéni érettség, illetve az élethelyzetből fakadó ismérvek dominálnak (lásd az: 1.a ábrát; 1.b ábrát). Az életkort akár az ifjúság, akár a felnőtttség tekintetében a megkérdezett fiatalok mindössze 3-3 százaléka említette meghatározó elemként, ezzel szemben a szubjektív érzéseket (aki annak érzi magát) valamivel több mint minden második megkérdezett fontosnak tartotta (55-56 százalék). Az ifjúság és felnőtttség meghatározásának ilyenén alakulása azt jelzi, hogy érdemes gondolkodnunk az életkori meghatározás alternatíváin. A fentiekben bemutatott három érettségi szakasz a *biológiai*, a *pszichés* és a *szociológiai-társadalmi érettség* bizonyos megkötésekkel, de vizsgálható empirikusan is.

A vizsgálat módszertanának alapja a 2012-es ifjúságkutatás hasonló elemzésén alapszik (Nagy 2014), a frissítések Székely Levente által kidolgozott metodikát (Székely 2018) használják.

1. ábra: (a) Ön szerint ma Magyarországon ki tekinthető fiatalnak? (b) Ön szerint ma Magyarországon ki tekinthető felnőttnek? (N=2000¹⁸; említések százalékos megoszlása)

Biológiai érettség

A 2016-os nagymintás ifjúságkutatás alapján elmondható, hogy a 15-29 évesek háromnegyede (76 százalék) saját bevallása szerint nemileg érettek tekinthető.¹⁹

18 A kérdőív terjedelmi korlátai miatt bizonyos kérdéseket párhuzamosítottak, azokat csak 2000 főnek tettek fel.

19 A kérdőíves kérdés így hangzott: *Hány éves korában vált Ön nemileg éretté? (Kérem, írja be a számot!)*

.....éves koromban
0 – még nem váltam éretté
888 – nem tudom

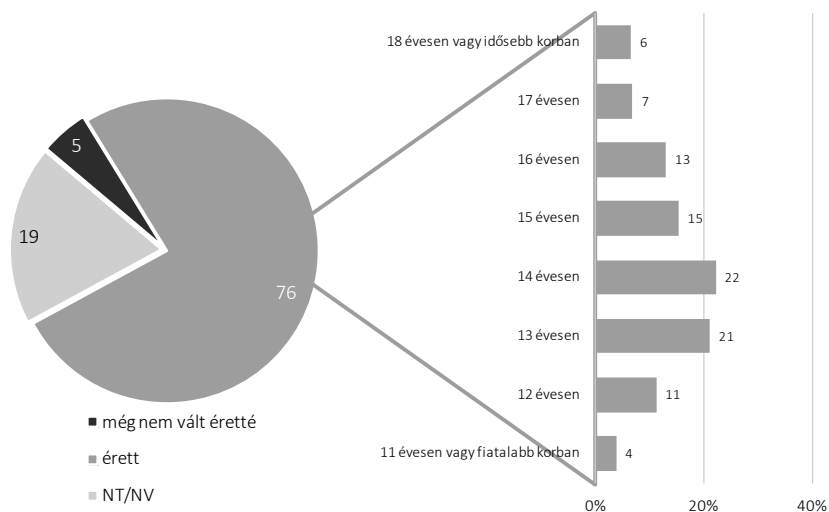
A (biológiai szempontból) maradék egynegyedben legnagyobb részt azok alkotják, akik bizonytalanok a nemi érettségükre vonatkozóan, mindössze 5 százalék a magát nem érettnak tartók aránya. Érettségüket a megkérdezettek többségében 13-15 éves korukban érték el, de olyanok is vannak, akik 18 éves korukat követően váltak nemileg éretté. Korcsoportonként is megfigyelhetünk különbségeket, a legfiatalabb *15-19 éves korcsoportban 12 százalékra tehető a nemileg még nem érettek aránya*.

Bár a biológiai érettség ismerve a nemi érettség, azaz nem a szexuális élet megkezdése, hanem az erre való képesség, a 2012-es kérdőívvel való összevetetőség miatt ez az adat is rendelkezésre áll: a 15-29 évesek kétharmada (69 százalék) már megkezdte a szexuális életét.²⁰ A bizonytalanok aránya hasonló, a nemi érettség esetében tapasztalható, a még szexuális tapasztalattal nem rendelkezők aránya 15 százalékos. A szexuális életüket legnagyobb arányban 16-17 évesen kezdik meg a fiatalok, de vannak

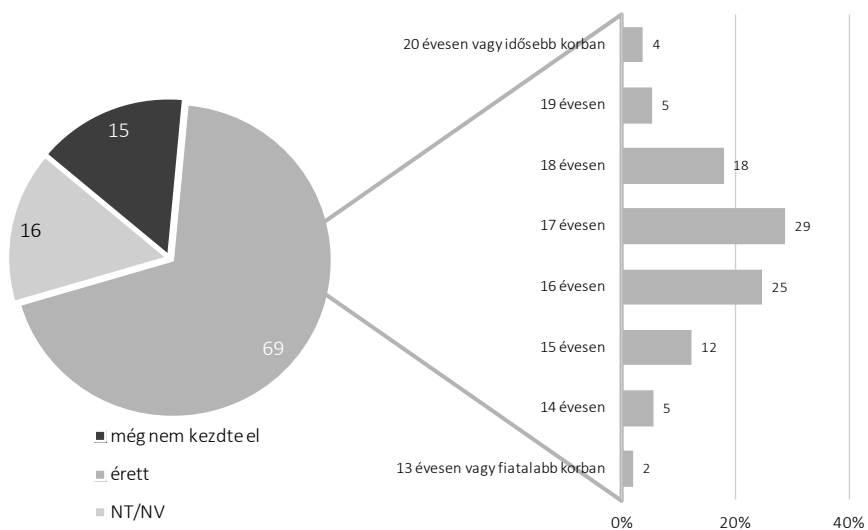
olyanok is, akik a jogi szempontból gyermekkorban 14 évesen vagy fiatalabb korban szereznek szexuális tapasztalatot. Jelentős különbséget láthatunk az egyes korcsoportok szerint: a 15-19 évesek 46 százaléka még nem kezdte meg a szexuális életét, míg a 20-24 évesek 4, a 25-29 évesek 2 százaléka (lásd a 2. és a 3. ábrákat!).

20 A kérdőíves kérdés a következő volt: *Hány éves korában kezdte el Ön a szexuális életét? (Kérem, írja be a számot!)*

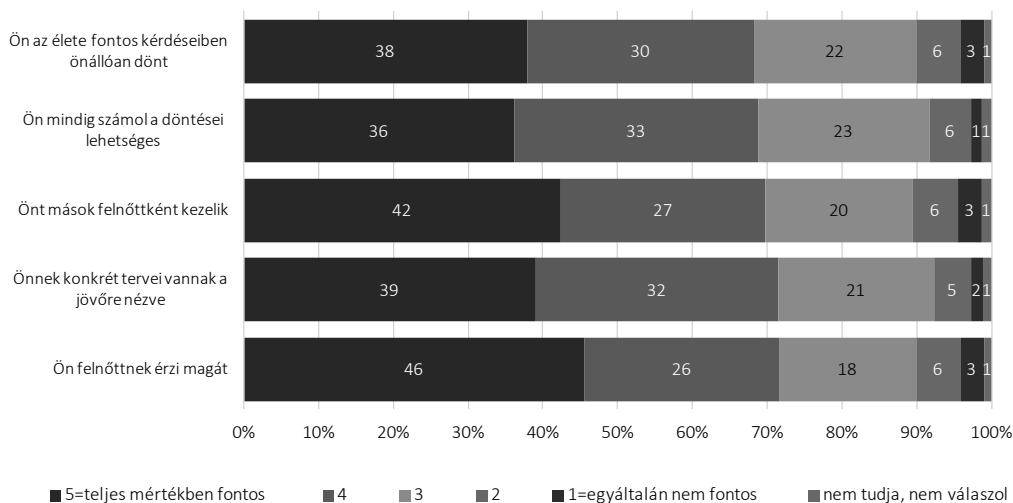
.....éves koromban
0 – még nem kezdtem el
888 – nem tudom

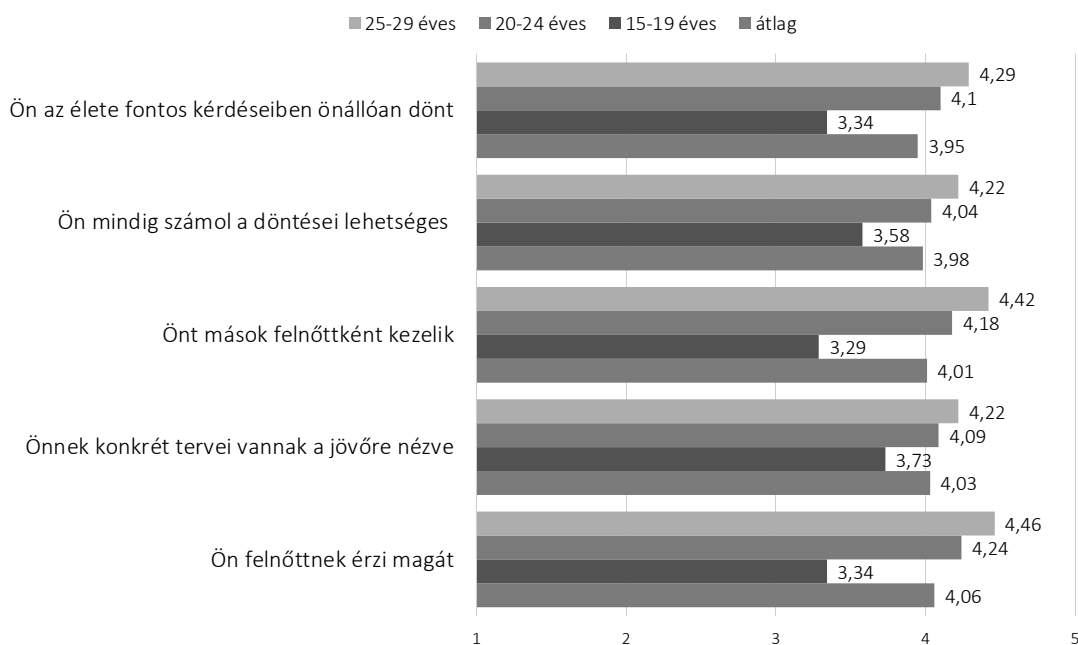
2. ábra: Hány éves korában vált Ön nemileg érétté? (N2016=8000; százalékos megoszlás)

3. ábra: Hány éves korában kezdte el Ön a szexuális életet? (N2016=8000; százalékos megoszlás)

4. ábra: Mennyire ért egyet az alábbi állításokkal? (N2016=8000; százalékos megoszlás)

5. ábra: Mennyire ért egyet az alábbi állításokkal? (N2016=8000; százalékos megoszlás)

Pszichés érettség

Míg a biológiai érettséget viszonylag egyértelmű volt meghatározni, addig a pszichés érettség konceptualizálása és operacionalizálása sokkal nehezebb feladat. A kutatás során a tudatosság, a felelősségvállalás dimenzióit igyekeztünk mérni a következő kérdések szerint:

- Konkrét tervei vannak a jövőre nézve;
- Mindig számol a döntései lehetséges következményeivel;
- Az élete fontos kérdéseiben önállóan dönt.

Ezekon kívül a saját érzést és a külső tapasztalatokat is igyekeztünk – a survey által alkotott keretek között – begyűjteni. Így az is számításba került, hogy a kérdezett *felőttnek érzi-e magát* továbbá, hogy *mások felőttként kezelik-e*.

A pszichés érettség tekintetében²¹ – a rendelkezésre álló kérdőíves kérdések alapján – egy olyan főkomponens²² alkalmaztunk, amelynek alkotóelemei a következők voltak:

1. Az élete fontos kérdéseiben önállóan dönt.
2. Konkrét tervei vannak a jövőre nézve.
3. Mindig számol a döntései lehetséges következményeivel.
4. Felőttnek érzi magát.
5. Mások felőttként kezelik.

Összességében a 15-29 évesek 70 százaléka tartja ezeket magára nézve inkább vagy teljes mértékben igaznak (lásd a 4. ábrát!). Az egyes kérdésekhez kapcsolódó válaszstruktúra meglehetősen összecseng, a Pearson-féle korrelációk együtthatók minden esetben rendkívül erősek (a leggyengébb 0,74), amely azt jelenti számunkra, hogy aki egyik állítást igaznak találta magára nézve, nagy valószínűséggel így érzett a másik esetben is. Fontos megjegyezni, hogy első ránézésre a biológiai és a pszichés érettség nagyon hasonló nagyságrendben van jelen. A 20-24 éves korcsoportban 47 százalékra tehető a pszichésen még nem érettek aránya.

21 A főkomponens alkalmazását az a cél indokolja, hogy egy változóba sűrítsük a pszichés érettség alkotóelemeit, és a különböző alkotóelemek egyaránt „kivegyék a részüket” az ismérvből. Csak azokat a válaszokat tekintettük érvényesnek, amelyeknél más nem hallotta a válaszokat (a válaszadó egyedül válaszolt), így csökkentve a megfelelési kényszert.

22 A főkomponens mindegyik ismérvet megfelelő mértékben tartalmazza (0,59-0,75 közötti magas kommunalítások) és az eredeti változók információtartalmának nagy részét (69 százalék) megőrzi.

Az életkori csoportokra vonatkozóan jelentős különbségeket figyelhetünk meg ezekben a kérdésekben (lásd az 5. ábrát!). A fenti állítások átlagértékelése az 1-től 5-ig terjedő skálán rendre szorosan a 4-es érték körül alakul. A legfiatalabb 15-19 éves korcsoportban ennél az átlagértéknél rendre kisebbeket figyelhetünk meg. A 15-19 évesek válaszai legközelebb az átlaghoz a jövőre vonatkozó tervek esetében helyezkednek el, míg legmesszebb az átlagos megítéléshez a felnőttként való értékelés, legyen szó önértékelésről vagy külső megítéléséről.²³

Szociológiai-társadalmi érettség

A szociológiai érettség értelmezésünkben azt a pontot hivatott megjeleníteni, amikor az egyén önálló életet kezd, azaz „kilép” a származó családból, vagy ennek az alapjait megteremti az önálló háztartással.²⁴ Ezért a szociológiai érettség tekintetében az alábbi ismérveket úgy vettük figyelembe, hogy társadalmilag érettnak tekintettük az egyént, amennyiben az alábbiak közül bármelyik teljesül:

1. Elköltözés a szülői háztól (elköltözött a szülői házból, szülőktől függetlenül él).
2. A tanulmányok befejezése (befejezte a tanulmányait).
3. Saját gyermek (van).
4. Munkapiaci aktivitás (főtevékenységként folytat keresőtevékenységet).

Az eredményekből kitűnik, hogy ezek az összetevők kevésbé járnak együtt, mint a pszichés összetevőknél legkevésbé a gyermekvállalás (vö.: kitőlódó gyermekvállalás) és leginkább a tanulmányok befejezése igaz a 15-29 évesekre (lásd a 6. ábrát!).

23 Itt még elemzésre vár az átlageltérések szignifikanciája.

24 Az egyes ismérvek összevetéséből jól látszik, hogy jelen vannak összetett élethelyzetek is. A megkérdezettek között legnagyobb csoportot a tanulmányaikat befejezettek tekintő, főtevékenységként dolgozó 15-29 évesek alkotják (44%), majd a jelenleg nem dolgozók következnek (38%). A fiatalok között tekintélyes arányban (14%) találunk olyanokat, akik főtevékenységüket tekintve nem dolgoznak, de iskolai pályafutásukat lefutottnak tekintik. Ide tartozhatnak a jelenleg munkát keresők (munkanélküliek), illetve egyéb inaktívak (gyermekükkel otthon lévő). Jelen van továbbá egy kisebb csoport (4%), amely munkapiaci főtevékenysége mellett még nem tekinti lezártnak az iskolai végzettségét, ilyenek lehetnek az iskolai tevékenységeik mellett (nem főtevékenységként) dolgozók.

A 25-29 éves korcsoportban 45 százalékra tehető a társadalmilag még nem érettek aránya.

A fentiekben bemutatott ismérveket összefüggésükben mutatja be az alábbi táblázat. A megoszlásból jól látszik, hogy a vállalt gyermek és a szülőkötől való különköltözés a fentiekben bemutatott tiszta kategóriákat jórészt megőrzi, így a tanulók csoportján nem változtat lényegesen ez a két további szempont. 2% már elköltözött, de a 15-29 éves korcsoportban domináns csoport (36%) a szüleikkel élő, gyermektelen tanulók csoportja. A következő legjelentősebb csoport (25%) a már dolgozó, de (még) szüleivel élő gyermektelenek csoportja, majd a már szüléiktől függetlenül élő, dolgozó gyermekek csoportja (11%).

Az érettségmodell alapjai

Míndezen alapján biológiailag érettnek tekintettük azokat, akik már nemileg érettnek tekintik magukat. Pszichológiailag érettnek tekintettük azokat, akik a pszichológiai érettség főkomponensének átlagértéke feletti értéket értek el. A szociológiai-társadalmi érettség dimenzióiban azt tekintjük érettnek, akik az értelmezési dimenziók közül (befejezte tanulmányait és/vagy dolgozik; gyermeke van; elköltözött a szüléitől) legalább kettő esetén érettek.

Az adatok alapján (lásd a 7. ábrát!) a 15-29 évesek háromnegyede (76%) biológiai szempontból érettnek tekinthető, míg pszichés szempontból már csak minden második megkérdezett (50%) tekinthető érettnek, társadalmi szempontból valamivel több mint minden negyedik (28%). Ezek az adatok a módszertan változásával együtt is (vö. Nagy 2013) nagyon hasonló képet mutatnak a 2012-es adatokkal. 2012-ben a fiatalok többsége biológiailag és pszichés értelemben is érettnek volt tekinthető, csupán minden ötödik 15-29 éves tekinthető biológiai szempontból éretlennek, pszichés értelemben éretlen 46% volt. A társadalmi érettség a korcsoport harmadára (34%) volt jellemző.

Ha életkor szerint vizsgáljuk az érettségeket, azt láthatjuk, hogy a kor előrehaladtával szinte minden korév esetében növekszik az adott dimenzió szerinti érettek aránya. Biológiai szempontból a legfiatalabb korcsoportban (15 évesek) is meghaladja az érettek aránya az 50 százalékot, míg pszichés szempontból ez a 22. életévnél következik be. Társadalmi szempontból csupán 27 évesek vagy idősebbek esetében

beszélhetünk arról, hogy többségben vannak a korcsoportban az érettek (lásd az 1. táblázatot!).

Jövőtervek

A részletesen elemzett szempontok mellett vannak más olyan aspektusok is, amelyeknek szerepük lehet a felnőtté válásban (pl.: az első párkapcsolat kialakítása vagy az első pénzért végzett munka). A kutatás arra is lehetőséget teremtett, hogy ennek az időpontjaira is rákérdezzünk minden esetben, illetve arra is, ha nem történt még meg, mikor tervezik azt.

Az adatok struktúrája alapvetően három különböző csoportot mutat az életeseeményekben (vö.: az érettségmodellel):

Akik még nem élték meg az első randevújukat, átlagosan 18 éves korukban szeretnék azt megtapasztalni.

A második csoportba a felnőtté válás elérése, a munkapiaci tapasztalatok és a párkapcsolat kialakítása szerepel, amelyeket átlagosan a sűrű 20 és 23 éves kor közötti néhány évben kívánnak megvalósítani a fiatalok.

Az életeseeményekben a legutolsó csoportot az elköltözés, saját házba költözés jelenti, amelyet azok, akik még szüleikkel élnek, 26-29 éves koruk között tervezik megvalósítani átlagosan (lásd a 8.a; 8.b ábrát!).

Az érettségmodell logikai struktúrája

Akárcsak a 2012-es kutatás esetében a fenti jellegzetességek azt mutatják, hogy az életkor szerinti van szignifikáns kapcsolat az érettség dimenzióiban, érdemes azonban azt megvizsgálnunk, hogy az érettség tárgyalt dimenziói mennyire fedik át egymást, azaz a pszichésen érettek csoportja tartalmazza-e a biológiailag éretteket, a társadalmi vonatkozásban érettek egyben pszichésen és biológiailag is annak tekinthető-e (lásd a 2. táblázatot!).

1. Fiatal (66%): a megkérdezettek kétharmada van köztes állapotban, azaz tekinthető fiatalnak, akik között vannak:
  - a. Gyermekek (14%): a megkérdezettek valamivel több mint tizede tekinthető még gyermeknek, azaz sem biológiai, sem pszichés, sem társadalmi vonatkozásban nem tekinthető érettnek.
  - b. Serdülők (29%), akik a nemileg már igen, de pszichés és társadalmi értelemben még nem tekinthető érettnek.
  - c. Fiatal felnőttek (23%), akik a biológiai és

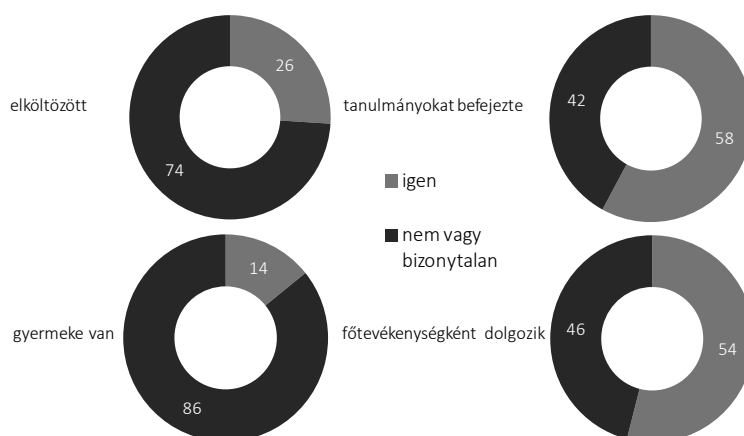
	főtevékenységként nem dolgozik	dolgozik főtevékenységként
nem fejezte be tanulmányait	(tanul) 38%	(tanul és dolgozik) 4%
befejezte tanulmányait	(inaktív) 14%	(dolgozik) 44%

1. táblázat: Életeseményeket fogok felsorolni. Kérem, mondja meg, hogy megtörténtek-e már ezek Önnel? Befejezni tanulmányait; Ön jelenleg, főtevékenységét tekintve dolgozik, akár bejelentve, akár nem, akár alkalmazottként, akár vállalkozóként? (N2016=2000, százalékos megoszlás)

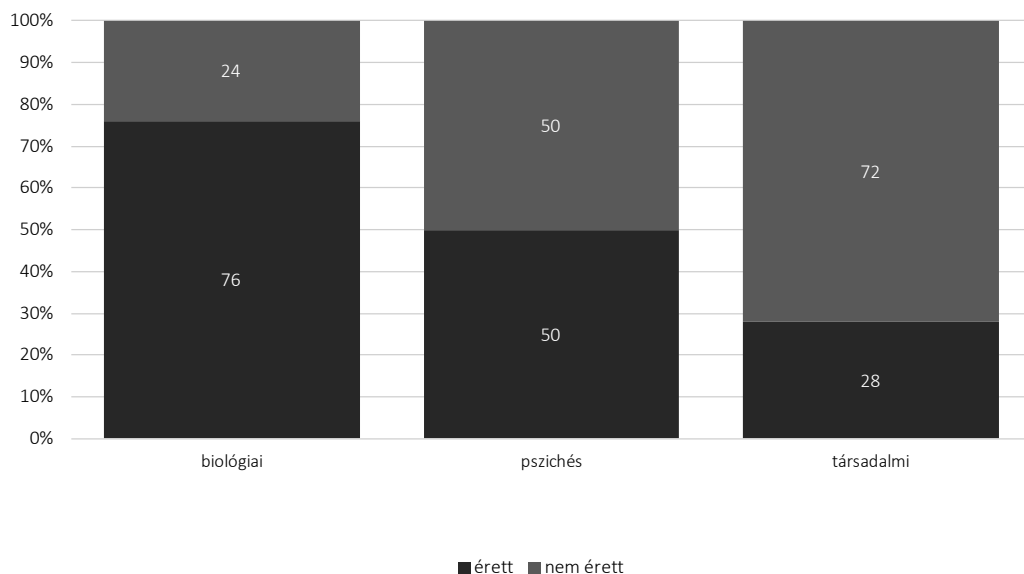
		szüleivel él	elköltözött
tanul	nincs gyermeke	36%	2%
	van gyermeke	0%	0%
tanul és dolgozik	nincs gyermeke	3%	1%
	van gyermeke	0%	0%
inaktív	nincs gyermeke	6%	2%
	van gyermeke	1%	5%
dolgozik	nincs gyermeke	25%	11%
	van gyermeke	2%	5%

2. táblázat: Életeseményeket fogok felsorolni. Kérem, mondja meg, hogy megtörténtek-e már ezek Önnel? Elköltözni a szülői házból, szülőktől függetlenül élni; Életeseményeket fogok felsorolni. Kérem, mondja meg, hogy megtörténtek-e már ezek Önnel? Befejezni tanulmányait; Hány vér szerinti gyermeke született Önnek; Ön jelenleg, főtevékenységét tekintve dolgozik, akár bejelentve, akár nem, akár alkalmazottként, akár vállalkozóként? (N2016=2000, százalékos megoszlás)

** ($p \leq 0,001$)

6. ábra: Életeseményeket fogok felsorolni. Kérem, mondja meg, hogy megtörténtek-e már ezek Önnel? Elköltözni a szülői házból, szülőktől függetlenül élni – „igen” válaszok aránya (N2016=2000); Befejezni tanulmányait – „igen” válaszok aránya (N2016=2000); Hány vér szerinti gyermeke született Önnek? – nullától különböző válaszok aránya (N2016=8000); Ön jelenleg, főtevékenységét tekintve dolgozik, akár bejelentve, akár nem, akár alkalmazottként, akár vállalkozóként? – „igen” válaszok aránya (N2016=8000)

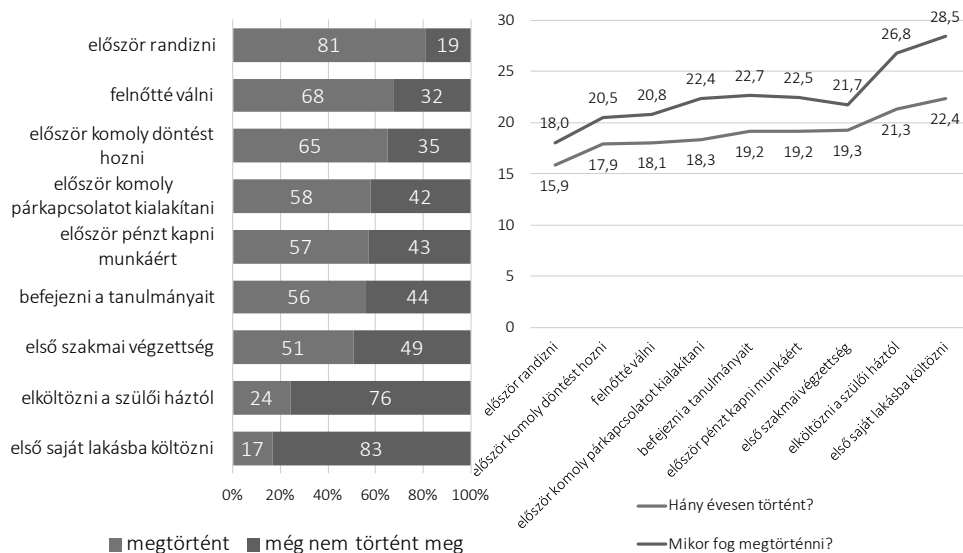

7. ábra: Érettség dimenziók (N2016=2000, százalékos megoszlás)

életkor	biológiai szempontból érett	pszichés szempontból érett	társadalmi szempontból érett
15	51%	14%	0%
16	64%	14%	1%
17	71%	25%	3%
18	75%	31%	2%
19	77%	38%	13%
20	78%	44%	16%
21	79%	47%	17%
22	82%	52%	15%
23	83%	59%	28%
24	77%	62%	27%
25	81%	60%	40%
26	78%	65%	44%
27	83%	65%	59%
28	79%	68%	62%
29	76%	66%	74%
Összesen	76%	50%	28%

1. táblázat: Érettség dimenziók korcsoportok szerint (N2016=2000, százalékos megoszlás)

** ($p \leq 0,001$)

8. ábra: (a) Életeseményeket fogok felsorolni. Kérem, mondja meg, hogy megtörténtek-e már ezek Önnel? (b) Hány éves korában történt ez az életesemény? Mit gondol hány éves korában fog ez megtörténni Önnel? Érettség dimenziók (N2016=2000, százalékos megoszlás; átlagévek)

Csoportok	Biológiai érettség	Pszichés érettség	Társadalmi érettség
Kisgyermekkor¹	nem értelmezett		
Felelős gyermekkor	nem	nem	nem
Serdülőkor	igen	nem	nem
Fiatal felnőttkor	igen	igen	nem
Formabontó kategóriák	nem	nem	igen
	nem	igen	nem
	nem	igen	igen
	igen	nem	igen
Felnőttkor	igen	igen	igen

2. táblázat: Az érettségmodell logikai struktúrája (Forrás: Nagy, 2013)

¹ A kisgyermekek korosztálya a modellben nem értelmezett, valamint az adatfelvétel lehetőségei (15-29 év) miatt nem vizsgált.

a pszichés érettség ismérveinek egyaránt megfelelnek, de önálló életüket még nem kezdték meg.

2. Formabontó kategóriák:
  - a. „Pszichésen koravének” (5%), akik pszichésen már érettnak számítanak, de társadalmilag és biológiai szempontból még nem.
  - b. „Kényszerfelnőttek” (10%): a célcsoport egytizedének helyzete ambivalens, pszichésen még nem felnőtt, de biológiai érettség és társadalmi körülményeit tekintve is már az.
  - c. Szinte elhanyagolható azok száma (3%), akik társadalmilag és pszichésen már felnőtteknek számítanak, de biológiai szempontból még nem.
  - d. Szintén csekély azok száma (3%), akik társadalmilag már felnőttek, de pszichésen és biológiai szempontból még nem.
3. Felnőttek (14%): minden hetedik megkérdett felnőttnek, azaz mindhárom érettségi dimenzióban érettnak tekinthető.

Az egyes kategóriákra eső arányok nagyságrendjüket tekintve meglehetősen hasonlóak a 2012-es arányokhoz (lásd a 3. táblázatot!). A legszembe-tűnőbb különbségeket a felnőttek kategóriájában látjuk: a 2012-es adatok esetén tapasztalt 22 százalékos arány 14 százalékos 2016-ban, azonban ettől a kategóriától eltekintve a változtatott paraméterek ellenére is stabilnak minősíthető a modell. A 2012-es és 2016-os nagymintás ifjúságkutatásból származó adatok tehát azt a hipotézist erősítik meg, hogy a hagyományos statisztikai modell mellett létezik egy érettségen alapuló modell is, amelynek létjogosultsága, immár longitudinális empirikus adatgyűjtés alapján is igazolható.

Következtetések

„Az életkor csak egy szám” – tartja a mondás. Az, hogy hány évesek vagyunk, sok mindent meghatároz és szélesebb életkori keretekkel dolgozva nagy biztonsággal tudunk következtetni a tényleges élethelyzet fontos dimenzióira, pl. oktatási rendszerben való lét, aktivitás stb. Az időben szélesedő ifjúsági életszakasz mégis túl rövid ahhoz, hogy az életkoron alapuló hagyományos statisztikai modell tökéletesen alkalmas legyen a gyermekkor és a felnőtt lét közötti szakasz leírására. A nagymintás ifjúságkutatásokban leggyakrabban használt korcsoport-besorolás esetében a legfiatalabb 15-19 éves korcsoportban a biológiai szempontból érettnak számít 68%, pszichés szempontból 25% és társadalmi értelemben 4%. A 20-24 éves csoportban biológiai érettség 80%, pszichés értelemben 53%, míg társadalmi szempontból 21% nevezhető érettnak. A legidősebb 25-29 éves korcsoportban érettnak számít biológiai szempontból 79%, pszichés szempontból 65%, míg társadalmi értelemben 55%.

Noha, az érettségen alapuló modell sem ad tökéletes képet, de egyértelmű haszna van abban, hogy képes árnyalni és tartalommal megtölteni a hagyományos statisztikai modell korcsoportos felosztását, egyben felhívja a figyelmet, hogy a kiszélesedő ifjúsági életszakasz sokféle élethelyzetének bemutatására lényegesen jobb megoldás, mint a korcsoportokon alapuló modell.

biológiai szempont	pszichés szempont	társadalmi szempontból nem érett	társadalmi szempontból érett
nem érett	nem érett	14% (13%)	3% (1%)
	érett	5% (5%)	3% (1%)
érett	nem érett	29% (22%)	10% (11%)
	érett	23% (26%)	14% (22%)

3. táblázat: Érettség dimenziók egymáshoz viszonyulása (N2016=1811, százalékos megoszlás); zárójelben a 2012-es adatok (Forrás: Nagy 2013)

Felhasznált szakirodalom

- Allport, Gordon W. 1997 *A személyiség alakulása*. Kairosz Kiadó, Budapest
- Andorka Rudolf 2006 *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest
- Böhnisch, Lothar 2000 A gyermek- és ifjúkor szociálpedagógiája. In Kozma Tamás – Tomasz Gábor szerk. *Szociálpedagógia*. Osiris, Educatio, Budapest.
- Buckingham, David 2002 *A gyermekkor halála után. Felnöni az elektronikus média világában*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Bühler, Charlotte 1925 *Az ifjúkor lelki élete*. Franklin, Budapest.
- Cohen, Phil 2006 Az ifjúsági probléma újragondolása. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk. *Ifjúságszociológia*. Belvedere Meridionale, Szeged.
- Cole, Michael – Cole, Shelia R. 1997 *Fejlődéslélektan*. Osiris, Budapest.
- Cunningham, Hugh 2012 Youth as a life course – a history. In Coussée, Filip – Verschelden, Griet – Williamson, Howard szerk. *The history of youth work in Europe – Relevance for youth policy today, Volume 3*. Council of Europe – European Commission, Strasbourg, Cedex.
- Dwyer, Peter – Wyn, Hanna 2006 Új irányok az ifjúsági életszakasz átmeneteinek kutatásában. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk. *Ifjúságszociológia*. Belvedere Meridionale, Szeged.
- Erikson, Erik H. 2002 *Gyermekkor és társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Featherstone, Mike – Hepworth, Mike 1997 Az öregedés maszkja és a posztmodern életút. In Featherstone, Mike – Hepworth, Mike – Turner, Brian S. *A test, társadalmi fejlődés és kulturális teória*. Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest.
- Gábor Kálmán 2006 Az ifjúsági korszakváltás kezdete a kilencvenes évek Magyarországon. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk. *Ifjúságszociológia*. Belvedere Meridionale, Szeged.
- Gesell, Arnold – Frances, L. Ilg. – Ames, Louise Bates 1956 *Youth the years from ten to sixteen*. Harper and Brothers, London.
- Heimann Ilona – Lénárd Sándor – Mészáros György – Rapos Nóra – Trencsényi László 2006 *A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése – iskolán kívüli nevelés*. Bölcsész Konzorcium, Budapest.
- Keniston, Kenneth 1970 Youth as a stage of life. *American Scholar*, 39. szám.
- Keniston, Kenneth 2008 Az elidegenedett fiatalok az amerikai társadalomban. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk. *Ifjúságszociológia*. Belvedere Meridionale, Szeged.
- Kovács Tamás Attila 2007 A rekreáció főbb irányzatai – civilizációs kihívások, rekreációs válaszok. *Magyar Sporttudományi Szemle*, 2. szám.
- Mérei Ferenc – Binét Ágnes 1997 *Gyermeklélektan*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- NATIONAL ASSOCIATION FOR THE EDUCATION OF YOUNG CHILDREN *Introduction*, www.naeyc.org, letöltve 2015.07.13 .
- Nagy Ádám 2013 Az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életúton alapuló paradigmája. In Székely Levente szerk. *Magyar Ifjúság 2012 – tanulmánykötet*. Kutatópont, Budapest.
- Nagy Ádám 2013b Szocializációs közegek. *Replika* 83. szám
- Nagy Ádám – Bodor Tamás – Domokos Tamás – Schád László 2014 *Ifjúságügy*. ISZT Alapítvány, Budapest.
- Fazekas Anna – Nagy Ádám 2016 Generációs problématerkép. In Nagy Ádám – Székely Levente szerk. *Negyedszázad*. ISZT Alapítvány.
- Nagy Ádám – Trencsényi László 2013 Amit az iskolában nem tanultam meg. *Iskolakultúra* 23/9.
- Nagy Ádám – Székely Levente szerk. 2014 *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012*. ISZT Alapítvány – Kutatópont, Budapest.
- Nagy Ádám – Székely Levente szerk. 2015 *Harmadrészt – Magyar Ifjúság 2012*. ISZT Alapítvány, Budapest.
- Nagy Ádám – Székely Levente szerk. 2015 *Negyedszázad – Magyar Ifjúság 2012*. ISZT Alapítvány, Budapest.
- Piaget, Jean 1978 *Szimbólumképzés a gyermekkorban*. Gondolat, Budapest
- Postman, Neil 1992 *The disappearance of childhood*. London, W.H. Allen.
- Rousseau, Jean-Jacques 1997 *Emil, vagy a nevelésről*. Papyrus, Budapest.
- Somlai Péter 1997 *Szocializáció, a kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina, Egyetemi könyvtár sorozat, Budapest.

- Somlai Péter 2007 A posztadoleszcsek kora.
In Somlai Péter szerk. *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Spranger, Eduard 1929 *Az ifjúkor lélektana*. Török-őr, Mezőtúr.
- Székely Levente 2018 Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. In Székely Levente szerk. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. *Magyar Ifjúság Kutatás 2016 - Tanulmánykötet*. Kutatópont, Budapest.
- Székely Levente 2017 *Nagymintás ifjúságkutatások Magyarországon*, kézirat.
- Székely Levente 2013 Módszertani jegyzet a Magyar Ifjúság 2012 kutatáshoz. In Székely Levente szerk. 2013 *Magyar Ifjúság 2012 – Tanulmánykötet*. Kutatópont, Budapest.
- Székely Levente szerk./2013 *Magyar Ifjúság 2012 – Tanulmánykötet*. Kutatópont, Budapest.
- Szentmihályi Károly 2007 *Pszichológia tanároknak és diákoknak*. Hantken Kiadó, Budapest.
- Vaskovics László 2000 A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle*, 4:3-20. http://www.szociologia.hu/dynamic/VaskovicsL_tanulmany.pdf, (letöltve 2018.05.02.)
- Veblen, Thorstein 1975 *A dologtalan osztály elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Vikár György 1999 *Az ifjúkor válságai*. Gondolat Kiadó, Animula, Budapest.
- Zinnecker, Jürgen 1993 A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In Gábor Kálmán szerk. *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Belvedere Meridionale, Szeged.

ÖNGYILKOSSÁG ÉS MÁRTÍROMSÁG, ÖNGYILKOS MERÉNYLETEK

– MÁRTÍR MŰVELETEK AZ ISZLÁMBAN¹

Absztrakt

Miért nincs öngyilkosság az iszlámban és miért van öngyilkos merénylet?

A tanulmány ezt a kérdést járja körbe multidiszciplináris megközelítéssel.

Abstract

Why there is no suicide in Islam and why there is suicide attack? This is the purpose of this study by multidisciplinary manner.

1. Öngyilkosság és mártíromság az iszlámban

A Koránban ez áll: „És ne öljétek meg saját magatokat!” (Korán 4:29).

Van olyan Korán fordítás, ami a „magatok” helyett „egymást” fordít és ez félreértésre adhat okot. Az ilyen esetek tisztázására kell tanulmányozni az erre vonatkozó *tafszírokat*, Korán értelmezéseket. A vers magyarázata ad-Dahh közlése szerint, Allah Küldötte azt mondta: „Aki megöli saját magát valamivel, az ugyanazzal az eszközzel kínoztatik majd az Ítélet Napján”. A Korán tehát szigorúan tiltja az öngyilkosságot, éppen ezért az iszlám világában nagyon alacsony az öngyilkossági ráta. Értelmetlen, egyéni tettnek minősíti, ami ellenkezik az iszlám tanításaival. Ugyanígy elítéli a gyilkosságot, az ártatlan civilek megölését is: „...aki megöl egy lelket (egy embert) ... az olyan, mintha megölte volna az egész emberiséget. És aki megmenti (egy ember életét) az olyan, mintha megmentette volna az egész emberiséget” (Korán 5:32).

A mártírság (*saháda*) megítélése azonban teljesen eltér ettől. Az iszlámban az arab nyelv a tanúságtételre, ami az iszlám vallás öt alappilléreinek

1 Jelen tanulmányban a Kultúra és Közösség szokásaitól eltérő módon hosszú címmel találkozunk az Olvasó, amit a téma érzékenysége, ill. annak még precízebb megközelítése indokol. A tanulmány, a szerző doktori disszertációjának szerves része, melynek címe: „*Dzsiháid. Terrorizmus vagy szabadságharc? A fogalom multidiszciplináris vizsgálata*” és a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájában készült.

egyike, ugyanezt a szót, a *saháda*-t használja. Nem véletlen az egyezés, mert a mártír, más szóhasználatban vértanú az, aki olyan mértékben hisz az általa megtapasztalt isteni igazságban, hogy még az életét is kész feláldozni érte. A Koránban több helyen találunk erre vonatkozó kinyilatkoztatásokat és a *hadiszok* (közlés, amit a próféta és társai mondtak, az iszlám alaptanításának a része) is bővelkednek a mártírság megítélésében. „Azok, akik engedelmeskednek Allahnak és a Küldöttnek, ők azok, akik azokkal lesznek, akikre Allah kiárasztotta a kegyelmét: a prófétákkal, az igazakkal, a mártírokkal és a jóra valókkal. És milyen kitűnő társak ezek!” (Korán 4:69).

Az iszlám legfontosabb, elsődleges forrásai tehát a legnemesebb cselekedetek közé sorolják a mártírságot, mert az az élet feláldozása egy fontos ügy érdekében, ami a közösség érdekét szolgálja. Al-Buhári *hadisz* gyűjteményében olvashatjuk, hogy az iszlám milyen haláleseteket tekint mártírságnak:

2829.: Abu Huraira szerint Allah Küldötte azt mondta: „Ötféle mártír létezik: akik (1) pestisben haltak meg, (2) akik alhasi betegségben, (3) akik vízbe fulltak, (4) akiket maga alá temetett egy épület, és (5) azok, akik Allah ügyéért haltak” (Ford. B.T.P.). A fenti *hadiszból* néhány érdekes következtetést is levonhatunk. Eszerint a korabeli Arábiában a pestis a legszörnyűbb halálnevek közé tartozott, akárcsak az ismeretlen eredetű halálos hasi bántalom, de a mártírságba sorolták a vízbe fulladást, valamint azt, ha valakire ráomlott egy épület.² Mind-egyik kegyetlen halál, a korabeli araboknak minden

2 Van a muszlimoknak egy anekdotája, ami al-Haddzsádsz ibn Juszufról és a mártírságról szól. Al-Haddzsádsz, amikor az arabok meghódították a Perzsa birodalmat, érdemei elismeréseként megkapta Irak kormányzóságát. Okos és művelt ember volt, a Koránt kívülről ismerte, még visszafelé is tudta recitálni. Mindemellett kegyetlen és korrupt volt, a népek nem szerették. Történt egyszer, hogy beleesett a Tigris folyóba, s mivel nem tudott úszni, vergődött a vízben és segítségért kiabált. Meghallotta ezt az egyik szolgálja, aki utána ugrott és kimentette a folyóból. Amikor magához tért az ijedségből, ráförmedt a szolgára, tudja-e, hogy ő kicsoda. „Természetesen” – mondta a szolga. „Akkor miért mentettél ki a folyóból?” – kérdezte al-Haddzsádsz. „Mert nem akartam hogy mártír legyél!”

bizonytal megrázó tapasztalataik lehettek ezekkel kapcsolatban.

Témánk szempontjából azonban a releváns kategória, a hősi halál, a mártírság ideálja, a túlerőben lévő ellenség elleni küzdelem, mely magában hordja az élet kockáztatását, és ha kell a feláldozását is. Az iszlám szerint mártír (hősi halott) az, aki életét veszti, miközben azt az áldásos ösvényt próbálja követni, amit isten a hívők számára kijelölt (tehát az iszlám előírásai alapján él), és azokat az értékeket védelmezve hal meg, melyeket isten védeni rendelt, például birtokának, családjának, önmagának vagy vallásának védelmezésének közben (Yüceoglu 2008:81).

Az iszlámban a hősi halál, a mártírság fogalma megjelenik már a kezdeti időkben, mint ahogy látuk, a Koránban is szerepel, de az iszlám két fő irányzata, a szunnita és a síita iszlám közül, az utóbbiban markánsan végig jelen van. Ennek történelmi okai vannak. A Mohamed utáni „igaz úton járó” négy kalifa uralkodását nemcsak a kifelé irányuló hódítások, de belső csatározások, két polgárháború, arabul *fitna* is jellemezték. A harcok az utódlás, a kalifátus vezetéséért dúltak, amit híven jellemez, hogy a négy kalifa közül csak egy halt természetes halált, a többit meggyilkolták. Nem részletezve az első *fitna* eseményeit, itt most elégedjünk meg azzal, hogy az *umma* az utódlás tekintetében politikailag kettészakadt. Voltak, akik a szabad vezető választást, és voltak, akik Mohamed családjából történő vezető választást szorgalmazták. Az ellentéték az utolsó „igaz úton járó” kalifa, Ali (Mohamed unokaöccse) uralkodása alatt éleződtek ki igazán, aki helyzeténél fogva a próféta családjából való vezetőválasztás híve volt.

Ali követőiből, támogatóiból alakult meg az iszlám síita irányzata, arabul *siat Ali* Ali támogatói, vagy másképpen, Ali pártja. A második polgárháborúnak egy jelentős mozzanata volt a kerbelai csata, amiben a regnáló kalifa, Jazíd jelentős túlerőben levő seregei lemészárolták Ali fiát, Mohamed unokáját, Husszeint, maroknyi csapatával együtt. Ez a momentum maga a megtestesült mártíromság a síiták számára mind a mai napig, emlékéit tíz napos gyászszünettel, az *asúrával*³ őrzik minden évben.

3 Az *asúra* (az iszlám naptára szerint az első hónap, Muharram tizedik napjára esik) eredetileg egy zsidó ünnep – ekkor kelt át Mózes a Vörös-tengeren –, amit Mohamed tőlük vett át, és honosított meg az iszlámban. Ezért ezt nemcsak a *síiták*, de a *szunniták* is tartják, igaz ők nem Husszein mártírságát ünneplik felvonulással és véres színjátékkal, hanem csak böjtölnek, ahogy azt a próféta is tette anno.

Arra, hogy a síitákban mennyire él a mártírság eszménye, jó példa az irak-iráni háború a nyolcvanas években. Egy Szaddam Huszein rendszeréről szóló könyv, az első Öböl-háborút megjárt iraki tisztok beszámolóját idézi az irániak harci moráljáról, mely szerint az iráni gárdisták tömegei imámjaik buzdítására „szinte halálfélelem nélkül indultak a csatába, mivel a rezsím azt tanította nekik, hogy a mártírok jutalma a mennyország” (Miller–Myloie 1991:120).

A mártírságnak az iszlám világában komoly kultusza alakult ki, és ez a teljes iszlámra értendő, nemcsak a síitákra. A mártírhalált halt muszlim családja a közösség elismerésében részesül. A temetési rituálé is különleges, mert nem mosdatják meg a testet, és halotti lepelbe sem csavarják, ezáltal mártírságának bizonyítékai még egyértelműbbé válnak a muszlimok hite szerint, amikor isten színe elé kerül.

A mártír számára a jutalom a túlvilági élet örömeiben lesz. Ez áll a Koránban:

„És akik hisznek Allahban és a Küldöttében – ők az igazak – és a mártírok, akik Allahnál vannak, meg fogják kapni a fizetségüket és a fényüket” (Korán 57:19).

A Korán realitán fogalmazza meg a túlvilági örömöket, a megfoghatatlan üdvözülés helyett, nagyon is kézzel fogható örömöket kínál a mártíroknak a Paradicsomban (a Kertben). „Egyetek és igyatok jóízűen azért, amit cselekedtetek! Felsorakoztatott fekhelyeken heverve, és nagyszemű, gyönyörű lányokkal házasítjuk meg őket” (Korán 52:19-20).

Az idézetekből kiderül, kényelem, finom italok, ételek és gyönyörű szüzek, *hurik* várják a mártírokat a Paradicsomban. Ez utóbbiak természetesen a férfi mártírokra vonatkoznak. Csakhogy a mártírság nincs elzárva a nők elől az iszlámban. Ráadásul az utóbbi évtizedekben elszaporodtak a nők által elkövetett merényletek, különösen Palesztinában és Csecsenföldön. Ezzel párhuzamosan előtérbe került a nők jutalmazása, és ez az interneten a muszlimok kommunikációjában is nyomon követhető. A palesztin Hamasz híres alapítója és ideológusa, a kerekesszékes, vak sejk, Ahmed Jászín, aki nagy népszerűségnek örvendett a Közel-Keleten, egy *fatvát* (vallásjogi vélemény) is kiadott az interneten a *kataeb-ezzeldeen.com* oldalon (ezt az oldalt azóta törölték) ebben a témában 2002 novemberében: „A női mártírnak ugyanaz a jutalma, mint a férfinak, egyetlen kivétellel (a szüzek – szerk.), így a női mártírnak ugyanaz lesz a férje, mint aki volt a halála előtt. Az, aki mártírrá vált és nem volt férjnél,

férjhez fog menni a Paradicsom egyik lakójához” (Cook 2005:146).

A muszlim narratíva szerint a mártírságnak szigorú szabályai vannak. Az egyik legfontosabb, hogy aki mártírhalált hal, az nem tudhatja halálának időpontját! A másik fontos szabály, hogy harc közben más keze által kell meghalnia! Ez a két szempont alapjaiban kérdőjelezi meg a muszlim öngyilkos merényletek mártír jellegét, amik az utóbbi évtizedekben terjedtek el. Ezen kívül a mártír jelöltnek hívő muszlimnak kell lennie, ép elméjűnek, erkölcsös életűnek. E feltételeken túl van olyan nézet, mely szerint az igazi mártír nem lehet sebesült, aki belehal sebeibe, és nem lehet olyan személy sem, aki védőhatásköre alatt áll. Yüceoglu szerint az csak a tökéletes mártírokra jellemző. Ezenkívül a török professzor megkülönböztet még evilági hamis mártírokat, akik bár hasonló körülmények közt haltak meg, mint a tökéletes mártírok, de szándékaik nem voltak tiszták, mert nem isten akaratát teljesítették, hanem valamilyen személyes vágy (pl. bosszú) hajtotta őket, illetve meghatároz egy harmadik kategóriát is, ők a túlvilági mártírok, akik hasonló módon haltak meg, mint a tökéletes mártírok, de valamilyen, vagy akár több feltételnek nem felelnek meg a fentiek közül (Yüceoglu 2008).

2. Öngyilkos merényletek – mártír műveletek az iszlámban

2.1. Történelmi háttér

Öngyilkos merényletekről nem találunk állásfoglalást az iszlám elsődleges forrásaiban, a Koránban és a *hadiszokban*. Egyszerűen azért nem, mert ez a keletkezésük idejében nem létezett, ill. nem tudunk ilyenről. Ellenben a kortárs muszlim vallástudósok annál többet foglalkoznak vele, mert a radikális iszlám szervezetek céljaik eléréséhez használják ezt, ez az ő dzsihád kifejezésük egyik eszköze. Azt nem lehet kijelenteni, hogy ez a fogalom az iszlámban a XX. században jelent meg először, mert a történelemből ismert a síita iszlámhoz köthető aszaszinok szektája, akik a keresztes háborúk idején tevékenykedtek.

Az aszaszinok példájánál érdemes egy pillanatra megállni, és rámutatni arra, hogy a kortárs radikális muszlim szervezetek ideológusai ignorálják őket, seholy sem találni olyan hivatkozásra, ami a mai szervezetek ideológia előfutáraként definiálná őket. Ennek az oka az, hogy a mai terrorszer-

vezetek számottevően az iszlám többségi szunnita ágához tartoznak, míg az aszaszinok szektája a síita izmáilitákhoz köthető. Ráadásul a síita iszlám prominens „radikális” szervezetei (vagy másképpen fogalmazva olyan szervezetek, amit a Nyugat politikája annak tekint) általában valamilyen formában már politikailag is beágyazódtak a fennálló társadalmi rendbe, és a fennálló kereteken belül próbálnak vezető pozícióhoz jutni, és nem akarnak ideológiailag egy olyan destruktív szervezettel azonosulni még a történelmi analógia szintjén sem, mint az aszaszinok. Erre példa a libanoni Hezbollah (Isten Pártja) szervezet, ami az egyik legerősebb frakció a libanoni parlamentben, katonailag is aktív, saját fegyveres erővel, jól felszerelt milíciával rendelkezik.

Ahogy már tárgyaltuk, az aszaszinok a síita izmáilitákhoz tartoznak, egy kisebb ágához, a nizáritákhoz.⁴ A szervezet aranykora a keresztes hadjáratok idejére esik, és a Szent Földön fontos politikai tényezőnek számított. Ennek ellenére a tevékenységük elsősorban nem a keresztesek ellen, hanem az ekkor hatalomra törő, hódító szunnita szeldzsuk uralom ellen irányult. A szektát a XI. században alapította egy Haszan-i Szabáh nevű perzsa költő és tudós, aki mindemellett kiváló szervező és stratégia is volt. Felismerte, hogy a katonailag sokkal erősebb szeldzsukok ellen nyíltan nem vehetik fel a harcot, ezért egy addig szokatlan stratégiát dolgozott ki. Ez lett az első komoly gerilla hadviselés az iszlám történetében. E stratégia központi eleme az alaposan előkészített öngyilkos merénylet volt, valamint egy jól védhető háttérország kialakítása, ahol a kiképzés, az akciókra való felkészülés, és a szekta tagjainak az élete folyt. Az aszaszinok 1090-ben foglalták el az Elbrusz-hegység nehezen megközelíthető völgyei közt fekvő Alamut erődjét, melyet továbbépítettek egy jól védhető erőrendszerrel. Alamut lett a szekta központja. A hely nevének etimológiája is sokat mondó, *álúb ámuqb*, ami annyit tesz: „sas tanította, mutatta meg” (Simon 2014). A politikai merényletekre felkészítés gondos és aprólékos volt, néha évekig is eltartott. Előfordult, hogy a merénylő már hosszú idővel az akció előtt beépült a célszemély közvetlen környezetébe, a bizalmába ferközött és gyakori elem volt, hogy a merénylet után nem menekült el, hanem nyugodtan várta a testőröket, a biztos halált. Az utóbbi momentumban, a halál várásában egészen biztos, hogy szerepet játszik a mártírság eszménye, ami mint láttuk, a síitáknál különösen szignifikáns. Felvetődik a kérdés, ho-

⁴ Az iszlám vallási irányzatairól ld. bővebben: Manyasz 2006–2008 Az iszlám irányzatai.

gyan sikerülhetett egy síitának a számára ellenséges szunnita környezetbe „beleolvadni”. Ezt az iszlám egyik elemével, a *takíjjával*⁵ sikerült elérniük. Ennek a fordítása elővigyázatosság, vagy színlelés, ami azt jelenti, hogy a síitáknak (és általában a muszlimoknak) a vallásuk megengedi azt, hogy ha szükség úgy hozza, eltitkolhatják vallási hovatartozásukat, és úgy viselkedhetnek, élhetnek, ahogy azt az adott ellenséges környezet megkívánja. Gyakorlatilag ez egy tökéletes álca, a kiszemelt ellenség közegeiben.

Az aszaszinok cselekedeteiről, titokzatos életükéről már a középkorban számos legenda keringett. A keresztény világban ténykedésükről az első írásos munka Marco Polo leírása volt, aki a XII. században utazott keresztül a földjükön. Szemléletesen ábrázolja a szektát. Leírja, hogy vezetőjük, az Öreg, aki aszaszinjai számára megteremtette a Paradicsom földi mását. A merényletek előtt hasissal elbódította, majd idehozatta a merénylőt, ahol az minden földi jóval lett ellátva. Ennek az volt a lényege – így ír Polo –, hogy a merénylők ezután mindent megtettek az Öregnek, amit csak kért tőlük, azért, hogy visszakerülhessenek a Paradicsomi kertbe. A mai kutatások bebizonyították, hogy a leírás nagy része – mint a Paradicsomi kert – csak legenda (Daftary 2000), de a történet gerince igaz. A legenda része az aszaszin név is, nevezetesen a jelentése, ami „hasis szívót” takar, a *hasísi* arab szóból. Ez is a cáfolatok között van, hisz nem valószínű, hogy a merénylők egy ilyen alaposan és hosszasan előkészített merénylet sikerét kockáztatták volna a hasis-szívás mellékhatásaival. Elnevezésük a keresztetek közvetítésével került Európába, és általuk nyert új jelentést, ami mind a mai napig fennmaradt, mint bérgyilkos. Az aszaszinok a kor számos fontos vezetőjét likvidálták, Nizam al-Mulk szeldzsuk vezér és családja volt az első híres áldozatuk, de megölték két Abbászida kalifát, és a kereszteteket sem kímélték, ha érdekük úgy hozta. Ők ölték meg Jeruzsálem egyik királyát, Monferráti Konrádot is.

Az aszaszinok – az ő szempontjukból gerilla, míg ellenfeleik szemszögéből terrorista – harcmodora meglepően sikeres volt, a politikailag (már abban a korban is) szétszabdalt Közel-Kelet számos állama vette meg a szolgálatukat, illetve lépett velük

5 Nem minden síita gyakorolja a vallásos színlelést, ez a hetések (izmailiták) és a tizenkettesek jellemző vonása. Mindemellett ez egy olyan elv, fogalom, amiről már a Korán (ld. Korán 40:28) is említést tesz, így minden muszlim számára elérhető „eszköz”, ha élete (esetleg vagyona) veszélyben van a hite miatt. Ld. bővebben (Dévényi 2009).

alkalmi szövetségre. Ennek ellenére tartós államot nem tudtak létrehozni, és a keresztetek szentföldi jelenlétének megszűnésével, de főként a mongol katonai nyomás kiteljesedésével politikai, katonai szerepük teljességgel erodálódott.⁶

Az aszaszinok működésének megítélése némileg vitatott, mert vannak olyan nézetek, melyek szerint anyagi motivációjuk, jól szervezett, hierarchikusan működő szektájuk inkább egy szervezett bűnözői csoportra, más nézetek szerint pedig terrorista szervezetre hasonlít. Ezek a tulajdonságok általánosan megfelelnek mindkét szervezetnek, egy kivétellel, és ez a motiváció, mely az előző szervezetnél anyagi, míg a másodiknál elsősorban politikai. Az aszaszin szekta motivációja a középkorban elsődlegesen politikai volt, politikai merényleteket követtek el, éppen ezért nem lehet úgy tekinteni rájuk, mint egy szervezett bűnözői csoportra. De terrorista szervezetnek is nehéz őket címkézni, mert nem civilek ellen követték el a merényleteiket, hanem kifejezetten katonai, politikai vezetők ellen. Az aszaszinok politikai merényletei nem előzmény nélküliek az iszlámban, leginkább a korai kháridzsiták (a szunniták és síiták mellett a harmadik kisebbségi ága az iszlámnak) merényleteire hasonlíthatnak (az önfeláldozás, és hierarchikus szervezethez nélkül), akik az első *fitna*, muszlim polgárháború (i.sz. 654-661) idején tevékenykedtek. Egy dolog vitathatatlan, nevezetesen a módszerük, az öngyilkos merénylet. A szakirodalom is e módszer alapján tartja számon őket.

Kétségtelen, hogy korunkban a média által közvetített öngyilkos merényletek jelentős része iszlám háttérrel rendelkezik (ld. a palesztin, csecsen, iraki, vagy afganisztáni etc. eseteket). Ennek ellenére nem mondhatjuk azt, hogy ez az iszlám sajátossága, mert egyrészt az iszlám mérsékelt vallástudósai általánosságban kategorikusan elítélik, másrészt számos más példát ismerünk az öngyilkos merényletekre a történelemből, és a kortárs történelemből egyaránt, csak az utóbbiak kevesebb média-nyilvánosságot kaptak. Sri Lankán, az 1983–2009-ig tartó polgárháborúban, a Tamil Tigrisek nevű szervezet elit csapata, a Fekete Tigrisek több mint száz öngyilkos

6 Bár az aszaszin szekta, mint katonai erő megszűnt, a nizáriták nem tűntek el a történelem színpadjáról. Egyes missziós tevékenységük révén az iszlám világ számos sarkában gyökeret vertek. Ma 20 millió nizáritát tartanak számon szerte a világban. Jelentős közösségeik Szíriában, Indiában, Pakisztánban, Tanzániában, Kenyában élnek, de Nagy-Britanniában is nagyobb csoportjuk található (Manyas 2006–2008).

merényletet hajtott végre és legalább ezer ember életét oltották ki. Erről a Nyugat sajtója nagyon keveset tudósított, mivel ez a történet kiesett a Nyugat érdekköréből, Délkelet-Ázsiában azonban frekvenciát hírnek számított, mivel India is érdekelt volt a konfliktusban. A Tamil Tigrisek öngyilkos bombamerényletének áldozata lett 1991-ben Radzsív Gandhi indiai miniszterelnök, 1993-ban pedig Sri Lanka elnöke, Ranasinghe Premasada.⁷

Az öngyilkos merényleteknél érdemes még megemlíteni a Kurd Munkáspárt tevékenységét is Törökországban. Ez a párt marxista, nacionalista alapon szerveződik, és bevett eszközük céljaik elérésére az öngyilkos merénylet. Emellett eklatáns példa a nem muszlimok által elkövetett öngyilkos merényletekre, a japán „Isteni szél”, a kamikáze pilóták nagy számban történt bevetése tengeren és levegőben a II. Világháború idején.

2.2. Öngyilkos merénylet vagy mártír művelet?

A öngyilkos merényletek esetében felvetődik a kérdés, miért vesznek részt a muszlimok benne, ha a Korán expressis verbis tiltja az öngyilkosságot. A válasz egyszerű, sehoggy. Az ő értelmezésük szerint ugyanis ez nem öngyilkos merénylet. A muszlim interpretáció akkor válik világossá, ha megnézzük az ilyen típusú merényletek arab elnevezését. Az öngyilkos merénylet arabul *amalijja intihárijja*, de nem ezzel a kifejezéssel találkozunk az iszlám világban, hanem az *amalijja isztihádijja*, azaz mártír művelet, vagy *amalijja fidáijja*, azaz önfeláldozási művelet kifejezéssel. Következésképp, az elkövetőre a mártír *saháda*, vagy önfeláldozó *fidái* nevet használják. A *fidái* (vbsz. *fidáijín*) kifejezést már az aszaszinokra is használták a középkorban, a XX. században pedig az Izrael ellen küzdő palesztinok esetében került újra a köztudatba, és népszerű fordítása még a szabadságharcos.

A kortárs muszlim vallástudósok egy csoportja „Scholars of the Arabian Peninsula”, akik általánosságban elítélik az ilyen tetteket, egyértelmű útmutatást adnak a muszlimoknak az öngyilkos merényletek címkézése tekintetében: „Az ’öngyilkos merénylet’ kifejezés, amit néhányan használnak,

helytelen, ezt a zsidók találták ki, hogy eltántorítsák az embereket az ilyen akcióktól. Milyen nagy a különbség a közt, aki öngyilkosságot követ el – mert boldogtalan, szerencsétlen, vagy egyszerűen csak gyenge a hite – és az önfeláldozó közt, aki a hit és meggyőződés erejéből cselekszik, és győzelmet hoz az iszlámnak, feláldozza az életét, hogy felemelje Allah szavát” (Cook 2004:143; ford.: B.T.P.).

2.3. A *fukahá*⁸ véleménye

Az első modern kori öngyilkos muszlim merényletet, ami bejárta világsajtót, Bejrútban követték el 1983 októberében. Egy amerikai katonai támaszpontként használt szállodába hajtott a síita Hezbollah egy milicistája, robbanó anyaggal megakartott gépkocsijával. Ezután a libanoni polgárháborúval eszkalálódó, Izrael ellen vívott palesztin fegyveres ellenállásban lett népszerű harcászati elem az öngyilkos merénylet a Közel-Keleten, és terjedt el a szunnita iszlám szélsőséges köreiből. Itt kell megjegyezni, hogy az öngyilkos merényletek ma az iszlámon belül a szunnita radikális csoportok fegyverei.

Az öngyilkos merényletek megítélése az iszlámon belül kettős: a szélsőségesek egyetértenek vele, a többségi, mérsékelt (*mainstream*) vallásjogi tudósok és vallástudósok azonban elítélik, függetlenül attól, hogy az iszlám melyik ágához, irányzatához tartoznak. A legnagyobb konszenzus a 9/11 elítélésében jött létre, ekkor még egy közös *fatvá* is kibocsátott a mértékadó vallástudósok egy jelentős csoportja, melyben felhívják az egész *ummát* (a muszlim közösség arab neve) egy közös terrorizmus-ellenes fellépésre, és arra hogy közösen ítéljék el az ártatlanok meggyilkolását. A megfogalmazott vezérelv világos, Koráni alapokon nyugszik, mert elítéli a gyilkosságot, az ártatlanok megölését és elítéli az öngyilkosságot is. Az aláírók között volt többek közt a Kuvaitban élő Juszuf al-Karadávi, akit ma a legnépszerűbb hitszónoknak tartanak a szunnita iszlámon belül, és szaúdi főmufti, Abdel Azíz bin Abdullah Ál as-Sajh is.

Az öngyilkos merényletek egyetlen egy fajtáját nem ítélik el még a mérsékelt muszlim vallástudósok sem, ez pedig a palesztin ügyért elkövetett merényletek. Ebben az esetben szintén széles körű konszenzusra jutottak, a többség szerint ez nem merénylet, hanem mártír művelet. (Itt egyetlen kivételt tesznek, nők és gyermekek nem lehetnek célpontok, sem áldozatok). A kuvaiti Udzsajl an-Naszami professzor így ír a palesztin merényletekről

⁸ vallásjogi tudósok

⁷ A szervezet tevékenysége az indiai filmipart, sőt bizonyos értelemben Hollywoodot is megérintette. Erről szól az indiai Santosh Sivan „A terrorista” című filmje, melynek producere John Malkovich volt. A film egy női Tamil Tigris terrorista felkészülésén keresztül mutatja be az öngyilkos merénylők motivációját, lelki világát. A film cselekményét Radzsív Gandhi meggyilkolása inspirálta.

ről: „Isten megelégedését és túlvilági jutalmát szem előtt tartva és a muszlimok érdekeit figyelembe véve lehet csupán önfeláldozó akciót végrehajtani. Tehát amennyiben az önfeláldozásnak az ellenség megbüntetése és az iszlám dicsőítése a cél, akkor az nem öngyilkosság, hiszen mindenképpen a muszlimok érdekében hajtják végre... Csak akkor szabad ezt alkalmazni, ha nincs más mód a harcra”. Ugyanígy vélekedik al-Karadávi is a palesztin helyzetről, amikor azt írja, hogy „a palesztin megszállt területeken szükséghelyzet uralkodik, amely törvényt bont... az izraeli hadsereg modern fegyvereket, nehéztüzérséget használ a palesztinok ellen, akiknek ellenben nincs hasonló arzenáljuk... az izraeli társadalom katonai társadalom, ezért fegyveres dzsihádot lehet elenük folytatni...” (Munif 2006–2008:261). Ebből is látszik, hogy a vallástudósok az izraeli-palesztin konfliktus aszimmetrikus helyzete miatt megengedhetőnek tartják az öngyilkos bombamerényleteket, mert azt hangsúlyozzák, hogy ebben az esetben a palesztinoknak már nincs más lehetőségük, eszközük a harcra, és küzdelmük nem öncélú, a közösség érdekét szolgálja.

2.4 Az öngyilkos merényletek szociológiája

Az öngyilkos merényleteket szervező csoportokra sajátos rituálék jellemzők. Ilyen az akció előtti utolsó vacsora, ami több szervezetre is jellemző, például a fent említett Tamil Tigriseknél maga a szervezet legfőbb vezetője, Velupillar Prabhakaran vacsorázott együtt az akció kivitelezőjével, de ugyanez ez a motívum megtalálható a muszlim terrorista szervezeteknél is. Jellemző, hogy a merénylők utolsó üzenetet is hagynak, általában videó-levél formájában. Ez gyakorlatilag végrendelet, amiben rendelkeznek vagyonukról, elbúcsúznak hozzátartozóiktól és megindokolják tettüket. Ezekben az üzenetekben nagyobb hangsúlyt és teret kap a személyes, mint a politikai cél, bár ez az illető mentális stabilitásától is függ (Vékássy 2014). Érdekes adat, amit az erre vonatkozó felmérések mutatnak. A pakisztáni muszlim kutató, Naszra Haszan „Talking to the 'Human Bombs'” című munkájában 1996 és 1999 között 250 olyan embert vizsgált, akinek valamilyen formában köze volt az öngyilkos merényletek kivitelezéséhez. Meglepő eredményeket kapott. Az elkövetők fiatalok, 18 és 38 év közötti, iskolázott, rendezett anyagi körülményekkel rendelkező, középosztályhoz tartozó, vallásos emberek voltak. Ami közös volt még bennük, hogy mindegyik pszichésen stabilnak bizonyult. Ebből is az

következik, hogy nem pszichopatikus esetekről van szó. Valamint az is világos, hogy nem a szociális problémák, az életkörülmények, vagy a szegénység viszi a merénylőket erre az útra (Rostoványi 2004). Ez a kutatási eredmény – nem meglepő módon – megfelel a radikális muszlim szervezetek tagságának profiljával, azzal az egy kitétellettel, hogy az öngyilkos merényleteket vállalók közt nem, vagy alig találunk diplomásokat.

E tanulmánynak nem témája e kérdés boncolgatása, de azt leszögezhetjük, hogy az elszenvedett igazságtalanság, az elnyomás és kiszolgáltatottság, az ezzel járó megtapasztalt erőszak és kilátástalanság egyéni vagy kollektív szinten táptalaja lehet olyan döntésnek, ami erre vezeti az egyént.

Árnyalja az öngyilkos merényletekről alkotott képet, hogy a végrehajtók közt egyre több a fiatal, akik a vallás mélyebb ismeretében általában laikusnak számítanak, így a megbízóik, az akciók kitervelei könnyen tudják őket manipulálni. A fiatalokú elkövetők a szüleik tudta nélkül vesznek részt ilyen műveletekben, ami az ő értelmezésük szerint dzsihád, annak ellenére, hogy a klasszikus iszlám tiltja a dzsihádban való részvételt szülői engedély nélkül. Mindebből látszik, hogy az öngyilkos merényletek nem a meglett férfiak privilégiuma, sőt az elmúlt években egyre több nő jelentkezett ilyen akcióra. Ez a tendencia világszerte terjed – a már említett Ceylonon túl – nemcsak Palesztinában, de Irakban, Csecsenföldön, sőt az elmúlt néhány évben még a markánsan patriarchális Afganisztánban is találunk női merénylőkre példát. A nők, vagy fiatalokúak alkalmazása a terrorista csoportok szemszögéből elsősorban taktikai lépés, mert mindkét csoportról az a kép él a társadalomban hogy kiszolgáltatott és védelemre szorul. Ezért (általában) nem feltételezik róluk a biztonsági szervek, hogy ők elkövetők, és így a biztonsági ellenőrzéseken is könnyebben átmennek.

Láttuk, a klasszikus források, és jogi vélekedések megengedik a dzsihádban való részvételt a nőknek, és elismerik a női vértanúságot is. A kérdés az, mi a véleménye erről a patriarchális muszlim társadalomnak, és hogyan vélekednek a vallástudósok? 2002 február elején az egész Közel-Keletet lázba hozta egy öngyilkos merénylet, melynek híre a világ minden részébe eljutott. Ez volt az első női palesztin öngyilkos merénylet, melyet egy Vafa Idrisz nevű, 28 éves hölgy követett el Jeruzsálemben. A Vörös Félhold önkénteseként jutott át az izraeli katonai ellenőrző pontokon, és a város centrumában robbantotta fel magát, megölve egy embert, és száz-

ötven másikat megsebesítve. Az egész régió ünnepelte tettét (MEMRI 2002:1), mártírnak tekintették, még egy dalt is írtak róla, amihez a Palesztin Tv videoklipet is készített. Mivel ez volt az első női merénylet, sokkal nagyobb média-visszhangot kapott, mint az ezt megelőző férfi merényletek, nemcsak az arab, de a nemzetközi médiában is. A palesztin ügy egyértelműen nyertese volt az akciónak, mert újból beszélt róla a világ. A médiában a 9/11 ellencsapásaként meginduló afganisztáni háború határozottan háttérbe szorította az évtizedek óta húzódó, és ezért kevesebb érdeklődésre számot tartó palesztin-izraeli konfliktust, ez a merénylet azonban újból a szenzációk közé emelte azt.

A széles társadalmi elismerést a vallástudósok véleménye is megerősítette. Al-Kadarávi, aki kiállt *fatváiban* a palesztin merényletek jogossága mellett, a női merényletekről is hasonló véleményt formált meg. Az ő jogi véleményezése egyenrangúnak minősíti a női akciókat a férfiakéval, azzal a kitévéllel, hogy a nők csak az ún. védekező dzsihádban vehetnek részt, míg az általa megelőző csapásaként aposztrofált dzsihádban való részvételt nem tartja megfelelő női magatartásnak (al-Kadarávi 2009). Értelmezve a *fatvát*, amit mindig nagy gonddal és körülményesen fogalmaznak meg, ez azt jelenti leegyszerűsítve, hogy a saját hazájukban a nők harcolhatnak az elnyomás ellen, de nem mehetnek külföldre harcolni, még akkor sem, ha ott az „igazságért” folyik a harc.

Összefoglalva, az öngyilkos merénylet, ha megfosztjuk az ideológiáktól, a szociális háttértől, eltekintünk a céljától, (hogy a szabadság, vagy a terror a célja), akkor nem több, mint egy brutális eszköz a háború tárházából. Szimbolikáját tekintve olyan, mint egy éles kés a fegyverek arzenáljában, mert ha összehasonlítjuk a mai modern hadviselés eszköztárával, akkor látjuk, hogy a többi fegyverhez, harcászati módhoz képest, egy egyszerűen kivitelezhető, olcsó, kevés képzést igénylő, közvetlen, de több szempontból is hatékony eszköz, ami emellett látványos, ezért a média, és általa a közvélemény érdeklődését az akció által a kívánt célra irányítja. Ezt a publicitást erősíti, ha az elkövető fiatalok, vagy nő.

Felhasznált szakirodalom

- Abdul Fatah Munif 2006–2008 Szélsőségesség és mártíromság muszlim nézőpontból. In Krizmanits József szerk. *Vallási fundamentalizmus. Tanulmánykötet*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Al-Bukhari, Abu Abdullah, Mohamed ibn Iszmáil ibn Ibráhim ibn al-Magíra ibn Berdizbah 1997 Sahíh al-Bukhari. *Al-Dzsámi asz-Száhíh*, Vol. 4, Riyad-Saudi Arabia, Darussalam Publishers. (English translation). <https://www.kalamullah.com/Books/Hadith/Sahih%20al-Bukhari%20Vol.%204%20-%202738-3648.pdf>
- Al-Bukhari, Abu Abdullah, Mohamed ibn Iszmáil ibn Ibráhim ibn al-Magíra ibn Berdizbah 2007 *al-Tarikh al-Kabir*. Beirut, DKI.
- Cook, David 2005 *Understanding Jihad*. Berkeley, University of California Press.
- Daftary, Farhad 2000 *Aszaszin legendák*. Budapest, Osiris.
- Dévényi Kinga 2009 A takijja és hidzsra kérdései az andalúziai iszlámban. *Keletkutatás*. Körösi Csoma Társaság, 2009, tavasz. http://korosicsomatarsasag.hu/wp-content/uploads/2018/01/Keletkutatás_2009-tavasz.pdf (Letöltés: 2016.11.19)
- KORÁN Fordította: Simon Róbert, 1987 Budapest, Helikon Kiadó.
- KORÁN. *A kegyes Korán. Értelmi és tartalmi fordítása magyar nyelvre*. Fordította Okváth Csaba, 2007. Medina, A Fahd Király nevét viselő, a Kegyes Korán nyomtatására alapított Komplexum.
- KORÁN. *A kegyes Korán értelmezése és magyarázata magyar nyelven*. Fordította: Kiss Zsuzsanna Halima, 2010, Budapest, Hanif Iszlám Kulturális Alapítvány.
- Manysz Róbert Kázmér 2006–2008 Az iszlám irányzatai. In Krizmanits József szerk. *Vallási fundamentalizmus. Tanulmánykötet*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- MEMRI-The Middle East Media Institute 2002 *Wafa Idris: The Celebration of the First Female Palestinian Suicide Bomber – Part II*. Washington, MEMRI. <http://www.memri.org/report/en/print610.htm> (Letöltés: 2016. 11. 16.)

Miller, Judith – Mylroie, Laurie 1991 *Szaddam Huszein és az Öböl-válság*. Budapest, Kosuth Könyvkiadó.

Polo, Marco 1986 *Marco Polo utazásai*. Bukarest, Kriterion.

Rostoványi Zsolt 2004 *Az iszlám világ és a nyugat. Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága*. Budapest, Corvina.

Simon Róbert 2014 *Az iszlám fundamentalizmus. Gyökerek és elágazások Mohamedtől az al-Qáidáig*. Budapest, Corvina Kiadó.

Sivan, Santosh 1999 *A terrorista*. Mumbai, Myriad Pictures.

Vékássy Lili 2014 A terrorizmus története, háttere és az ellene való küzdelem. In Kovács Bálint – Matevosian Hakob szerk. *Politikai krízisek Európa peremén: a Kaukázustól a Brit-szigetekig*. Budapest, Magyar Napló.

Yüceoglu, Hikmet 2008 A mártíromság meghatározása. Lehet-e egy terrorista mártír? In Capan Ergün szerk. *Terror és öngyilkos merényletek: Az iszlám szemszögéből. Tanulmánykötet*. Budapest, Dialógus Platform.

FILMVILÁG

FILMMŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ■ LVI. ÉVFOLYAM, 01. SZÁM ■ 2013. január ■ 490 FT / 8,60 RON

www.filmvilag.hu

BÁBHORROR

↳ Xantus János

↳ Lázadó kamera:
Errol
Morris

nka
Nemzeti Kulturális Alap

» Benh Zeitlin: A messzi déli vadjai – Mozinet

MIGRÁCIÓS ATTITŰDVIZSGÁLAT A BUDAPESTI VÁROSI TÉRBEN

Migration attitude survey in Budapest

Abstract

Nowadays in European Union and especially in Hungary one of the most serious problem is the migrant crisis. It has generated social discussions, so migrant crises manifested in urban and virtual spaces. In this essay we present the geography of 2015–2016s European refugee crisis shortly, then the Hungarian attitudes in international contrasting. Major part of the contribution we represent our two questionnaires results. These was filled in Budapest's migration hot spots and other busy public spaces with more than 1,200 people. The effects of questionnaires show very low tolerance level. The most of subject think that peoples who arrives are economic immigrants. They suppose that this processes are bad for European Union on the whole. People are afraid of migrants and distrustful them. At last we described the reasons of a new „Great Migration”, like global climate change, different demographic trends, income inequalities, unstable political situations and run of fossil fuels down.

Keywords: refugee crisis, attitude survey, tolerance, „Great Migration”.

Absztrakt

A migrációs válság napjainkban az Európai Unió és Magyarország egyik legfontosabb problémája. A jelenség nemcsak a városi térben, hanem a virtuális térben is társadalmi diskurzust generál. Tanulmányunkban röviden bemutatjuk a 2015–2016-os európai menekültválság földrajzát, majd a magyar migrációs attitűdöket nemzetközi kontextusban. Cikkünk fő részében elemezzük két kérdőíves felmérésünk eredményeit. Kérdőíveinket Budapest migrációs hot spotjain és más forgalmas köztereken több mint 1200 ember töltötte ki. Az eredmények nagyon alacsony toleranciaszintet mutatnak. A kitöltők többsége úgy gondolja, hogy az érkezők gazdasági bevándorlók, és azt feltételezik, hogy ezek a folyamatok rosszak az Európai Unió egészére nézve. Félnék a migránsoktól és bizalmatlanok velük szemben. Zárásként röviden bemutatjuk egy új „népvándorlás” lehetséges okait: globális

klímaváltozás, eltérő demográfiai folyamatok, jövődelmi egyenlőtlenségek, instabil politikai helyzetek és a fosszilis energiahordozók kimerülése.

Kulcsszavak: menekültválság, attitűdvizsgálat, tolerancia, népvándorlás.

Bevezetés

Az Európai Uniónak, s benne Magyarországnak 2015–2016-ban az egyik legsúlyosabb problémája a migránskrízis volt. A téma relevanciája megkérdőjelezhetetlen, mégis – leszámítva a statisztikákat, leíró munkákat – viszonylag kevés szakirodalom született a máig zajló folyamatokról. A migrációt (vándorlást) legegyszerűbben helyváltoztatásként lehet leírni, azonban egy rendkívül összetett jelenség. Mint ilyen, vizsgálata interdiszciplináris megközelítést igényel. A tudomány feladata kérdésselvető, problémafeltáró és elemző kutatásokat végezni (Izsák K. É. 2002), mindezeknek köszönhetően jelen tanulmányunkban a kérdést, politikai aspektusai helyett a geográfia és a társadalomkutatás (posztmodern városkutatás) eszköztárának felhasználásával, a tér-idő szempontokat figyelemmel kísérve vizsgáljuk meg.

A posztmodern városkutatás fókuszpontjában a társadalom áll, s mivel a migrációs helyzet manifestálódott a városi és virtuális térben egyaránt, ezért elemzésünkben a kérdőíves módszerét alkalmaztuk a főváros különböző társadalmi rétegei véleményének megismeréséhez. Jelen tanulmányunknak nem témája a virtuális tér vizsgálata, korábbi tanulmányunkban (Izsák É. – Csébi M. – Vanyúr B. 2016) olvashatnak ilyen jellegű kutatásról, mindezenre megemlítenénk a google trendvizsgálatát, melyben szépen kirajzolódik, hogy az internetezők a helyváltoztatást végző emberekre menekült, migráns és végül bevándorló sorrendben kerestek rá, valamint az időbeni trendekben igen kicsúcsosodik 2015 nyara, ősze. A kérdőíveszt több mint 1200 fős mintavétellel, két eltérő időpontban, Budapest migrációs hot spotjain és egyéb forgalmas helyeken végeztük el. A tanulmány központi részében a válaszadók véleményei kerülnek bemutatásra.

Végül felvázoljuk egy újabb „népvándorlás” lehetséges kiváltó okait, valamint térbeli következményeit.

Az európai migrációs válság rövid áttekintése

A jelen eseményei nem egyedülállók a történelemben, Huntington, E. (1907) már a népvándorlások korát Ázsia éghajlatváltozáshoz kapcsolódó lükretésével magyarázta. Jelenleg is zajlik a klímaváltozás, melynek köszönhetően egyre szűkösebbé válnak bizonyos természeti erőforrások (pl.: ivóvíz, termékeny talaj, erdő) s így az emberi életté is. Ezek a változások felerősítik a már meglévő társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusokat. A roppant összetett folyamatok eredményeként, melyeket még a vallási konfliktusok tovább színeznek, emberek százai indultak el az Európai Unió irányába főként a Közel-Kelet, Dél-Ázsia és Szubsahara térségéből. Mindezek mellett, a médiában kevésbé hangsúlyos európai kontinensen belüli migrációs trendek is megfigyelhetők: Koszovóból, Albániából és Ukrajnából az Európai Unióba. Előbbi kettőnek gazdasági okai vannak, míg utóbbinak a gazdasági okokat tetézi az orosz agresszió. Huntington, S. P. (1996) szerint a jövőt nem a nemzetek közötti háborúk fogják meghatározni, hanem a civilizációk összecsapása – kiemelten az európai keresztény és mohamedán arab kultúrák. Közel-Kelet hagyományosan befogadó régió volt (L. Rédei M. 2002), ám a XXI. századra megfordulni látszik ez a trend.

A folyamat fogalmi minősítésén túllépve (migráció, bevándorlás, menekült hullám, invázió, népvándorlás) a következőkben röviden elemzzük az elmúlt két év folyamatait. Európa, mint kontinens valamint az Európai Unió, mint gazdasági egység az elmúlt néhány évtizedben többször került olyan migrációs kihívással szembe, amikor tíz-, és százak menekültek, új hazát keresve otthonukból. Akár a bipoláris világrend összeomlása következtében fellépő menekülthullám, akár a kontinensen belül zajló háborúk (pl. szerb-horvát), tízezrek befogadását, ellátását és ennek logisztikai feladatait jelentette. 2015-2016-ban azonban más kontinensekről érkező, más kultúrájú civilizációk tagjai indultak váratlanul Európa felé. Lokális léptékben ez főként az európai nagyvárosok egy részének terheit növelte.

2015-ben több mint egy millió fő érkezett Európába hosszas, fárasztó és igen veszélyes utazás során, szinte kivétel nélkül a Földközi-tengeren át. Több mint 80%-uk a Kelet-Mediterrán térségből, Görögországon, majd a nyugat-balkáni útvonalon keresztül jutott el a magyar határ közelébe. 15%-uk Afrikából, elsősorban Líbia partjairól elindulva kötött ki az olasz partokon. Az Európai Unió te-

ületén menedékkérelmet benyújtók többsége szír (több mint 350 ezer fő), afgán (175 ezer fő) és iraki (120 ezer fő). Fontos kiemelni, hogy 50 ezer főt meghaladó menedékkérelmet érkezett koszovói és albán állampolgároktól is. Nagy részük Görögországban próbált szerencsét, így az országot két irányból is érte migrációs nyomás a tavalyi évben. TOP10 származási országok továbbá Pakisztán, Eritrea, Nigéria, Irán és Ukrajna. A rengeteg menedékkérelmet közül fontos kiemelni, hogy csupán kevesebb, mint 300 ezret fogadtak el – főként szír, eritreai, iraki, afgán és iráni nemzetiségűeket. Messze a legnagyobb befogadó nemzetnek bizonyult Németország (több mint 140 ezer fő), majd öt követi Svédország, Olaszország, Franciaország, Hollandia és az Egyesült Királyság.¹ A menekültkérdés globális probléma, éppen ezért a fejlettebb országok szerepvállalását érdekes összevetni a világ legnagyobb menekült-befogadó országaival. Ebben a listában gazdaságilag jóval fejletlenebb országokat találunk. A szír menekülteknek a döntő többsége nem jött Európába, hanem ideiglenesen Törökország, Jordánia, és Libanon fogadta be őket. Utóbbi két országban nem szabad megfeledkeznünk a jelentős számú palesztin menekültről sem, (több mint 2,7 millió fő). Ázsiából még Pakisztán és Irán szerepel a TOP10-ben. A további öt ország pedig afrikai (Etiópia, Kenya, Uganda, Kongói Demokratikus Köztársaság és Csád).²

2016-ra csökkent az Európát érintő migrációs nyomás, köszönhetően egyrészt a „tehereltolásnak” Törökországba. November végéig mindössze közel 348 ezer ember érkezett a tengeri útvonalakon. Közülük közel 172 ezer embert regisztráltak Görögországban és közel 171 ezret Olaszországban, megemlítendő még Spanyolország is közel ötezer érkezéssel. A három legnagyobb származási ország továbbra is Szíria, Afganisztán és Irak volt októberig, azonban novemberre Nigéria megelőzte Irakot. És a sorrend folytatásában is eltolódás figyelhető meg az afrikai országok javára: Eritrea, Pakisztán, Guinea, Gambia, Szudán és Elefántcsontpart. A nemi arányokban is változások figyelhetők meg, ugyanis míg 2015-ben döntően férfiak érkeztek, 2016-ban a gyerekek aránya 27%, a nők pedig 18%.³

1 <http://www.bbc.com/news/world-europe-34131911>

2 http://www.amnesty.hu/data/file/2962-tackling-the-global-refugee-crisis_final.pdf?version=1415642342

3 http://data.unhcr.org/mediterranean/regional.php#_ga=1.116301638.1950910950.1459158287

Migrációs attitűdvizsgálatok Magyarországon, nemzetközi összehasonlítással

A következőkben a legfrissebb és kutatásunk szempontjából legrelevánsabb szakcikkkel vezetjük fel saját felmérésünket. Simonovits B. – Szeitl B. 2016-os⁴ menekültekkel és migrációs politikával kapcsolatos hazai attitűdvizsgálatának legfontosabb megállapításait emelnénk ki. A szerzők három felmérés (Eurobarometer 2015, European Social Survey 7., Pew Research Center 2016) eredményeit elemezve vonták le a következőket:

- A migrációt az Európai Unió egyik leg súlyosabb kihívásának tekinti a lakosság, 2013-ban még csak 14%-uk sorolta ide, 2015-ben már 38%-uk.
- Az Unió lakosságának 85%-a szerint meg kell fékezni az irreguláris migrációt. Legmagasabb arány Dél-Európában és Magyarországon.
- Az EU népességének 66%-a gondolta, hogy kulturálisan színesebbé tesz a társadalmukat a bevándorlók, a magyarok kevésbé értettek ezzel egyet.
- A véleménykülönbségekben a politikai orientáció (jobboldali vezetőségű államok elutasítóbbak) és az iskolázottság (minél magasabban iskolázottak, általában annál inkább elfogadóbbak) fontos szerepet tölt be.
- A Visegrádi négyeknél kifejezetten magasak a félelmek a migránskrisziss kapcsolatban.
- 2015-ről 2016-ra a TÁRKI Omnibusz felvételei alapján csökkent a befogadási hajlandóság. A válaszadók fele még azokat se fogadná be, akik háború, éhezés vagy természeti katasztrófa vagy családgyejesítés céljából érkezne hazánkba. A más okokból menekülők, pl. nemzetiségi, politikai, gazdasági elfogadási támogatottsága még alacsonyabb.

Kérdőíves felméréseink eredményei

2015. október 8 – november 13. között, valamint 2016. június 27 – július 12. között személyes lekérdezés módszerével végeztünk kérdőíves felmérést Budapesten. Migrációs hot spotoknál (Keleti pályaudvar, Nyugati pályaudvar, Déli pályaudvar) forgalmas köztereken (Móricz Zsigmond körtér, Blaha Lujza tér) és két eltérő társadalmi státuszú-

ak által látogatott bevásárlóközpontnál (Rózsakert Bevásárlóközpont, KÖKI Terminál) összesen 1264 kitöltést gyűjtöttünk össze. Migrációs hot spotnak neveztük el azokat a városi helyszíneket, melyeknél tömegesen, huzamosabb ideig tartózkodtak migránsok, legjellemzőbb példa a Keleti pályaudvar, mely sokuk számára a „Nyugat kapuja”. Azokban a hetekben, mikor a migránsok hetekig a pályaudvar aluljárójában éltek, hirtelen megnőtt az internetes keresések száma is hazánk egyik közlekedési gócpontjára. A kitöltők átlagéletkora az első lekérdezés idején 33,9 év volt, míg második alkalommal 38,3. Az első esetben fiatalok magasabb aránya azért volt szerencsés, mert véleményünk szerint a migráció olyan problémakör, mely ezt a korosztályt a jövőben várható tendenciák miatt különösen érinti. Az átlagéletkor növekedése, mint az a későbbiekben látszik, befolyással volt az eredményekre. Nemi arányt tekintve mindkét lekérdezés alkalmával enyhe (4 illetve 2%-os) férfitolbbit volt. A kitöltők iskolázottsági adatai az országos átlagnál magasabb szintet mutatnak, a második felmérés idején a felsőfokú végzettségük aránya 26%-ról 33%-ra nőtt. A válaszadók döntő többsége, 69 illetve 63%-a fővárosban él, és a vidékiek többsége is a budapesti agglomerációból származik.

Először arra kértük kitöltőinket, hogy sorolják fel az EU-ba tartó migrációnak melyek voltak a fő kibocsátó országai 2015-ben. Döntő többség – második felmérés idején kevesebben – említette Szíriát, méghozzá elsőként. Ez nem meglepő, hiszen nyár óta a médiában a migránsokról szóló hírek szinte egybeforrtak a szír polgárháború elől menekülő tömegekkel. Afganisztánt, Irakot és Pakisztánt, Iránt említették még nagyobb számban. Líbia említéseinek száma 90-ről a felére csökkent, mely nem meglepő, hiszen ténylegesen is fő kibocsátóból (Arab tavasz) inkább a szubszaharai migránsok tranzitországává vált. A 2015-ös migrációs trendeket figyelembe véve Törökország tranzitszerepe miatt vált jelentőssé a híradásokban, ám 53-38 válaszadó fő kibocsátó országgént tekint rá. A fogalmak összemérésére enged következtetni az első időszak válaszai között szereplő Szerbia, Görögország, Bulgária és Olaszország is. Az Európán belüli gazdaságilag fejletlenebb térségek (Koszovó, Albánia, Ukrajna) megjelenése marginális a válaszok között mindkét alkalommal, holott a három országból jelentős számú migráns érkezett 2015-ben az Európai Gazdasági Térségbe. Fekete-Afrikából az első felmérés idején csupán Nigériát említették viszonylag sokan (22 fő), mellette marginálisan megjelent még

4 <http://www.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/20simonovits.pdf>

Eritrea, Szudán és Etiópia. A második lekérdezésen ehhez képest nagy számban említették Nigériát (47 fő), Szudánt (34 fő), valamint kisebb számban Szomáliát, Eritreát és Etiópiát. Viszont a 2. felmérés idején olyan észak-afrikai országokat is említettek, melyek kevésbé hangsúlyosan veszik ki a részüket a folyamatokból a valóságban (Algéria, Marokkó). Összességében tehát, megkérdezetteink körében jól megfigyelhető a médiában szinte mindennap hallható országok megjelenése, tudásuk míg az első időszakban felszínesnek mondható, a második felmérésre gyarapodott a tudáskészlet (pl. Banglades is több mint kétszer annyian említették). Ám még mindig megjelennek olyan országok, melyek bár a Közel-Keleten található, abszolút nem mondhatóak migránskibocsátó országnak Európa irányába: Egyiptom, Jordánia, Szaúd-Arábia, Izrael.

A migráció fontos oki tényezői az elvándorlás és a választott új haza kiválasztása. Rendkívül összetettek mindkét oldal oksági láncai, mi azonban mindkét esetben a fő tényező kiválasztására kértük meg válaszadóinkat. Arra a kérdésre, hogy „Ön szerint mi a fő ok, amiért elhagyják otthonukat a migránsok” a kitöltők döntő többsége mindkét alkalommal a háborút választotta, bár aránya a második felmérésre csökkent (58,5–42,3%-ra). Ezt követi a gazdaság – mely a második felmérés idejére 20,3%-ról 32,2%-ra emelkedett – és a politika (14–17,3%). E három fő ok mellett kisebb arányban megjelent a vallás (2,4–4,4%) és a klímaváltozás (0,2–1,6%). Mindkét esetben voltak egyéb vélemények is (4,7–2,3%). Ezeket a válaszokat három csoportba lehet sorolni: jobb életlehetőségek (az „éhínségtől” egészen a „meggazdagodás” széles skálája), összeesküvés elméletek („USA pénzeli őket, hogy EU-t meggyengítsék”, „arab megszállás”), megvezetik őket, olyan ígéreteknek kapnak, hogy „itt majd eltartjuk őket”.

Érdekes összevetni a fentieket az „Ön szerint mi a fő oka annak, hogy pont az EU-ba jönnek nagy számban a bevándorlók” kérdésre adott válaszokkal. A kitöltők döntő többsége szerint főként gazdasági, jóléti indíttatásból áramolnak az EU-ba: fejlettebb-gazdagabb országok (35-23%), jobb ellátórendszer (30–26%), több munkalehetőség (10–12%). A fenti fő elvándorlási okként említett háború ellentette a béke csupán a kitöltők 13-14%-a szerint jelent fő motivációt, míg a demokrácia csupán 4-7%-uk szerint. Egyéb, egyéni válaszok még az előző kérdésnél is nagyobb arányban szerepelnek (8–18%), ezeket hasonlóan az előző válaszhoz az alábbiak szerint lehet kategorizálni:

- „USA által generált, EU gyengítése, egység megbontása”
- „hódítani, megszállni, elpusztítani jönnek”
- „európai jólét, életszínvonal, segélyek”
- hibás EU-s bevándorlás politika (Angela Merkelt külön is említik).

A válaszokból jól látszik, hogy a kitöltőknek markáns – sőt néha szélsőséges – véleményei vannak a témában. A médiának jelentős véleményformáló ereje van, mely nem minden esetben egyeztethető össze a valósággal.

Mindezek fényében azt a kérdést tettük fel, hogy „Összességében inkább pozitív vagy negatív hatásai vannak a bevándorlásnak az EU-ban”. Szignifikáns, több mint 91%, illetve 89,5% azok aránya, akik összességében negatívan értékelik a jelenséget. A bevándorlás „árnyoldalaiként” említik (említések sorrendben) ezen belül: nem tudnak/akarnak beilleszkedni, segélyezés, terrorizmus, elveszik a munkát, betegségeket hurcolnak magukkal, valamint születtek a fent kategorizáltakkal megegyező egyéb vélemények is.

A csekély, kevesebb mint 9%-nyi, illetve 10,5%-nyi pozitívan válaszoló megkérdezett az alábbi szempontokat emelte ki (említések sorrendjében): új munkaerő, népességfogyás-öregedés enyhítése, kulturális sokszínűség, valamint az utóbbi felmérés során néhányan megemlítették az „üldözöttek segítését” is.

Végül egy olyan személyes jellegű kérdést tettünk fel, mellyel válaszadóink bármikor szembekerülhetnek és tovább árnyalja szociális érzékenységüket, toleranciaszintjüket: „Tömegközlekedési eszközön leülne-e egy migráns mellé”. A kérdőívvezést személyesen hajtottuk végre, így az esetlegesen fellépő megfelelési kényszer kicsit torzíthat az eredményeken. Az első felmérés idején igenek aránya 44%, a nemeké 29%, míg 27% a nem tudomoké. Utóbbi relatív magas aránya főképp abból ered, hogy a nemleges válasznál indoklást is kértünk, valamint kisebb részt abból, hogy néhányan nem tudják megítélni, hogy néz ki egy migráns, valamint nyilván kibúvást jelent ez a válaszlehetőség. A nemek okainál széles skálája jelenik meg a migránsokkal szembeni negatív előítéleteknek (említések sorrendjében): félelem, bizalmatlanság, higiéniai hiányosságok („mocskosak, bűdösek”), betegség, fertőzésveszély, rasszista megnyilvánulások („undorodom tőlük, előítéleteim vannak, idegenek, nem szeretem az arabokat”), személyes rossz tapasztalatok. A második felmérés során ennél a kérdésnél ért minket a legnagyobb meglepetés, ugyanis az igenek

aránya 74,3%-ra nőtt. Ennek magyarázata a korban és iskolai végzettségben is eltérő minta. A nemek és nem tudom-ok aránya közel azonos 13,3 és 14,4%. A két felmérés közti időszakban részben 2015-ben érkezettek által elkövetett terrorcselekmények, valamint a német nagyvárosokban történt molesztálások hatása markánsan kivethető a félelemek, bizalmatlansági okok között.

A jövőbeli interkontinentális vándorlások földrajzi háttere

A tanulmány zárásaként az előrejelzések alapján nem is olyan távoli, jövőbeli lehetséges népvándorlás földrajzi hátterét szeretnénk megvilágítani öt olyan kihívással, amelyekkel szembe kell néznie az emberiségnek, és azokra közösen megoldást kell találni.

„Az éghajlatváltozás valós és éppen most zajlik. Ez a legfenyegetőbb veszély, amivel egész fajunk szembenéz” – mondta Leonardo DiCaprio 2016-os Oscar-köszönőbeszédében, s ha csak a mindennapok egyre szeszélyesebb időjárására gondolunk, mindenki a saját bőrén tapasztalhatja. Amióta csak mérik (1880-tól), globálisan a 2015-ös év volt a legmelegebb.⁵ További aggodalomra adnak okot a trendek, ugyanis 2014-es év is rekord volt és az előrejelzések alapján 2016 is az lesz. A klímaváltozás területileg egyenlőtlenül megy végbe, ahogy arról a jelentés is beszámol. A felmelegedés a régiók közül leginkább Közép- és Dél-Amerikát, Észak-, Dél- és Kelet-Európa egyes részeit, Nyugat-Ázsiát, Kelet-Közép-Szibériát, Fekete-Afrikát sújtja. A tengeri területek közül a Csendes-óceán északkeleti és egyenlítői térségét, az Atlanti-óceán északnyugati területeit, az Indiai-óceán nagy részét és a Jeges-tenger egyes területeit érinti. Míg a szárazföldi hósapkák és az északi-sarki tengeri jég egyre zsugorodnak, addig az antarktisi tengeri jégkiterjedés folyamatosan nő, növelve ezzel a világtenger szintjét. A folyamatos tengerszintemelkedésnek köszönhetően a VILÁGBANK 2010-es jelentése⁶ alapján a jövőben olyan milliós nagyvárosok kerülhetnek veszélybe, mint New York, Rio de Janeiro, Lagos, Bombay, Kalkutta, Dhaka, Bangkok, Jakarta, Sanghaj, Manila, Tokió. Míg ezekben a térségekben a túl sok

víz jelent gondot, addig másutt (pl. Nyugat-Ázsia, Dél-Európa, Fekete-Afrika) a víz hiánya fog problémákat okozni (aszályok, elsvatagosodás). Mindezeknek köszönhetően egyre nagyobb mértékben kell számolni környezeti migrációval a közeljövőben (Brown, L. R. 2004).⁷

Az ENSZ 2015-ös előrejelzése⁸ alapján a kontinensek közötti eltérő népesedési tendenciák egyre inkább kiéleződnek. A Föld népessége 2100-ra meghaladja a 11 milliárd főt és bár a legnépesebb kontinens továbbra is Ázsia marad (4,9 milliárd fő) Afrika szerepe egyre hangsúlyosabb lesz. Jelenlegi közel 1,2 milliárdos népességét 2050-re megduplázza, míg 2100-ra közel megnégyszerezzi. A kontinens eltartóképessége véges, így az afrikai babyboom minden bizonnyal óriási népességmozgást fog generálni, melynek az egyik lefőlözője az egyre csökkenő népességű Európa lehet (2100-ra 650 millió fő alá csökkenhet). Ezzel kapcsolatban írja Schirrmacher, F. (2004) A Matuzsálem-összeesküvés című könyvében, hogy a közeljövőben Európában nemzedékek háborúja, szellemi válság fenyeget.

Az egyes országok között jelentős gazdasági különbségek vannak, melyeket a globalizáció újratermel. A lakosság jövedelmi egyenlőtlenségei is hatalmasok:⁹ miközben a Föld népességének leggazdagabb 0,7%-a birtokolja a vagyon 41%-át, addig 68,7%-nak mindössze 3%-nyi vagyona van. Természetesen minden ember törekszik arra, hogy minél nagyobb jólétben éljen, így a növekvő világnépesség és az egyre szélesebb körben elterjedő nyugati típusú életmód átvétele jelentős gazdasági migrációt idézhet elő, melynek egyik kiemelt célpontja Európa lehet.

Az autokrata rendszerek felbomlása (Arab tavasz), faji, vallási ellentétek és a terrorizmus mindmind bizonytalan politikai helyzeteket eredményeznek. Adott országokban, legrosszabb esetben polgárháborúba (Szíria), népiirtásokba (Nigéria) torkollhatnak az események. Az ilyen bizonytalan politikai helyzetben lévő országokból jelentős menekült tömegek indulhatnak útnak biztonságos lakóhelyet keresve. A biztonsági kockázatot jelentő államok (pl.: Szíria, Afganisztán, Pakisztán, Líbia, Nigéria, Szudán, Szomália, Kongó) az előrejelzé-

5 <https://www.ncdc.noaa.gov/sotc/summary-info/global/201512>

6 <http://siteresources.worldbank.org/INTUWM/Resources/340232-1205330656272/CitiesandClimateChange.pdf>

7 http://www.earth-policy.org/plan_b_updates/2004/update33

8 https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf

9 <https://www.weforum.org/agenda/2014/11/inequality-2015s-worrying-trend/>

sek¹⁰ szerint a jövőben is rizikót jelentenek, és elhúzódó menekültválságot prognosztizálnak Európa számára.

A természeti erőforrások, ezen belül is a fosszilis energiahordozók kimerülése kiemelten fogja súlytani a Közel-Kelet államait, ugyanis ezek gazdasága szinte kivétel nélkül nagyon egyoldalúan a kőolaj és földgáz kitermelésére, feldolgozására és exportjára épült. A jelenleg becsült készletek nagy része itt helyezkedik el, azonban végesek. A fő bevételi forrás megszűnése újabb migrációs hullámot indíthat el, mely a már „jól bevált” útirányon keresztül a jelenleginél még súlyosabb krízishelyzetet idézhet elő Európában.

Összefoglalás

E rövid tanulmány geográfiai adalékokkal egészítette ki a jelenkori népvándorlás okait. Fontos tény az, hogy az emberiség történetében ismert az ehhez hasonló népességmozgás. Kiváltó okait és következményeit, bár nagyon összetettek, ismerjük. Felmérések, vizsgálatok elemzik a mai társadalom válaszreakcióit. Kérdőíves felmérésünk eredményei azt mutatják: az ismeretek nem teljeskörűek, jelentős a média hatása, alacsony a toleranciaszint és jelentős az idegengyűlölet. Ha csak a tanulmány végén általunk összegyűjtött öt tényezőre tekintünk a jövő fontos feladata, hogy felkészüljünk a migrációs folyamatok felelősödésére, hiszen „nem a legerősebb marad életben, nem is a legokosabb, hanem az, aki a legfogékonyabb a változásokra” (Charles Darwin).

Irodalom

- Brown, L.R. 2004 Troubling New Flows of Environmental Refugees. (http://www.earth-policy.org/plan_b_updates/2004/update33)
- Huntington, E. 1907 The Pulse of Asia. A journey in Central Asia illustrating the geographic basis of history. Houghton Mifflin and Co., Boston, New York. 415 p.
- Huntington, S.P. 1998 A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa könyvkiadó, Budapest. 650 p.

- Izsák É. 2002 A klasszikus politikai földrajz és geopolitika történeti áttekintése. In Bernek Á. (szerk.) A globális világ politikai földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 40-67.
- Izsák É. – Csébi M. – Vanyúr B. 2016 A migráns-krízis vizsgálata a budapesti városi térben és a déli országrész virtuális terében. In Berghauer S. et. al. (szerk.) Társadalmi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép Európájában: Nemzetközi Földrajzi Konferencia. 335-341.
- L. Rédei M. 2002 A nemzetközi migráció nagy régiók szerinti értékelése. In Bernek Á. (szerk.) A globális világ politikai földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 363-379.
- Schirmacher, F. 2004 Das Methusalem-Komplott. Karls Blessing Verlag GmbH, München. 220 P.
- Simonovits B. – Szeitl B. 2016 Menekültekkel és migrációs politikával kapcsolatos attitűdök Magyarországon és nemzetközi összehasonlításban. (<http://www.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/20simonovits.pdf>)

Internetes források (utolsó megtekintés: 2016.11.30.)

- http://www.amnesty.hu/data/file/2962-tackling-the-global-refugee-crisis_final.pdf?version=1415642342
- <http://www.bbc.com/news/world-europe-34131911>
- http://data.unhcr.org/mediterranean/regional.php#_ga=1.116301638.1950910950.1459158287
- https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf
- <https://www.ncdc.noaa.gov/sotc/summary-info/global/201512>
- <http://siteresources.worldbank.org/INTUWM/Resources/340232-1205330656272/CitiesandClimateChange.pdf>
- <https://www.weforum.org/agenda/2014/11/inequality-2015s-worrying-trend/>
- <https://www.welt.de/wirtschaft/article149951255/Das-ist-das-wahre-Risiko-in-der-Fluechtlingskrise.html>

¹⁰ <https://www.welt.de/wirtschaft/article149951255/Das-ist-das-wahre-Risiko-in-der-Fluechtlingskrise.html>

KOLLEKTÍV MEGHALADÁSOK: KÁOSZOK ÉS LEENDÉSEK KÖZÖTT

Hagyományok és utópiák, tudás-örökség és mentális berendezkedés, a világképek küzdése és fenekedése ült a huszadik századon – ez ma már nem nagy „felfedezés-értékű” megállapítás. De közelebről látszik világképi mélysége, rész-igazsága, amikor a kor nagy interpretálóinak szemüvegén keresztül látjuk olykor mindezt – ha másért nem, a kontrasztosabb, „multifokális” pillantások, belátások és fölfedezések, leleplezések és kételyek aspektusai szerint. Már például tudjuk-tanultuk Kafkától, mint a kisebbségi irodalom egyik tipikus és a csupa kétségekkel felfogható embersons/állattá leendés korkérdéseinek eszélyes áttekintőjétől, hogy elutasítás, bezárás, nihilizmus és káosz is sokféle lehet, s az élet létjogosultsága korántsem olyan katasztrófa-mentes boldogságot tükröz, mint amit beleolvasni szeretnénk... S ha ez így elfogadhatónak tetszik, akkor már kevésbé lepődünk meg a rend-ként érzékelhető káosz és a katasztrófa-ként felfogható univerzális valóságviszonyok áttekinthető rendszerének totális hatásán, azt ilyesmit elemző gondolkodók teorémáin.

Az alanti sorokban két „közvetítőt”, „rendpárti” értelmezőt, az emberi káoszok és nihilek feloldási kísérleteivel provokáló gondolkodót idézgetek, kiknek mintegy váratlan egybecsengései talán a világképek megcsuszánásának és a káoszok interpretációinak talaján keletkeznek, de nem okvetlenül életművük teljes tükröztesében. Inkább tehát olvasatokról van szó, a létmódok és lét-képtelenségek eltérő értelmezéseiről, melyek azonban egy kiadó sajátlagos interpretációi, profilja vagy programja mentén sugallanak képtelen analógiákat. *Kafka* és *Caraco*, a Nietzsche utáni kor kozmikus világképeinek és életformáló kegyetlenségeinek megjelenítői, s a tőlük-róluk formált összkép szövegszerű kontextusoktól függetlenül is „beleolvasói” attitűdöt kíván – de ekként nem valami erőszakolat, hanem spontán, könnyedet, értelmezői flegmával kiegészítve, „gondolta a fene” alapon párhuzamosítva...

Itt van példaképpen Kafka, ahogyan Gilles Deleuze és Félix Guattari láttatják.¹ Nemigen lehet állítani, hogy a 20. század mentes volna a karkai

1 Gilles Deleuze – Félix Guattari 2009 *KAFKA. A kisebbségi irodalomért*. Karácsonyi Judit fordításában. Qadmon Kiadó, Budapest, 174 oldal.

életmű, világkép és szisztematikus intimitással leírt rejtekező bürokrácia-felfogás elemzésétől. De jószereivel a kritikusokon és irodalmárokon, esztétákon és szociológusokon is túli szférákba vezet, ha a karkai rend(szer), törvény, bűn, kirekesztődés, politika, nyelvi és mechanikai elrendeződések mélyvilágába, a kollektív kiszolgáltatottság, alárendeltség, folytonosságok és határtalanságok belvilágaiba ereszkedünk. Itt e nyelvi-politikai-strukturális elrendeződés megannyi ördögi paktumára kitérni hiábavaló ígéret lenne, így hát csupán egy csekélyke szegmensére, a káoszok és „leendések” egy specifikus elrendeződésére fordítok figyelmet, melynek nemcsak magára a létezési, gondolkodási, világképi struktúrára rálátni kínálkozik ajánlata, de hovatovább a kicsinyke, kívülre rekedt vagy kisebbségi mivoltában illetéktelenné mosódott egyénre, sajátos kívül-létének kaotikus élményére is magyarázatot kíván találni. A szerzőpáros nemcsak saját műveik (hatvanas évek végén kialakult kritikai strukturalizmus, vagy irodalompolitikai pszichologizmus nézőpontjából vállalható) rálátása a karkai műegészre egy alapvetően vitatkozási-polemikus világkép nevében emel ki a szokványos anti-ödipális mérlegeléssel kontrasztba állítható kisebbségelméleti aspektust, amely viszont a Kafka-életműből szemezgethető mondandók radikálisan új rendjében újféle gépiességek és struktúra-elemek felmutatásával ér el újdonság hatást. Mondhatni: a nyelv, a politika és a kollektívum aspektusában a „társadalmi háromszögek” és értelmezésgépezetek összefüggéseit, a határtalan és a dominánsan jelen lévő szomszédságosság kérdéseiben épp a másféle elrendeződések rendjét (más tónusban éppenséggel a vágyképek káoszát) tükrözik. A kulcskérdés e kötetben a kisebbségiség felől irányul a „skizoanalízis” és a „geofilozófia” roppant leleményesen taglalt belvilágai felé, már csak azért is, hogy önnön kritikai szintézisében tükrözze a posztstrukturalista irodalomesztétika egy lehetséges filozófiai, szemiotikai vagy abszurditástudományi aspektusát.

Már úgy is hangolhatnánk mindezt, hogy jószereivel kerek száz éve olvassuk, értelmezzük, elemezzük, tanítjuk, félreértjük, át-meg-átmagyarázzuk Kafka műveit, regényeit, figuráit..., idézzük bőszen keserű antibürokratikus indulatát, nyomasztó világnak ellenhőseit, rovariassá tett személyiségeit,

antropomorfizált állatfiguráit vagy tündökletesen láthatatlan hivatalnokait. Száz éve félreértjük csupán? Elnézzük maga a Szerző keserű kritikáját, fölmentjük magányát, szánakozunk kiszolgáltatottságán, pszichés kitettségén... – csak épp alig figyeltünk oda mélyebb mélységeire, zugaira és írásgépére, embergépiesített korélményére, fájdalmas társtalanságára és humorára? S amúgy is: lehet-e egyáltalán száz év múltán „jobban”, akár „pontosabban” vagy „hitelesebben” látni, mint kortársként, olvasóként, elemzőként látták egykoron követői, hívei, kiadói, esztétái, filozófusai az eltelt időnek...?

„A” válasz erre alighanem nincs is. Sok-sok válasz lehetősége talán megvan, ám a válaszképesség és válaszHITELESSÉG olykor bizony tényleg egy évszázadot is várat magára. Azoknak szólóan, akik épp mi vagyunk, még ez sem sok, s ha koronként újratermelődik is a részválaszok sokasága, időről időre még kimagaslík egy-egy komplexebb és átfogóbb válaszkísérlet is. Ilyen Gilles Deleuze és Félix Guattari opusza, mely kilenc fejezeten át, tizenegy alapmű és világszerre sikerre futott kulcskiadás segédletével hozza közelebb a feladatot: „hogyan lépünk be a karkai műbe? Hiszen az egy rizóma, egy odú”. *A kastély*ba is ’több út vezet’ – mint tudjuk magától Karkától! – „ezek használatáról és elhelyezkedésük törvényszerűségéről azonban vajmi keveset tudunk” – írják a kihívó bevezető mondatban e könyv szerzői (7. oldal).

S ahogyan az Emberhez magához, az Íróhoz, a közlőhöz, a közvetítőhöz is számos közelítés módja lehetséges... (mint ezt a földézett Karká-interpretációk körébe invitálva kimutatják), úgy több bejárat is van „Az odú”-ba, *A kastély*-ba, az *Amerika* szállójának épületébe – „de mindez csapda, az állat és maga Karká csapdája; az odú teljes leírása semmi másról nem szól, mint az ellenség megtévesztéséről” – írják ugyanott, a bevezető bevezetőjében. De hát akkor van-e egyáltalán esély a közelebb jutásra, a belépésre, az odavezető utakra, a búvóhelyek, csomópontok, összeköttetések, mentális alagutak, folyosók ezer rejtélyének fölfedésére, melyeket Karká kínál, vagyis egy teljes „odú-térképre” is, melyből látnunk illene, hol és hogyan kínálhatná a behatolást maga az oeuvre, miként oldja meg a Jelölő vállalását, a Jelölt és a Jelentéses mű értelmezésére tett kísérleteit, a hangiság vagy zeneiség korlátosságait... , s a további kaotikus összhangokat?!

Nem titkolható a rész-válasz: Deleuze és Guattari lehengetően impozánsan vezetnek végig

(vagy „át”) Karká életművének meghatározó jegyein. Ahonnan indulhattak, s ahová megannyi értelmező fejezet révén eljuthatunk segítségükkel, az a sorozatok, összekötő elemek, tömbök és intenzitások, kifejezés és vágy, elrendeződések, folytonos és határtalan jelentés-özön megismerő megértése, többszörös meghaladás és társadalmi (meg állati, meg kapcsolati, meg lélektani) háromszögek szinte matematikai-metafizikai mélységű és rétegzettségű struktúrája. Avagy nem kevesebb, s egészében nem is több, mint egy roppant nagy, fenyegetően mély, kísértően bonyolult életmű áttekintő olvasata, újraértékelése, avagy „felolvasása” szinte, novellákon, regény-építményen, szereplő-válogatáson, élethelyzet-asszociációkon, párkapcsolati levelezésen túli rész-világokat egyben is fölmutató „meta-olvasat”. Hangsúlyokkal, tónusokkal, kihívásokkal, megértési kapukkal és rejtelmes kiutakkal, odúkkal és kilátókkal, magaslatokkal és ördögi mélységekkel megpakoltan. Egy új, egy más, egy „mának való” Karká komplexitása, oeuvre-je, közlésvilága, politikája, lélekvilága bomlik ki ebből, s persze az újféle értelmezés káoszmentesen tiszta lét-képlete is. Az „ödipális” Karká, a „bankhivatalnok” Karká, a szerelmes, a megfélemedett, a reménytelen, a lehajtott fejű alakok portréját és a felemelt fejű lények tartományát életriválgaiban felmutató Karká szemiotikailag megkomponált világa, melyben a létezés tere és a territorializáció vagy deterritorializáció nemcsak életvezetési norma, de a létezők egész világának örök és végtelen helyezkedése, térválasztása inkább. Szökésvonalakban, búvóhelyekben, szín- és átváltozásokban, emlékezősűrű erdejében kinyíló mozgástér ez, ahol a beszéd, az érintés, az elillanás és eltűnés, a hang intenzitása és a politikai tér nyekergő hullámmása egyaránt ugyanarról vall: a prágai (német-cseh-) zsidó kisebbségi térbelakás esélytelenségéről, a nyelv vállalhatatlanul szűk horizontjáról, a közlők és befogadók jelentésszerűségről és jelentéktelenségéről szóló bármilyen elbeszélés belefoglalt kudarcáról. Rövidebben: a kisebbségi irodalom nyelvi, politikai és kollektív örökletességéről, az írás értelméről és határaitól, a szenvedély és megértés bennerejlő képtelenségéről. „A per egyik töredékében, az Álomban tisztán kirajzolódik az állapotok együttlétezése: egyfelől a gyors, jókedvű, sikló vagy deterritorializáló mozgás, mely mindent maga mellé vesz, majd a levegőbe emelkedő szabad figurák eregetésével végződik, éppen akkor, amikor az álmodó a mélybe zuhan /.../. Másrészt itt vannak ezek az utak, ezek a sebes szegmensek, amelyek viszont a halotti reterritorializációt hajtják végre, lépésről lépésre...”

(123. old.). De senki sem tudja, mi van ezekben a törvényekben, melyeket a Kafka-szövegrészek nemcsak felmutatnak, de rejtve is hagyják jelentésüket, sőt maga az egész értelmezési rendszer mintegy „megköveteli titokban tartásukat is... /.../ a törvény nem függ többé egy eleve létező Jótól, amely anyagát adná, hanem pusztá formá, amitől a jó mint olyan függ. Jó az, amit a törvény kimond, olyan formális feltételek között, amelyekben önmaga fejeződik ki” (87. old.).

A törvény itt a transzcendens és megismerhetetlen megismerhetetlenségében mutatkozik, „célja inkább az, hogy szétszerelje annak az egészen más természetű gépezetnek a mechanikáját, amelynek a törvény eme képere csak azért van szüksége, hogy fogaskerekeit összeillessze, hogy azokat 'tökéletes összhangban' működtesse”. S mivel a törvény feltételezhető transzcendenciája szükségszerű kapcsolatban áll a bűnnel, egyúttal a megismerhetetlen, az ítélet vagy a kijelentés is távol esik a megismerés területétől, s marad egy kizárólag abszolút gyakorlati szükségszerűség, amelyről (a törvény, a bűn és a belső tartalom) a félelem áradásától a meneküléstől való tartózkodásig szinte a legtöbb karkai levél, elbeszélés és regény szól. Ez az ördögi paktum, a menekülés, félelem és szétszerelés belső harmóniája az, amitől az állattá-leendés, a gépies és kollektív elrendeződések három megfelelőjének összességét szenvedélyként és intenzitásként kell elgondolni. Ebből fakadóan viszont a társadalmi szempontú Kafka-értelmezések megvédése már csak annyiban jogos, hogy közelebb állnak a nem-értelmezéshez, vagyis a valóságértelmezések (kisebbségiség, zsidóság, prágai bürokrácia, amerikai életvitel, perek képtelenségei, sztrájkok homályos céljai, bíróválasztás értelmetlensége, gyűlöletek társadalmi tagoltsága, stb.) ezért a társadalmi és kritikai valóság megnyilatkozás-elrendeződéseinek ízekre szedett változatai maradhatnak csupán (91-94. old.). Az elrendeződések sorsa a szétszerelés, a társadalmi reprezentáció újraalkotása, a menekülési utak kijelölése, s kevésbé a lélektan értelmében, mint inkább a deterritorializáció pusztá politikai hatásának köszönhetően.

A karkai mélységeket az interpretációs mélység felé terelgető szerzői eljárás mód a maga útján nemcsak roppant szofisztikált, végtelen mélységű forrásismeretet mutat föl és követel is meg, de elbizonytalanít abban is, emberéletnyi szorgalom elegendő-e mindezek belátásához...?! Minden fejezet illően gazdag „kijegyzetelését” még magamtól sem várhatom, ne várja hát az Olvasó sem! A kötet talán legsugárzóbb olvasati élménye részben épp az,

hogy miféle fékevesztett korlátot jelent a kortárs, az utókori, a praktikus, a bölcseledő „másodolvasat”, melyet a magunk örömére megkockáztatunk olykor, hogy irodalmi vagy iskolai szöveggyűjtemények ékévé tehesük egy-egy írásának részletét, valamifajta direkt „üzenetének” szenvedélyes írásműbe fullasztott tanmeséjét, s maga az értelmes értelmezés vágyképét. Az egész közelítésmód korszakos és időtálló mivoltának lelkes igazolása, s a mű kiterjedt ismertetése helyett inkább egy szűkre szabott idézettel (Karácsonyi Judit fergeteges fordításában), de talán a gondolati fősodor iramának méltó illusztrálásaként másolom ki az alábbi részletet:

„Az írás minden alkalommal átlép egy küszöböt, alsó vagy felső küszöb azonban nincs. A kisebb vagy nagyobb intenzitásküszöbök csupán az általunk követett irány fényében léteznek. Ezért oly bosszantó és groteszk, ha Kafka esetében az életet az írással próbálják szembeállítani, vagy ha azt feltételezik, hogy az életre való alkalmatlansága, gyengesége, tehetetlensége miatt menedéket keresett az irodalomban. Rizómát, ódút igen, de nem elefántcsonttoronyt; szökésvonalat igen, de semmi esetre sem menedéket. Az alkotó szökésvonal egy egész politikát, egész gazdaságot, bürokráciát és igazságszolgáltatást hoz magával, vámpírként szívja vérünket, hogy még ismeretlen hangokat csaljon ki belőlünk, a közeljövő – az ajtón kopogató ördögi hatalmak, fasizmus, sztálinizmus, amerikanizmus – majdani hangjait. Mert a kifejezés (feltéve persze, hogy nem jelentő) megelőzi és magával hozza a tartalmat; élet és írás, a művészet és az élet csak a többségi irodalom szemszögéből állnak szemben egymással. Kafkát még halálában is legyőzhetetlen életáram járja át, mely egyként fakad leveleiből, elbeszéléseiből, regényeiből és azok ösztönösen befejezetlen mivoltából, melyet eltérő, egymással mégis érintkező, felcserélhető okokra lehet visszavezetni. A kisebbségi irodalom feltételei... Kafkának egyedül az fáj, az tölti el haraggal és felháborodással, ha az irodalomba menekülő lélektani írónak, a magány, a büntudat, a személyes balsors szerzőjének titulálják. Persze az ő hibája ez, ő lobogtatta mindezt..., azért, hogy elébe menjen a csapdának, no meg viccből is. A karkai nevetést, ami nagyon is jókedvű, pont ebből kifolyólag nagyon nehezen értjük. /.../ De minden ízében politikai szerző is, az eljövendő világ látnoka, mert mintha két pólust lenne képes egyesíteni egy teljesen új elrendeződésben...” (82-82. oldal).

E passzus kihangsúlyozza a francia és korabeli esztétikai bűvészkedések tónusait, ellentmondásait, egyenesen félreértéseit is, miszerint ha sikeres volt is Kafka a francia tájon, első sikereit „az egyszerre

lélektani és szimbolikus, allegorikus és abszurd” olvasatoknak köszönheti, beleértve az ellentmondást is, hogy „egyszerre tartozott egy bürokratikus rendszerhez (biztosítótársaság, Balesetbiztosító Intézet) és vonzódott a prágai szocialista és anarchista mozgalmakhoz”, egyszerre volt művében „a kijelentés politikája és a vágy öröme”, a neurotikus szorongó és a komikus apolitikus oldal, „a zsenialitás egyetlen kritériuma: a politika, ami át- és átjárja, illetve az öröm, amit közvetít”. Az elrendeződés, mely egyszerre teszi visszahúzódná, az eljövendő világ látnokává, „kettős áramlást szolgál: egyben a fényes jövő előtt álló hivatalnokét, aki alakulófélben lévő, valós elrendeződésekre kapcsolódik, valamint a legidősebb módon menekülő, a szocializmusra, az anarchizmusra, a társadalmi mozgalmakra kapcsolódó nomádét. Az írás, az írás primátusa egyetlen dolgot jelent Kafka számára. Nem irodalmat, hanem azt, hogy a törvények, az Államok és a rezsimék felett a megnyilatkozás azonos a vággyal. S ezzel együtt is mindig történelmi, politikai és társadalmi megnyilatkozás. Minden instanciát megkérdőjelező mikropolitika, a vágy politikája. A vágy felől nézve nem volt nála nevetetőbb, vidámabb szerző; de politikaiabb, társadalmibb sem, a kijelentés felől nézve. Minden nevetés, már A per is. Minden politikai, már a Felicéhez írt levelek is” (82-85. oldal).

Sajnálatos itt minden nem jól kitervelt, jelentéshurcoló és üzeneteket hordárkodó értelmezés – így itt az enyém is. Nem lenne-lehetne lehetőség e kötet reménytelen gazdagságát és többszörös olvasatot kívánó magvasságát további kiragadott szóvagy értelmezés-foszványokkal helyettesíteni. De itt most ennyi fér ebbe a harsányan talányos közlésbe. Remélve, hogy minden félsorban hagyok kérdést és talányt, olvasati és ellentmondási lehetőséget, tétovát és magabiztosat... – pótmegoldásként inkább a Szerzőkhöz, vagy egyenesen Kafkához kellene kalauzolnom a Tisztelt Olvasót. Az absztrakt gépezet, az „állattá leendés” megannyi kísérlete, a megnyilatkozások zártságainak és a menedékkeresés korszakos impressziójának egész gazdag funkcionalitása úgy áll Kafka minden oldalán, minden jelképi alakjában, minden ellentmondásos képtelenségében teljes egészésként, hogy az már a nempolitikai politika, a megemelt és pokoli mélyre sülyesztett beszéd része, kiteljesítője. Többet hát nem mondhatok Róla és Róluk, itt ugyanis a Szerzők a fókuszba vett szerző életművének oly aprólékos példatárát és emelkedett látleteit rendezik egybe, hogy az mintegy a megismerés építőköveinek karkai határaival kerül párhuzamba.

Kell az ilyen könyv! Különben még azt hihetnénk: van létjoga ismeretnek, kisebbségi létértelmezésnek, kisebbségi irodalomnak. De annyi már e kötetből is fényesen kiderül, hogy az értelmezésnek is van kisebbségisége – s már ez sem hanyagolható fölismerés...

A posztumusz káoszok felé

A pszichoanalitikus Guattari – persze nem a kortárs francia intellektuális etikai-esztétikai aktivizmus számos hatásától függetlenül de –, saját életművében is továbbvezet a terápia, a kockázatvállalás és az egzisztenciálisan a Sartre-i vagy Lacan-i egzisztencia-kompetenciákat meghaladó világok felé, s a szubjektum önérvényesítő harsányának létjogát hangsúlyozza későbbi műveiben is – nem utolsósorban a politikai szociológiától és új paradigmákba zárt „chaosmosis” kérdéseitől, egyfajta művészeti-esztétikai érték-hordozó kuszaságtól függővé vált, de teremtő alkotói autonómiába csomagolt rendtelenség profétájaként. S nem mert ez értékfogalommal lehetne itt, de épp azért, mert a Nietzsche-követő nihilizmusok hívei között is megannyi más aspektus kerül terítékre, feltűnő hát, ha előbúvik valaki – valaki, akiről jószerivel semmit sem tudunk, de aki rémisztően jól ismeri korát: Albert Caraco személyében. „Különös író. Nála jobban senki sem ismeri ezt a mi zavaros korunkat meg a kor problémáit. Pedig nem tartozik a felkapott értelmiségiek sorába. Hogy kicsoda valójában? Nem tudjuk, és talán nem is fogjuk megtudni soha. Caraco független gondolkodó, aki háttal fordít a dicsőség meg a pénz hajszájának, és egyetlen politikai pártnak, egyetlen irodalmi irányzatnak vagy társadalmi csoportnak sem szószólója” – írja egyik legfőbb svájci francia méltatója, Richard Garzarolli az *Obéissance ou servitude* (1974) kötet hátoldali ismertetőjében. Caraco életművét sokféleképp értékelik, ki filozófiai, ki meg írói világát értékeli többre, de profétai mivoltában mély tisztelettel találják meg épp oly sokan azt, ami a modernitás kaotikus, „rendnek” nevezett kozmikus katasztrófájából kisugárzik, s minden kortárral szembeni provokációként az eljövendő legkegyetlenebb világot sugallja. „*I am a posthumous philosopher*” – írja önmagáról...

A kiadó visszafogott ismertetője csupán ennyit árul el titokzatos kilétéről *A káosz breviáriuma* fül-

szövegén:² „Reakciós vagyok, de olyan reakciós, akit nek nézeteitől még az anarchisták is elborzadnának” – vallotta Albert Caraco (1919–1971), a keresztény morál, egyúttal a felvilágosodás értékeinek szélsőséges tagadója. A francia nyelven alkotó Caraco, akit egyetlen nemzet sem mondhat magáénak, Konstantinápolyban született, szefárd zsidó szülők egyetlen gyermekeként; tanulmányait Prágában, Berlinben, Bécsben és Párizsban végezte. A náciizmus elől Dél-Amerikába menekülő család 1946-ban visszatért Európába, ami a korábban vallásos ihletésű művekkel kísérletező Caraco ember- és világméretű radikálisan megváltoztatta. A holokauszt pusztításával szembeállítva ugyanis leszámolt a humanizmussal: rögeszméjévé vált az emberi faj csődjé, a világ kárhözraítéltsége, olyannyira, hogy katolizálását megbánva, mint modern gnosztikus, az élet létjogosultságát is kétségbe vonta. Caraco, családja vagyonának köszönhetően, sohasem dolgozott, emberi kapcsolatai – leszámítva néhány prostituáltat – alig-alig voltak: teljes magányban, saját szavaival ’civil szerzetesként’ élt, megszállottan írva az önéletrajzi esszé és a filozófiai pamflet elemeit ötvöző műveit. Posztumusz megjelent könyve, *A káosz breviáriuma* munkássága kvintesszenciája: a modernitás, a technikai civilizáció és a tömegtársadalom engesztelhetetlen ellenségeként mindent pártol, ami bomlasztja a fennálló erkölcsöket, a vallásokkal, ideológiákkal és a hatalommal szemben érzett gyűlöletét mégis a ’barbárok’ megvetésével, kíméletlen elitizmussal egyesíti. Ahogy Nietzsche is kétféle nihilizmust különböztetett meg, úgy rendparti provokátorként Caraco is kétféle káoszból beszél: arról, amelyikben élünk, s amelyet ’rendnek’ nevezünk, és arról a kozmikus katasztrófáról, amely ez előbbi elsöpörve elhozza majd a – fogalmaink szerint – legkegyetlenebb világot. Botrányos következtetései – mivel az emberről szerzett tapasztalatokból születtek – embertelenek. Ő reménykedett mindabban, amitől mi rettegünk, így szembesítve minket hagyományaink és utópiáink emberellenességével, vagyis hogy antropológiailag vagyunk képtelenek magasztos eszményeink mentén alakítani az életünket. Egyedüli emberhez méltó magatartásnak a halállal való szembenézést tartotta, ezért – ígéretéhez híven – az apja halála utáni napon felakasztotta magát. Caraco nemcsak kora prófétájának tekintette magát, hanem – akár csak Cioran, akihez leggyakrabban hasonlítják – a klasszikus francia stílus örökösének is, írásait ezért

2 Albert Caraco: *A káosz breviáriuma*. Ádám Péter fordításában. Qadmon Kiadó, Budapest, 2012., 124 oldal

egyszerre jellemzi az apokaliptikus látásmódból eredő indulat, valamint a metsző tisztánlátás”.³

Az öröklét abszurditását és a lét halállal egybecsapcsolódottságát alaphipotézisként kezelő Caraco még Uruguayban, családjában töltött idő alatt katolizált, s nem is kételkedik abban, hogy „nem áltatjuk magunkat üres szavakkal, készségesen beletörődünk az elmúlásba, és erre büszkék is vagyunk, nem saját elhatározásunkból jöttünk a világra, és boldogan vesszük tudomásul, hogy semmilyen módon nem éljük túl ezt az emlékekkel és fájdalommal, kétes értékű és keserű örömmel teli életet, amit nem is annyira ajándékba kaptunk, mint inkább ránk lett erőszakolva. Mindennek az sem cáfolata, hogy létezik boldogság is. A boldogság egyedi eset, mi azonban a faj törvényeit tartjuk szem előtt, csakis ezekből a törvényekből indulunk ki, csakis ezeken töprengünk, ezekben ásunk egyre mélyebbre, megvetésünkkel sújtva a csodavárókat, és nem kérünk a mennyei boldogságból: beérjük a magától értetődő bizonyossággal, hogy ez a mi kiválóságunk itt fog véget érni, és nem máshol” (5. old.).

Caraco korai negyvenes évekbeli poémái és színpadi művei, anyja halála ürügyén írott – szinte „jegyzőkönyvi” vagy „halottkémi” referencialitású munkája (*Post mortem*, 1968) –, vagy akár a szexuális pszichopátiáról (1983), a halál bujáságáról (2000), az elbizonytalanodás ösztönfolyamatáról (1994) vagy a vallásról (1984) szóló opuszai is egész évszázadra szóló gazdagsággal meg vannak rakva a reménytelenség köveivel, a pusztulás végtelen távolságaival, az emberi és világi aberrációk lehetetlen tömegével, a méltatlanság, az örületek és szükségletek, szexualitások és szublimációk, lélekkel vívott harcok és egzakt világméretű elleni háborúzás totális fegyvertárával. A gonosz és rossz végtelen burjánzása (*Huit essais sur le mal*, 1963), az emberiség történetének sírhantjához hordott kövek tornyosuló tömege (*Le tombeau de l'histoire*, 1966), az életreménytelen bujáság és a kapcsolatok rendjének kéjes totálképe (*La luxure et la mort: relations de l'ordre et de la sexualité* (1968, 1970), vagy akár a bölcsész-értelmiségi tipológiája fölött elmondott jelképes sírbeszéd (*L'homme de lettres: un art d'écrire*, 1975) valami olyan lenyűgözően végtelen tömegét adja (szinte soronként és oldalanként) az emberiség megérdemelt apokalipszisének, hogy igazán párját ritkítja még a 20. század legpusztítóbb halállírójának is. Nem mintha ne lehetne akár bécsi-prágai-párizsi tanulmányok, francia kereskedelmi főiskola, vagy egyéb romlott polgári

3 http://www.qadmon.hu/bemutato_05.php

hivatások és hitványságok ellenében bárki európai elemi pokoltüze is... – a minden létező alapját megtestesítő, önrendelkező ősi monádokkal folytatott kitaró harcában Caraco mintegy negyedszázadon át ontja magából az utálkozás poézisét, a lélekkel folytatott harcok kimeríthetetlen álnokságát (*Le livre des combats de l'âme*, 1949), a meg-nem-alkuvás iskolájának és a felfordulást óhajtó Rend-teremtésnek vakreményét (*L'école des intransigeants. Rébellion pour l'ordre*, 1952), míg végül szinte bizton fölívelő alkotói korszakban tetézi a minden létezőre váró végső pusztulás időleges szublimálásának korrajzát (*Le désirable et le sublime. Phénoménologie de l'Apocalypse*, 1953) azaz a kontrasztos képpel, amely már az osztályokra és fajokra tagolt élővilág méltó életképtelenségének teljesség-értékű rajza (*Les races et les classes*, 1967).

Nagyjából az utálkozás szakirodalmának mindez szinte perfekt tükre, sőt visszafogott, szinte átlirizált megjelenítése lett. Az életmű és már az életút, az szülő-domináns életvitel, anyák és apák halála utáni egzakt halálvágy is el-eltér a kelet-európai vagy a francia típusú esszéirodalom horizontjától. Hol a Cioran-i könnyek, hol a dantei poklok és dél-amerikai megfelelőik felé, hol a valamiféle valóban klasszikus apokaliptikuság irányába. Egyik életmű-értékelője, Lydie Salvayre szavait a kötet „ajánlója” is idézi: „A világgyűlölet a hivatásom – írta Caraco. Könyveit reménytelenség, pesszimizmus és nőgyűlölet jellemzi. Még a leghalványabb remény sem pislákol ezekben a sötét írásokban. Mivel véleménye szerint a remény nem egyéb közönséges önámításnál, szenttelen megfigyelője a rasszizmus, a fanatizmus meg a rendpártiság lassú térnyerésének, a humanizmus teljes kudarcának”. Sőt, a kiadó őszinte csele is, hogy nem árul kétes értéket, inkább tudatosítja romlandó árut egy harmadik megerősítés révén: „Rendkívül gazdag életműve, ellentmondásossága, intései, szitkozódó átkai, meggyőződése, hogy a történelem végül is igazat fog neki adni; sajátos humora és kétségbeesése, amely elválaszthatatlan írásainak nyelvi szépségétől; hol rátart, hol szánalmat keltő tébolya, rögeszméinek hálója, amelybe néha ő maga is belegabalyodik; fukarsága és kisszerűsége mind-mind közrejátszik abban, hogy írásainak kedvelői nemigen tudnak szabadulni a varázsától” – idézi a hátoldali kedvcsináló Louis Nucéra cikkét (*Les agonies d'un réprouvé. Le Monde*, 4. Mai 1984).

S a valódi talány, ha fönnebb Kafka lelki poklait és pokoli lelkeit voltam szíves a kellemkedő párhuzam kedvéért idecitolni, épp az, hogy Caraco 119 rövid naplóbejegyzése szinte lehetséges kommentár nélkül kínálja a létezés vagy leendés totális képtelenségét, s az egész breviárium (ma talán válogatott blog-gyűjteménynek neveznék divatosabb incselkedéssel) olyan őspokoli tónusú válogatás, hogy méltán reménytelen a jóslatok és impressziók ekkora óceánjával bárkinek is megbirkóznia. Oldalanként egy komplett krimisorozat, egy átokválogatás, egy a pesszimizmust sokszorosán felülszárnyaló világkép és pusztulásleltár ül meg a sorok között, humánus rémtörténetek és rémes embertelenségek klasszikusainak szemelvénytárát is meghaladó halálkalauz kólint fejbe mindenkit. S nincs szabadulás..., a kötet minden írása (no meg a hazai fordítói névsorba immáron érdemben bekéredzkedett Ádám Péter kitűnő interpretációja) fölbosszant és lehangol, ki-végez és megsemmisít egyként is, százhusz ilyenekkel azután már csak akkor tud mit kezdeni az ember, ha a totálisan és tehetségesen megfogott káoszban épp azt tartja zseniálisnak, hogy ekképpen leírható, megnevezhető, definiálható, osztályozható és polcra tehető. Vagyis a kiutak, az absztrakt gépezet perfekt működésének látványos mechanikai hibái, a „bölcsekedő másodolvasat” csipetnyi esélye teszi lehetővé, hogy ne primitív minősítéssel, hanem elemi és empirikus szembeszegüléssel keressük a magunk egyensúlyi pozícióit a káoszok ily tökéletes tengerében. Az „odú-térkép”, a kifejezések és vágyak elrendeződése, a folytonos és határtalan jelentés-özön megértése a kaotikus összhang révén, s mindezen érzelmi-indulati-tudati-képzeti elemek közötti összekötő intenzitások megismerő megértése adhat talán esélyt a mentális meghaladás számára.

Avagy hát... akár kérdezheti is az olvasó: a lét biológikuma és a társadalmi (meg politikai, meg uralmi, meg hitbéli) struktúrája kínál-e egyebet is a fenyegetően mély reménytelenség elfogadása ellenében, ha nem marad más eszköz, mint a rabulisztikusan káosz-párti életmű humanista olvasata, a másfajta rendek képzetének éltetése, a kor vagy korszak és a jelenkor kínosan eltérő interpretációinak felülírása, a közös tudáskincs mellé vagy elébe a saját újraértékelés megkomponálása. Ez azonban már kétségkívül nem a Szerző, hanem a bátortalan olvasó magánérdekű és káoszkerülő „meta-olvasatának” színtere. Egészen a soron következő káoszok méltó idejéig, a 20. századra vethető másfajta pillantások életre vergődéséig...

Szent könnyek Cioran-tól

Cioran-t nem ismerni nem lehet. De ismer-ni sem, s ehhez is olvasni kell! /Ámbár, meglehet, épp aki olvassa, tudhatja jól, mennyire reménytelen azt hinnie: mert lapozgatja, hát már ismeri is – s erről többnyire Cioran maga is tudatosan tesz/. Ugyancsak a Qadmon Kiadónál megjelent kötete, a *Könnyek és szentek* élő és égő bizonyosság erre.⁴ Fia-talkori műve ez, eredetileg románul írta, de kiadói sem adták ki, mondván ha „Páratlan perverzió a szentség”, akkor ezt a tanítások, súlyos nyelvi erő és kifinomult magabiztos stílus tömörítette aforisztikusságot nem lehet vállalni a végletes szkepszis, a provokatív és elragadtatott hit elleni küzdelem okán. A Könnyek és szentek valamiféle közlésdramaturgiai magabiztosságát és provokatív esszéisztikus félelmességét még későbbi, francia kiadója is csak a szerzői engedéllyel eszközölt húzások révén merészelte közreadni. A szkepszissel átítatott „egyperces szentenciák” műfaja olyan lélekküzdelmekről vall, melyekben nyelvi testcselek, logikai paradoxonok, szkeptikus túlhangozások végtelen tengere terjengőzik, talán legerősebb hullámmal a hitért folyó küzdelem mindvégig képtelenségéről szólóan. Ezt az 1937 óta csak csonkolt változatban vergődő munkát most a román eredeti alapján kapja meg az Olvasó, elsőként magyar verzióban, s mindama súlyos nihilekkel teljes sűrűségben, ahogyan az eredeti, 1937-es magánkiadásból (*Lacrimi și sfînti*) 2007-ben Bukarestben újra megjelent, s amelyet barátai (köztük Mircea Eliade) és még családja is vehemensen bíráltak. Akkor Cioran válasza visszafogottan túlzott önteltséggel csak annyi volt: kétségkívül mélységesen vallásos műről van szó, sőt, az egyetlen vallásos könyvről, amelyet valaha is a Balkánon írtak. „Túlzás volt ez a javából – emlékszik vissza később –, bár ha jobban belegondolunk...”. És belegondoltunk, ahogyan a számos francia kiadás verzióiban is tették ezt.

Szerethetjük a kegyetlenül őszinte felkentséget, gyűlölhethetjük a „negatív teológia” iránti vonzódást, a válságos kor, a blaszfémiák és nosztalgiák, fasizmusok és meghasonlottságok, nacionalizmusok és hitvakságok időszakának ezt a hittelen vallási nosztalgiával dúsitott végtelenül finom irodalmiságát... Cioran-t ez voltaképp éppúgy nem érdekelné talán, mint a későbbi *A bomlás kézikönyvében* tökéletesi-

⁴ Emile M. Cioran (1911–1995) *Könnyek és szentek*. Karácsonyi Zsolt fordításában. Qadmon Kiadó, Budapest, 2010., 220 oldal.

tett változat befogadhatatlansága esetében is feltűnő volt. A román és az európai modernitás meghasonlottságaihoz mintegy jól jött mind Eliade miszticizmus-fókuszú valláselméleti paradigmája és Cioran lenyűgözően kegyetlen istentagadása is, amelyet a gnosztikus képzetek és a Teremtővel való szakadatlan perlekedés kettőse tesz lebilincselően vonzóvá. A kötet egyik káromlástól sem távoli tónusjellemezőjét még a kiadó is fülszövegbe emeli: „Az isteni betegség lappangási ideje hosszú, mert a gennyhez hasonlóan Isten is nehezen gyűlik össze. Ám a seb idővel kifakad. És akkor átéljük a megtérést. Ha pedig nem fakad ki a seb, a mérget ott hordjuk szervezetünkben, egészen napjaink végéig hordozva magunkban egy olyan Istent, aki nem mutatkozott meg, mert megposhadt az egyre csírázó és sikertelen megtérésben”.

A „megposhadt” Istent végnapokig hordozó filozófus-költő-ideológus Cioran annyi változatban próbálta és tudta köpködni, hinni, megtagadni, imádni és „fordított himnuszban” megénekelni, hogy emellett szinte eltűnik, hogyan viszonyul a reménytelenül tisztelt és ócsárolt Rousseau-hoz, vagy a legmélyebben imádott Dosztojevskij-szövegekhez. A hit méltóságában lakozó felvilágosultság és a kétegyes paradoxonaiban vergődő fanatizmus Cioran-t éppoly könnyen vezette a szentek és hívők könnyeit átható elragadtatás bírálata felé, mint ahogy a végletekbe burkolt szkepszis, a szenvedélytelen tagadó vallástalanság extatikus dicsérete felé. A „vallásos vallása” talán a legjellemzőbb jelzője mindennek a paradoxonokban tobzódó hitnek, a fonák tagadás viszont éppúgy nem nélkülözi nála a vallási érzékenységet, ahogyan a magányos képzetvilág másik pólusán a József Attila által fasiszta kommunizmusnak nevezett eszmébuzgóság. Tobzódva a Gonoszban, sőt a Teremtőt magát is a gonosz lények lényegéhez sorolva Cioran monomániásan káromolta, de hívta és várta is a megváltó bizalmát...

„Könnyen megtörténhet, hogy az ember létének értelme nem más, mint gondolni Istenre. Ha tudná mellőzni vagy szeretni, meg lenne mentve. Mert ő csak a gondolkodás számára kényelmetlen. Megpróbáltad megfejteni? Elvesztél. De úgy tűnik, éppen ez az ember célja, hogy megfejtsen. Nem csoda, hogy rövid idő alatt semmi sem maradt belőle. Isten ellenáll sok mindennek, a gondolat előtt elveszti lényegét. A filozófusok, akik végtelen gondolkodást tulajdonítottak neki... Egy régi ruha, ennyi maradt az Istenségből – azért hordod, mert nincs egyebed. Micsoda szegénység!”

A hitbéli szegénység, a fonák tónusú elragadtatás Cioran számára az Isten állandó szidalmában, vádoló és átkozó függésben, „a káromlás misztériumában” részvétel élményében adódik. „Képtelen volt a hitre, ám fonák elragadtatásban fogott, monomániásan ismételt káromlásaival Őt szólította – ezért a hit gyökereit is csak az eksztázis, a lázas krízisek tapasztalatán keresztül volt képes megragadni. Igaz, kerülő úton: a káromlás misztériumán át, ami még mindig valamiféle közvetlen viszonyt feltételez Istennel. Cioran átélte az elragadtatást megelőző kiüresedést, mert ahogyan a szentek is egyfajta extremitást, már-már blaszfémiaig ívelő elhajlást képviselnek, úgy Cioran szenvedélyes tagadása sem nélkülözi a vallási érzékenységet. Így irányítja figyelmünket arra a pontra, amelyből a végleteknig vitt szkepszis és a hit egyaránt kisarjadhathat” – szól a kiadó „ajánlása”. Van-e, ki e fiatal lélek létében nyűgös álmatlanság bűnét a „hosszú kamaszkor” és a faszizmus felé vonzódás triviális magyarázatával letudhatja? Elemző kritikusa, a Cioran-monográfiát épp nemrégiben publikáló Miskolczi Ambrus egyenesen a Vasgárda felé, a hitlerizmus és a legionarizmus magasztalása felé vezető utat definiálja a fiatalkori írások, életélmények és filozófiai pozícionáltság e kamaszkori élményéhez, melybe élethosszan belefért azután a fanatizálódás és gnózis, a szkepszis lélektana és a gyűlölet korának minden más ostoba képzete, mint kritikai pozíció jogosságának igazolása.⁵ Az „Isten segedelmével szerzett vagyon”, amire kiadója hivatkozott mint nem kockáztatható morális tökére, Cioran számára éppoly lehetetlen lelkiállapot és elgondolhatatlan gondolat volt, olyan örvénylő következtetések forrása (amiként ezt Susan Sontag jellemezte), amelynek provokatív hangneme és aforisztikus kíméletlensége az öröklét képtelenségének kulcsát is adta, a lét fennkölt sötéttségéhez kalauzolt, „a lélek gyógyíthatatlan éjszakaiságát” biztosította örök és ironikus képtelenségében:

„A nappalokban mindig magányosabb vagy, mint az éjszakákban. A Nap azonnali és múlandó boldogságra hív, de az éjszakában ez mintha soha nem akar na megtörténni. Az öröklét érzése az éjszakai magány gyümölcse, ahogy az idő is a nappal változásaihoz és bizonytalanságaihoz kötődik. Ahányszor csak utolér a szomorúság nyári délutánokon egy előérzet rabjává

5 Miskolczi Ambrus 2014 *Cioran hosszú kamaszkora, avagy mi legyen a faszizma múlttal?* Gondolat, Budapest; továbbá Miskolczi Ambrus 2014 Emil Cioran „vallásos válsága” és a nacionalizmus ópiuma. *Valóság*, 10:74-87. epa.oszk.hu/02900/02924/00022/pdf/EPA02924_valosag_2014_10_074-087.pdf

válsz, hogy a fény csak baleset a tökéletes éjben, pusztán ideiglenesség a többi világról való elmélkedésben. A napsugarak szégyenlősségét nem találjuk meg a sötétség széles és lenéző mosolyában. Az éjszakák engedékenyen tesznek a nappalok múlandóságával szemben, és a lélek gyógyíthatatlan éjszakaiságát öltik magukra a reflexív és tágas lilában, amely az éj örök és ironikus biztonságának hajnali színe”.

Cioran pontosan tudja, hogy az egyedüllét filozofikus, halálfélelem-határos mivolta „az egyedüllétben nem létezik élet – csak örökkévalóság” érzetével, siralmas képtelenségével hat rá. „A magányos ember feladata, hogy még magányosabb legyen”. Annyi ég sötétjében kutat könnyei után, hogy amikor „közel került a látszatokhoz”, rájött, hogy „a lemondásban ott van a teljesség”. S az univerzum is csak abban lelheti önnön értelmét, hogy teret ad a magányosságnak...

Cioran vilásképe a képtelen világ, társadalomképe a társtalan lom, a konstans mód sötét univerzumon pedig csak a valaki által életre sírt csillagok léte és a földet átluggató könnyek áradása hatol keresztül. Kies lét, mondhatjuk...

„Az élet csak egy... törvényes abszurditás. Engedélyezett. Elfogadott”.

„Mi értelme van, hogy néhány sikeresen állt, biológiai semmiségekre, kozmikus karikatúrákra pazarold a szenvedélyt? Egy ember annál alantasabb, minél inkább szükségét érzi az együttműködésnek, a közös konstruktív munkának, minél többet figyel vagy gondol a másik létezésére. Nem létezik semmi – megerősítő és kötelező következtetés ez, s valószínűleg nem létezett soha senki. Az egyedüllét, a retentő egyedüllét imperatívuszát, habár érzed a reflexió első dadogásától kezdve, minden engedékenység nélkül kell megvalósítani, az összes érzés és gyengeség ellenére. Az Univerzum nem egyéb, mint tér a magányosságnak, és az élőlényeket csak azért hagyta ránk a Mindenható, hogy ellenőrizze és megerősítse elszigeteltségünket. Nem találkoztam soha senkivel, habár árnyékokba botlottam a csalások tömege és a jözség hiánya miatt.

Megőrizhetők-e bármely emlékezetben azok az emberek, akiket szeretünk vagy gyűlölünk? Ahogy egy író mondta: már nem balsamozom be egyetlen emlékemet sem, inkább hagyom, hogy hamar megrothadjanak az összes emlékezetembe vésett lények, amelyek csak az intoleranciában és a visszautasításban lennének hasznomra. Nem létezik senki, az emberi árnyaknak pedig nincs akkora vonzerejük, mint az alkonyoknak, hogy nézzük őket”.

A magány-fókuszú létforma, az értelmetlen kooperáció és a mindennemű egyéb rendszerezés vagy rendezési kísérlet is a szélsőségesen /anti-/moralista szereptudatra és antiszociális elszántságra készíteti.

„Lehetsz bármilyen kulturális szinten, képes lehetsz bármilyen kifinomult cselekedetekre, ha nem gondolsz intenzíven a halálra, öntudatlan maradsz. Egy matematikus – aki csak ennyi – jóval alatta marad annak a parasztnak, aki a végső dolgok miatt szenved a maga primitív módján. Általában véve a tudomány elhülyítette az embereket, a metafizikus öntudat lecsökkentésével. Ha a matematikai építmények egyik pillanatában ki lehetne mondani ezt a szót: halál, mindenemet elhagynám e tudomány hasznatlanságaiért. De az éppen arra való, hogy a kozmikus rémuralmat elfeledjük. A tudomány emberei öreg gyermekek, akiket nem kell komolyan venni, csak életük 'polgári' pillanataiban”.

De ezzel együtt is úgy véle, a halál értelme csak a szenvedéllyel szeretők számára nyilatkozik meg. Hisz ennek jelentése vagy jelentősége csakis akkor érzékelhető, ha a távolságtartás, az elválás nem csupán az élet, hanem a halál tagadása is egyben. S csak az érti meg, hogy a halálfélelem legyűrése az élet legyőzését is magában hordozza – ezek csupán eltérő szavak ugyanarra a leplezett, bujtatott félelemre.

„A filozófusok egyetlen érdeme, hogy emberi mivoltukat szégyellték olykor. Platón és Nietzsche a kivétel: ők folyton szégyenkeztek. Az egyik a világból akart kirántani bennünket, a másik önmagunkból. Még a szenteknek is van mit tanulniuk tőlük. A filozófia becsülete így menekült meg”.

Valamiféle ördögi himnikusság ül a műben, melynek olykor esetlegesség, s a megépítettség dacára is mutatkozó alkalmi válaszkényszerek kiérlelt sirámai lesznek hordozói – a tökéletesített magányosság beteljesített feladattudatával. Könyvek és szentek Cioran fogalomtárában társalkotók, kevés kivétellel. A kivételek is sokkal ritkábban a világról/élettről/létről valamit is tudni képzelők körében találhatóak, de létezésük indoka, oka és válsága akkor is közös élmény, ha hisznek vagy ha eltávolítják maguktól a jelentőség felelőségét:

„Minden ember születésétől a haláláig vezekel a bűn miatt, hogy nem lett Isten. Ezért az élet nem egyéb, mint állandó, a hívőknél felszíni, a kételkedőknél megrázó vallásos válság”

Még ennél is inkább lenéz, le-ír, lekezel mindent, amit a kor, a hit világa, az ember sorsában szerepet hordozó jelentéstartalmak indokolnak:

„Nem lehetne élni, ha nem tulajdonítanánk jelentőséget annak, aminek semmi jelentősége”.

Szerencsésebb esetben oldalanként húsz-negyven ilyen szentencia akad a szemé elé. S bizonyos páratlan, hogy mennyi mindenről derülhet ki a lét-képtelenséghez fűződő viszonya, az el-nem-fogadásában állandósult perspektíva, az értelmezhetetlen értelmezhetőségének végtelensége, s mindezek lényegében sirathatatlan mivolta, a glóbusz látszólagos állandóságát perforáló könnyek végzetes kegyeletessége csupán alig maradhat meg valamely ölelő mondatban, elfogadó szándékban, szakralitásától élvetegen megfosztott tartalomban. Könnyen lehet, túlzás így kifejezni, de talán a kétszázhusz oldal tömény utálat-tömegét és áradó undorságát alkalmasint egyetlen rövid passzus lazítja föl a létezés tétova méltóságának szintjére:

„Az extázis az ember legmagasabb zenei lehetősége. Rajta túl már nem létezik semmi. Éppen ezért bukkannak oly ritkán e jelenségre az embereknél. Még a szenteknél is kivétel”.

Cioran mint a ritka kivételre példa akkor is hordozza kora és környezete társas tükrét, ha mindvégig alatta vagy mögötte lapul önszántából. Könyve mint lehetséges extázis még akkor is megkerülhetetlen, ha nem létezik „bejegyzése”, melyet tételes teljességében készséggel elfogadnánk. Az is lehet, a teljességet kereső boldogtalanság épp akkor függeszthető fel érdemben, ha a teljesen boldogtalant keressük benne. S megtaláljuk, efelől Ő maga sem hagy kételyt...

Látszatok zuhatagában (Dávila-margináliák megértő üzemmódban)

„Egy társadalom akkor szekularizálódik, ha kivesszik belőle a függőség érzése” – hangzik cseles látszata és érzékeny széljegyzete, világképi optikája és morálfilozófiai szentenciáinak egyike abból a kötetből, melyet Csáki Márton szerkesztett egybe Nicolás Gómez Dávila főművi marginálisáiból *További széljegyzetek egy rejtett szöveghez* címen.⁶

Dávila széljegyzetei műfajukat tekintve eszélyesen kritikus és visszafogottan dühödt aforizmak, olvasati szentenciák és filozófiai nyegleségek, kimunkált pesszimizmussal és megszenvedett magánnyal, keserű modernista sóhajjal és krízisteológiával megrakott bölcselmek. Az önmagát merészen

⁶ Fordította Pávai Patak Márta. Qadmon Kiadó, Budapest, 2014., 201 oldal

„reakciónak” tituláló Gómez Dávila (1913–1994), akinek valóságképe méltóságos házikönyvtára mélyén megfogant remete-tanításokból épül mintegy filozófiai vagy morálteológiai kinyilatkoztatássá, valójában a lehetséges filozofálást és elméleti rendszeralkotást a látványosan vállalt tudás-szkepticizmussal helyettesítő sejtéseket foglalja össze: „*Látszatok zuhatagában az értékekben bukkan elő a valóság*”.

Látszatvilágok látszatvalóságait, a mindenkori világosan sejtethető „rejtett szöveg” létét és arculatváltozásait tükrözik már első esszékötetei (*Notas, Textos*) is, amelyekben már jól láthatóan csupán marginális feljegyzésekre méltónak ítéli a világot. A kolumbiai szerző egész életében csupán barátainak és családtagjainak alkotott, s franciaországi tanulóéveit meg egy családi európai utazást nem számítva mintegy remetei boldogságban élt, ki sem mozdult Bogotá melletti villájából, így sem nevét nem ismerhetjük igazán, sem életművét, melyet Európa nyugati felén a kilencvenes években néhány európai értelmiségi jelölt meg figyelmével az érdemlegesnek számító latin-amerikai gondolkodók között.

„*Tiszta lelkiismerettel foganatosíthatunk antiliberalis intézkedéseket, mert a szabadság nem a legfőbb érték*” – vallja kendőzetlen flegmával. Persze, éppen a maga vehemens korszerűtlenségével és *El reaccionario auténtico* című esszéjére következő időkben nem kerülhette el, hogy gondolati mélyvilágában keveredő politikai teológia, katolicizmus és antidemokratikus világkép révén a haladás és tagadás határvonalán autentikusan megnyilvánulni képes individuumként éppen annak a XX. századnak legyen szemtanúja, melynek a modernizációs zűrzavarba fordulásai kiváltképp az individuum bensőséges maga-megtartását vitték nyilvános sikerre. Liberális sikerre, no meg univerzális és közösségi drámába is: „*Humanitásnak azt nevezzük, amit a visszafogottság és a szemérmesség által sikerült kinyerni az ember állatiasságából*”. Mintegy sajnálattal-cikizéssel és az ultramontán hagyománynak megfelelő megvetéssel fogalmaz minduntalan a transzcendenciát és önnön egyensúlyát veszített hétköznapi világokról, melyekben leginkább csak az időszerű divatokat majmoló, a reménytelenül uniformizálódó, az önélégülten jelentéktelen emberi célokat követő, pusztán létükben is áldozattá leendő lényekről értekezik, akiket „*nem a szeretet és az éhség, hanem az élvhajhászat és a mohóság mozgat*”. Valamiféle remetei létet, hierarchikus világképet, kesernyően rezignált vagy helyenként szarkasztikus, visszafoghatatlanul pesszimista és minden

nyűgösségével együtt is szórakoztatóan packázó hangnemből fogant filozofikusságot tükröz, holott morális-szellemi-hívői attitűdje éppoly „politikus”, amilyen lenni sosem is szeretett volna. Sőt, mert alapállása szerint a reakciónak „*nem visszafordulni akar, hanem más úton járni*”, ezt a meghatározóan illúziómentes létmódot mentális bozótharcosként védi mindazokkal szemben, akik ezt a tagadásba vetett gesztust valamely politikai ideológia szolgálatába állítanák: „*Reakciónak lenni azt jelenti, hogy megtanultuk: nem lehet bizonyítani, sem meggyőzni, csak elhívni*”. Ugyanakkor épp a közpolitikai szerepvállalástól a katolikus-hierarchikus világkép felé visszahúzódva képvisel a modernitással szembeni tudást. Oeuvre-je leginkább talán a modern öskételyek fogalmazóinak, Ciorannak, Caracónak, Nietzschek tónusait, Spengler morálisan dühös és féltően vádló szentenciózusságát tükrözi, ám nem követője, sőt jószerivel vitatója is a „kor szavát” kimondogatni merész tudoroknak. Ezért aztán épp Róla fogalmazni nem több, mint vállalt kudarc, sanda támadás, a megértő képzelet hiánya...

Azt sem rejti kötetnyi mélyre: „*Az átlagember tévképzetek közepette él: csupán a magányos jár-kelet a realitások között*”. Mindeközben persze sejtet, tételez egyfajta „valódi civilizációt”, de épp azt üzeni róla: a modernitás valamiképpen neobarbarizmus is, mégpedig a vesztesek öldöklése a valódi civilizáció megszületésének és fenntartásának árnyékában: „*Miközben a modern gép napról napra bonyolultabb, a modern ember napról napra kezdetlegesebb*”, s ha kellően belakott vagy felpuffadt már, akkor „*a legnagyobb gyalázathoz is alkalmazkodik*”. Stiliztikailag árnyaltan megmunkált ezért közléseinek java többsége, a szerzői perfekcionizmus nem kifejezetten az automatikus regény felé vezet, sokkal inkább ezernyi aforizmájának még göndörebbre, olykor élesebbre, de végig roppant hatásosra fogalmazott szófukarsága felé. Életművét tehát okkal nem ismertük – nemcsak a vérbő szocializmus katolikus konzervativizmussal vagy szkeptikus romantizmussal totálisan szemben álló világa magyarázza ezt, hanem a modernitás-kritika adott szinten túl meg-nem-engedettségű korlátja is. Kortánú mivolta, de sem írói, sem vezető vagy hangadó értelmiségi szintéren nem jelentkező habitusa e kétszáz oldalon oly tömegű lehangoltságot hordoz, ami már akkor is figyelemre méltó, ha sem mi nem kívánjuk megszeretni Őt, sem Ő nem próbál finnyás neoprimitív ízlésünk főirányaihoz simulni. Mint kínnzóan örlődő és ócska népszórakoztatásba, hamis szcientizmusba vagy alpári szórakozásokba

örömmel hengergődő képmutatók csakis fogyasztói tömegtársadalmak egyedei lehetnének szemében, satnyuló művészettel, orcátlan klérussal vagy hazug demokráciákra esküvő politizálókkal, akik a maguk vulgáris világait démonian-zsarnokian erőszakolják a technikai fejlődésnek álcázott jelenünkre: „*A kimondottan modern szokások többsége bűncselekménynek minősülne egy valóban civilizált társadalomban*”.

Ezt a társadalomképet – mit tagadjuk – a félig hallgatásból, félig klasszikusok meg-megolvasásából fakadó tisztességes szépségszűz éppúgy kitartóan uralja (szélszűzetei többsége a hetvenes évek vége és a kilencvenes évek eleje között keletkezett), mint az európai aforizma-hagyományt, melynek éppen civilizációs elköteleződése volt a reneszánszban kapaszkodó, az újkorban felvilágosult, a világkapitalizmus korában már egyenesen szekuláris világkép, s Dávila írásaiban a mindenkori „vulgáris” ellen küzdő, engesztelhetetlen értelmiségi szerepkör mégis úgy tűnik fel, mint a civilizáció perspektívát a klasszikusok követésében, olykor vitatásában vagy velük folyó párbeszédben megnevező szereptudat. A vulgárisban közhelyes gyalázatot, a követésben bűnt sejtő enigmatikus töredékek többsége ugyanakkor persze a mindenkori mentális száműzöttek igazának, az alkuképtelen mértéktartás morális alaptanának látja a korszellem regnálását: „*A modern korban két alternatíva kínálkozik: az anakronisztikus és az alantas állapot*”.

A reakció, ebből is következően, nemcsak külön, hanem megvesztegethetetlen is, s persze rosszkor élő, tévedésből születő, örök száműzött ugyancsak, az európai gondolkodási hagyományt épp annak jogán felülbíráló, annak egészét a katolikus hit és a korábbi korok tudásán edző valaki, aki saját korával csakis mufurcolhat, elégedetlenkedhet, s el kell utasítania azt. A múltban meglelt békék, az Istenben föllelhető tudatos arisztokratizmus morális fensége számára éppúgy tabu, mint a modernitások tabutörései, a beláthatóság látszata, a tudomány szolgálatkészsége és a politikai fensőbbség alapjoga. Alkudni nem, sarokba szorított állatként élni az életet még kevésbé.

Sőt, a demokratikus vagy közjogi harmóniákat tételezők ellenében szemben ádázul meg is fogalmazza: „*A felkínált szabadságot elfogadó alattvaló az urával együtt védi is azt; amikor viszont az állampolgár maga akarja megteremteni a saját szabadságát, akkor védtelenül kiszolgáltatja minden erőszaknak*”. A reakciósság maga az ő számára nyilván nem politikai pártváltás kérdése. A „rendszer” látszatai ellen, a

behódoló többségi konvencionális alkalmazkodással szemben, a kritikai összkép védelmében megfogalmazott és mindennemű „egyenlősítéssel” szembeni morális vállalás ugyanakkor történelmi felelősség is, melynek a vedlő és megalkuvó hétköznapisággal szemben nem a „Nyugat alkonya” elfogadásában, hanem értékelt elvitatásában van morális létjoga. Nem „felvilágosító” felvilágosításban, hanem épp e kulturális és fejlődési csődöt elkerülni képes, a sötétség ellenében a célt még a morális magasztosságban megnevezni hajlandó szereptudatban.

Ám hogy ez törzsi-e, polgári-e, antipolitikai-e, informális-e – erről nem „a megnyugtatót” vagy „a tudnivalót” kínálja, hanem a néma példázatot, a látszatok zuhatagából kievickélni talán még képes attitűdöt. „*Az akarat és a mozgás közötti viszony mágikus*”. Dávila tudományosan „mágikus realizmusa” már mintha ismerős lenne. Értékelő szavak, sommás kategóriák, definitív viszony nélkül is talán ma már a poszt-posztmodernhez csatlakozna, ha bármikor is bármihez is csatlakozni akart volna. De nem akart, nem tudott, nem próbált. Ő Nicolás Gómez Dávila volt, a mindenkori „rejtett szövegek” szélszűzeteleje és újabb annotációk kreatív alkotója. Egyéb további jegyzetek nélkül is.⁷

Dávila, Cioran, Caraco nyármeleg olvasata alighanem mindenkit könnyen készítené az ablakon kibámulásra. Inkább, mint e belső káoszok és korszakos leendések kollektív reménytelenségének örömteli elfogadására... Ugyanakkor persze kérdés marad: ha félközeli távolból a káoszok világok és margóra kényszerülő kisebbségi vagy perszonális tüskességek ennyi idő múltán is érdeklődés, respektus, értékelő véleményezés, szövegkiadás, fordítás, kiadói profilmeghatározó szövegkonstrukciók tárába kerülhetnek, akkor tán mégis kell legyen bennük annyi, ami a kollektív meghaladás reményét, esélyeit, közös vízióját kínálja. S tán már ez sem kevés az időben. A leendést meghaladó káoszok belátásához mindenesetre alapvető források...!

⁷ Az idézett szövegrészek és továbbiak forrása helye: <https://bookline.hu/szerzo/nicolas-gomez-davila/244472>

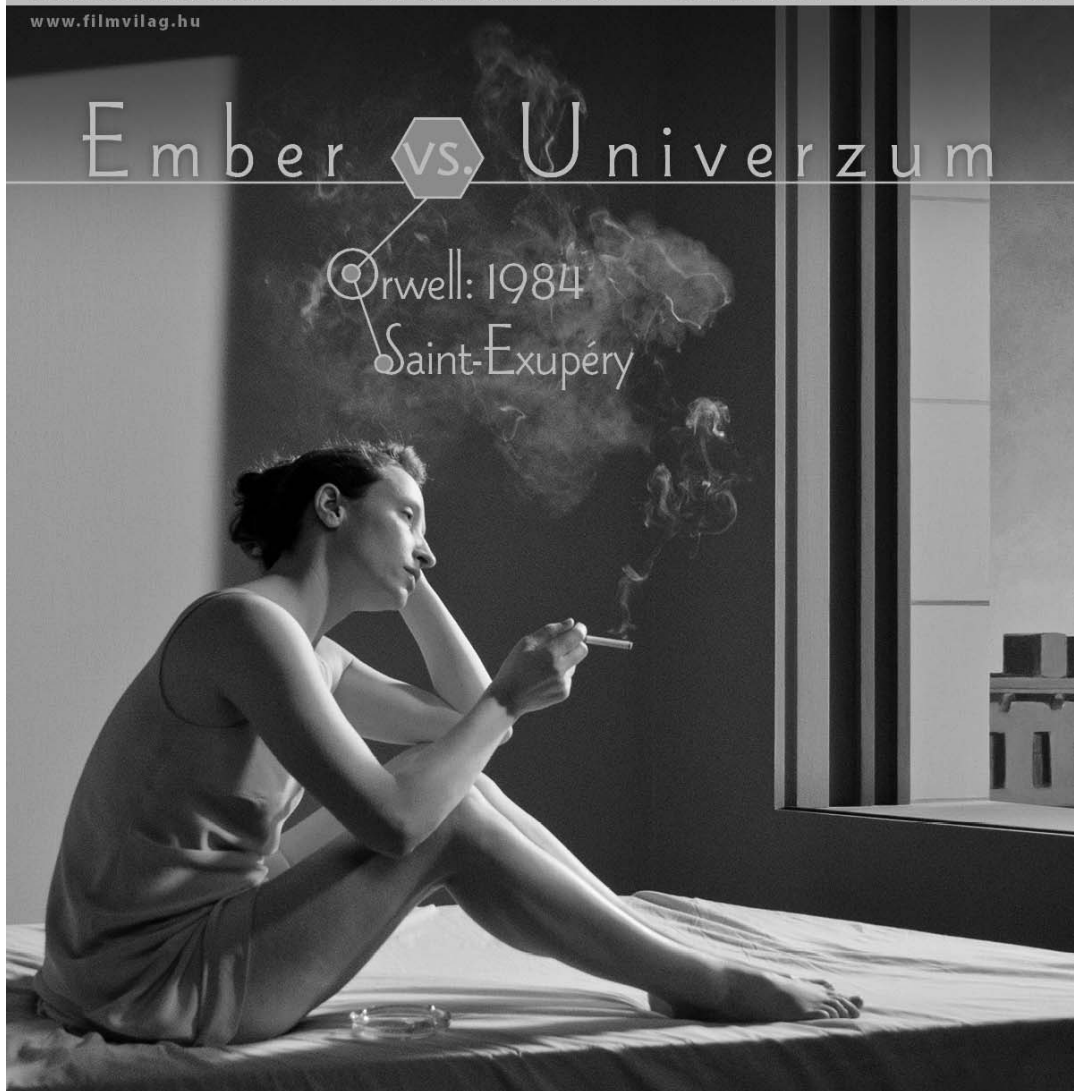
FILMVILÁG

FILMŐVÉSZETI FOLYÓIRAT • LVII. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM • 2014. december • 490 FT / 8,60 RON

www.filmvilag.hu

Ember vs. Univerzum

Orwell: 1984
Saint-Exupéry

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Gustav Deutsch: Shirley – A valóság látomásai // Anjou-Lafayette

CIRKO
MOZI-JEGY
50%

ERKÖLCSI TARTÁS ÉS ÚJRAKEZDÉSI BIZONYOSSÁG

Koncz Sándor közösségformáló életműve

Az életutak feldolgozásának két közismert módja létezik. A politikai életrajzban a történelem fő eseményei hangsúlyosak, a szerző ezekhez rendeli hozzá az egyéni sorsot és arra keres választ, hogy a nagypolitika miként befolyásolta az adott személy cselekedeteit. A mikrotörténelmi nézőpont ezzel szemben az egyén és szűkebb környezete viselkedését elemzi, középponti eleme maga az életút. A szerző ehhez kapcsolja a történelmi eseményeket, s a főhős cselekedeteire adott külső reakciókat vizsgálja. Mindkét esetben kölcsönhatások bemutatásáról van szó, de a nézőpont más. Szatmári Emília alább ismertetett – s a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen doktori értekezésésként megvédett – „*Közegyházi életünk sodrában*” c. munkájának alcíme (*Dr. Koncz Sándor életműve a 20. század történelmi és egyháztörténelmi viszonyainak tükrében*) tökéletesen szabatos: a szerző a mikrotörténelmi megközelítést választotta.

A Sárospataki Református Kollégium főépületének falán 2000-ben elhelyezett, a Teológiai Akadémia 20. századi nagy tanárnemzedékét felsoroló emléktáblán – elhalálozási időrendben – tíz név szerepel: Mátyás Ernő (1888–1950), Makkai Sándor (1890–1951), Marton János (1879–1955), Zoványi Jenő (1865–1958), Szabó Zoltán (1902–1965), Nagy Barna (1909–1969), Zsíros József (1900–1980), Koncz Sándor (1913–1983), Vasady Béla (1902–1992) és Újszászy Kálmán (1902–1994). Közülük eddig Újszászy Kálmán (1996) és Szabó Zoltán (2016) munkássága kapott kimerítő részletességű önálló kötetet. E sor most Koncz Sándor életművével bővült. Ám amíg a két előbbi könyv tanulmánykötet, illetve szöveggyűjtemény, addig Szatmári Emília monográfiát írt. Leírásait, következtetéseit levéltári kutatásokra, szakirodalomra, valamint Koncz Sándor írásos hagyatékára alapozta. Az utóbbi forrásanyag – idézetek és hivatkozások révén – meghatározó mértékben van jelen.

Koncz Sándor életpályájának alapjai egyértelműen meghatározhatók. A munka becsületét és a keresztyén hitet az ipari munkás háttérű családi környezet biztosította. A teológiai fegyelmet a sárospataki kollégiumban sajátította el. Az ösztöndíjas külföldi utak aktív nyelvtudást és európai látókört adtak számára.

A jeles teológus életének első, tanulmányi szakasza mintegy a klebelsbergi nevelési eszme megtestesülése. A közvetlen hatás a pataki kollégium sorsával függ össze. A trianoni trauma után Sárospatak határszéli településsé vált, jogakadémiája bezárt. Az egyházkerület és a kollégium vezetése reformokkal kívánta fellendíteni a halódó iskolát. Partnert találtak ehhez Klebelsberg Kunó kultuszminister személyében, akinek jelentős anyagi támogatásával a húszas-harmincas évek fordulójától jövőt meghatározó változások történtek: A) Korszerű, bentlakáson alapuló oktatási modellt vezettek be a gimnáziumban. Ezt elsősorban az 1931-ben megnyílt Angol Internátus biztosította, amely nem egyszerűen nyelvtanítási forma volt, hanem az angolszász nevelési modell adaptációja. Virágzott az egyesületi, önképzőköri élet, magas szintet ért el a sportkultúra. B) Megtörtént a hatvan évvel azelőtt állami kezelésbe vett tanítóképző visszavétele, ezzel szélesedett a képzési kínálat és erősödött a helyi református értelmiség kritikus tömege. C) Fiatal, huszonéves, ambiciózus új tanárok kaptak katedrát, akik a hagyományok mellett a század új értékeit képviselték. Többségükben pataki gimnazista és/vagy teológus múlttal rendelkeztek; tanulmányaikat legjobban Eötvös-kollégistaként és/vagy külföldön, gyakran a pataki kollégium ösztöndíjával végezték. D) Tehetségkutató mozgalom indult a gimnáziumban, amelynek révén falusi gyerekek tucatjai nyertek felvételt. Mindez kiszélesítette a kollégium szellemi vonzásterületét és első generációs értelmiségi korosztályok kibocsátását eredményezte. E) Faluszemináriumot hozott létre a teológiai akadémia, amely a kor nemzeti-társadalmi kérdéseire próbált új módszerekkel új válaszokat találni. A hallgatók szociológiai szempontok szerint tanulmányozták a falvak életét. F) Nem sokkal később megalakult a népfőiskola, ezzel új, skandináv mintájú közművelődési-nevelési mozgalom bontott szárnyat.

Ebbe az újrainduló „fénykorszakba” kapcsolódott be 1931-ben, az iskola fennállásának 400. évében, első éves teológusként Koncz Sándor. Mire elvégezte az akadémiát, letette lelkészképesítő vizsgáit, tanult Bázelen, Glasgow-ban és Berlinben, majd doktorált és habilitált Debrecenben, addigra életpályája megfelelt annak az értelmiségi eszményképnek, amelyet a Trianon utáni szellemi újjáépí-

tés érdekében a klebelsbergi kultúrpolitika célként tűzött ki. Nála a magyar lélek és az európai tudás mindvégig szimbiózisban létezett. Magyarsága nyilvánvaló: visszatért 1946-ban és nem ment el 1956-ban, sőt másokat is lebeszélte erről.

Az emberi sors tele van útelágazásokkal. Hivatás és munkahely szempontjából Koncz Sándor számára is három irány volt választható: (1) mi az, ami lehet belőle (mert vállalta és megengedték); (2) mi az, ami lehetett volna (mert engedték, de nem vállalta); s végül (3) mi az, ami nem lehetett (mert vállalta volna, de nem engedték). Demokratikus társadalmakban a második kategória a legszélesebb (ami lehet), ezt követi az első (ami van), s végül – ha egyáltalán létezik – a harmadik (ami lehetetlen). A diktatúrákban éppen fordított a helyzet: a legszélesebb a harmadik csoport (ami tilos), ezt követi az első (ami van), és végére marad – mármint ha az illető mer ellentmondani – a második (amit visszautasít).

Lássuk az arányokat Koncz Sándornál! Ami *lehetett*: konventi missziói lelkész (1938–41); tanintézeti lelkész (1941–43); harctéri tábori lelkész (1943–46); konventi külügyi előadó (1946–47); sárospataki teológiai tanár (1947–51); alsóvadászi lelkész (1952–65); sárospataki gyűjteményi levéltár igazgató (1966–83). Ami *lehetett volna*, de elhárította (1956–61 között az őt jelölni kívánók védelme érdekében): svájci vagy amerikai lelkész (1946); földbirtokos száz holddal (1946); Baranya megyei főispán (1946); szentesi lelkész (1956); községi vagy járási tanácsstag-jelölt (1956); szikszói lelkészjelölt (1961); dunántúli püspökjelölt (1961). S *nem lehetett*: tiszáninneni lelkész (1938); debreceni egyetemi tanár (1945); tanár a budapesti vagy debreceni teológiai akadémián (1951); diósgyőr–vasgyári lelkész (1951); továbbra is egyetemi magántanár a debreceni teológián (1952); diósgyőr–vasgyári lelkész, másodszor sem (1955); tiszáninneni püspök (1957); tiszáninneni egyházkerületi főjegyző (1957); abaúji esperes (1958); egyházkerületi könyvtáros Sárospatakon (1958); tiszáninneni püspök, másodszor sem (1964); sárospataki lelkész (1964); amerikai meghívott lelkész (1965); tiszáninneni püspök, harmadszor sem (1977). Tizennégy arculcsapás, ha úgy tetszik: „stáció”. Kommentár aligha szükséges. A második világháború utáni politikai változások derékba törték az éppen elkezdődött karriert.

Koncz Sándor mégis „hittel és humorral” élte túl a fenti fordulatokat. Hogyan lehetséges ez? A családi indíttatás és a sárospataki nevelés nyilván sokat jelentett, de életművének ez csupán horizon-

tális vetülete. A vertikális szempont az egész életpályán átívelő etikai tisztaság, a szilárd dogmatikai bázis és a kiváló gyakorlati szervezői érzék. Bel- és külföldi tanulmányai erősítették elméleti attitűdjét, kialakították világos jogtudatát, megalapozták benne az „értelmes hit” és a „cselekvő erkölcs” kettős parancsát, s ezek maradtak iránytűi hivatása teljesítése során. Hitt az eleve elrendelésben. „Nem mi választjuk Istent, Isten választ minket” – mondotta 1947-ben (44. o.) „Ha Isten ide tesz, itt kell az ígét hirdetnem” – vallotta 1952-ben, Alsóvadászon (71. o.).¹

A hit és a tett voltak Koncz Sándor vezérlő elvei, átítatva a folyamatos megtisztulási igénnyel: lélekben, testben, környezetében egyaránt. Ez adott erőt számára az embert próbáló kihívásokhoz és folyamatos újrakezdésekhez, amelyeket nem büntetésként, hanem éppen Isten mindig megújuló bizalmaként értelmezett. Így őrizhette meg Koncz Sándor közösségformáló életerejét, hitét és világszemléletét – egy hitetlen korban, sok próbatételen át.

1 Szatmári Emília: „Közegyházi életünk sodrában” Dr. Koncz Sándor életműve a 20. század történeti és egyháztörténeti viszonyainak tükrében. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2017. ISBN 978-615-5787-01-0

LOKÁLIS KÖZÖSSÉGEK, KISEBBSÉGTUDOMÁNY, GÖMÖRI CIGÁNYSÁG

Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet gondozásában megjelent Prónai Csaba szerkesztésében az alábbi tanulmánykötet: „*Lokális cigány közösségek Gömörben: identitásváltozatok marginalitásban*”.¹ A kötet a Gömörben élő helyi cigány közösségekkel foglalkozik, hat tanulmányt és egy tudománytörténeti összefoglalót tartalmaz.² A könyv 2005-ben jelent meg, de a témája mai napig aktuális. A szerkesztő és a tudománytörténeti összefoglalót író szerző nem szlovákiai magyar, míg a többiek igen. Egyes tanulmányoknál érzékelhető volt, hogy az adott településen dolgozik, vagy onnan származik: munkájukból kitűnt, hogy az adott települést más szemmel nézték.

A kötet előszavából (Prónai Csabától) megtudhatjuk, hogy a mű az alábbi kérdésekre kereste a választ: „*milyen egy-egy település demográfiai helyzete, etnikai összetétele, gazdasági potenciálja, oktatási rendszere, hitélete; mennyiben hasonlít a gömöri térség cigány/nem cigány együttélése a magyarországi cigány/nem cigány együttéléshöz; beszélhetünk-e harmonikus együttélésekről, ahol egymás szokásait, hagyományait tiszteletben tartó közösségek vannak, vagy csupán meg(él)tűrik egymást az adott településen lakók*”. A szerző szerint Gömört helyszíneként multietnicitása miatt választották, és ama tény miatt, hogy térsége Szlovákia és Magyarország „közös régiója”. A kötet valamennyi tanulmánya foglalkozik kisebb-nagyobb mértékben a feltett kérdésekkel, a felméréseket szinte kizárólag elcigányosodott vagy ahhoz tendáló településeken folytatták, kivételt képez ez alól Tornalja.

1 Prónai Csaba: *Lokális cigány közösségek Gömörben: identitásváltozatok marginalitásban*. Budapest, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005., 128 oldal

2 Arne B. Mann: *A szlovákiai romológiai kutatások áttekintése*; Prónai Csaba – Vajda Imre: *Cigány/nem cigány együttélés a gömöri Balog-völgyben*; Gecse Annabella: *Etnikai átrendeződés Baracán*; Kovács Attila: *Barka. Közösségek, identitások és vallásosság egy felsőgömöri búcsújáró helyen*; Kuchta Karin: *A dernői cigányság*; P. Bodnár Enikő: *A sajjögömöri valóság. Állapotfelmérés a magyarok és a cigányok együttéléséről Sajjögömörön 2002–2003-ban*; Pusko Gábor: *Cigányok és parasztek. Néhány alapvetés a cigány/nem cigány egymás mellett élés kérdésköréhez Tornalján az ezredforduló környékén*.

A kötet első műve egy tudománytörténeti összefoglaló Arne B. Mann szlovák etnológus tollából származik, aminek címe: *A szlovákiai romológiai kutatások áttekintése (7-20)*.³ Az író időrendi sorrendben mutatja be a mai Szlovákia területén cigány kutatással foglalkozók munkásságát, kiemelt hangsúlyt fektetve a cseh kutatókra. Részletesen beszámol az első cigány összeírásról (1893. január 31.),⁴ de azt sugallva, mintha ez szlovák nyelven történt volna. Megemlíti Igor E. Kutlík-Garudot, aki a 19. századi kutatókkal foglalkozott és a két világháború közötti időszak csehszlovák etnológusait, valamint a második világháború utáni kutatókat, külön is értékelve Emília Horváthová-Čajánková munkásságát.⁵ Véleményem szerint a szerző a tudományos kutatásban elfogadott személyek műveire nagyobb hangsúlyt fektethetett volna. A rendszerváltás utáni tudományos kutatók munkáit foglalja össze 2001-ig, ez idő alatt – a cigánykérdés néhány évtizedes tabuként kezelése ellenére – Szlovákiában egész sor tudományos publikáció és ismeretterjesztő munka született, amelyek a cigány lakosság történetével, kultúrájával, társadalmi és demográfiai helyzetével, egykori és időszerű életmódjával foglalkoztak.

A második mű, egyben az első tanulmány Prónai Csaba és Vajda Imre közös munkája, mely a *Cigány/nem cigány együttélés a gömöri Balog-völgyben* címet kapta (21-45. p.). Ez a tanulmány több részre tagolódik, központi kérdésére, hogy „ki a cigány?”, hivatalos felméréssel, a 2001-es népszámlá-

3 Szabó Orsolya fordítása. Az eredeti mű: Mann, Arne B.: An Overview of Romany Studies in Slovakia. In *Ethnology in Slovakia at the Beginning of the 21st Century. Reflections and Trends*. Ed. Gabriela Kiliánová, Konrad Köstlin, Herbert Nikitsch, Rastislava Stoličná. Bratislava – Wien, Institut für Europäische Ethnologie der Universität Wien, Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied Bratislava, 2005:185-196.

4 A Magyar Statisztikai Közlemények IX. kötetében, 1895-ben jelent meg Budapesten. Ez a magyarországi cigányok történetének egyik legfontosabb dokumentuma, amelynek az összeírásából kimaradt Budapest és Horvátország.

5 Az író *Cigáni na Slovensku* (Cigányok Szlovákiában) című monográfiája, a szlovákiai romológia irodalom alapműve, annak ellenére, hogy egyes definíciói tarthatatlanok.

lás adataival és saját felméréssel válaszol, feltünteti a kettő közti eltérést táblázatok segítségével. Ezek a táblázatok „látványosan” bemutatják a hivatalos és a nem hivatalos (saját) felmérések közti ellentmondásokat, nyilvánvalóan az interjú adó alanyok jól ismerték az adott települést. Kissé száraz forrásanyag, de ezt másként talán nem lehet közvetíteni. Közben magyarázatot is próbál adni a cigányok identitásváltására, továbbá arra, miért is beszélünk „rejtőzködő etnikumról”. Összehasonlítja az egyes szlovákiai példákat a nemzetközi esetekkel. „Néhány szóban” kitér a cigányok vallásosságára, például kitérési kísérletként bemutatja a Jehova tanúhoz csatlakozásukat, mindezt összehasonlítva a nemzetközi tapasztalatokkal, ami elég bőszes ebben a témában. A vizsgált balogvölgyi települések „elcigányosodásával”, munkanélküliséggel és az oktatással is foglalkozik. Záró megjegyzésként megállapítható, hogy a megvizsgált településeken „lapangó konfliktus” létezik, és ez a helyzet toleráns magatartást kíván, mind a cigány, mind a magyar kisebbség részéről is. Nagy mennyiségű és szerteágazó felhasznált irodalmat alkalmaz, ezzel is megkönnyítve a témában érdeklődők munkáját.

A kötet második tanulmánya Gecse Annabella *Etnikai átrendeződés Baracán* címmel egy gömöri kisfalu etnikai változását mutatja be (46-57. p.). A mű az etnikum esetében a saját település kifejezéseit („cigány”, „paraszt”) használja. A tanulmány az előzőhöz hasonlóan a kis magyar falu „el-cigányosodását”, etnikai átrendeződését vázolja fel, táblázatok segítségével. Érintőlegesen említi a falubéli cigányok valláshoz való viszonyát és végül summázza adatközlőinek az identitás kérdéséről alkotott véleményét. A szerző számára az információk és az adatok megszerzésének könnyebbségéhez nyilván hozzájárult, hogy maga is ebből a faluból származik.

Barka. Közösségek, identitások és vallásosság egy felsőgömöri búcsújáró helyen a harmadik elemző tanulmány, mely Kovács Attila publikációja (58-70. p.).⁶ Barka község Gömörnek egy nagyon szép részén terül el, amit a szerző részletezve, aprólékosan elénk tár. Szinte megelevenedik előttünk az egész táj. A falut főleg magyarok és cigányok lakják, va-

lamint néhány szlovák család, akik a katolikus és református hitközösséghez tartoznak. A mű részletekbe menően bemutatja a falut és benne a „nem cigányok” (gádzsók) és a cigányok (romák) elhelyezkedését, vallási hovatartozását és házaik építészeti jellegét. Barka szociális és demográfiai helyzete hasonló a többi Kelet-Szlovákia déli részén lévő kis falvakhoz. Demográfiai szempontból a nem cigány társadalmat az előregedés jellemzi, míg a cigány lakosságra a fiatalok magas százalék-aránya a jellemző, ennek ellenére az aktív cigány korú lakoságnak nincs munkaviszonya Kovács Attila szerint. Itt jegyezném meg, hogy ez nem egyedi jelenség Gömörben. Mai napig ismert dolog a „gömöri átok” kifejezés, ami az egyke-rendszert takarja, s nyilvánvaló, hogy ennek következtében előregedik a többségi társadalom. A falu jellegzetessége, hogy az itt élő cigány lakoságnak az anyanyelve kevés kivétellel a kelet-szlovákiai cigány nyelv egyik változata, második nyelvük többségében a magyar és beszélnek a szlovák nyelvet is. A helyi cigányok által használt magyar nyelv az itt beszélt palóc nyelvújítás egyik variánsa, jellemzően egyéni kiejtéssel és nyelvtani rendszerrel rendelkezik, mint az általuk használt szlovák nyelv is. A szerző megállapítja, hogy a barkai cigányok igaz, hogy három nyelvűek, de jellegzetesen alkalmazzák az egyes nyelveket. Három közösséget alkotnak, mivel a falu három egymástól távol eső pontján élnek. A kommunikációt az egyes közösségek között a zenés, táncos, kulturális tevékenységek próbálják erősíteni, s ezzel együtt az összetartozás érzését is. Erős az elkülönülés a cigány és a nem cigány közösség között, annak ellenére, hogy létezik a Bárkáért Polgári Egyesület, amely a lokálpatriotizmus elvén működik, s megpróbálja összekapcsolni a roma és nem roma közösségeket, „jobban élni együtt” címen. A tanulmány végén Kovács Attila a barkai cigányok és nem cigányok vallásosságát és vallásos képzetait elemzi. A falu roma lakosai katolikusnak vallják magukat. A szerző szerint a szentkultuszok és a Mária-tiszteletnek nem találni nyomát, a háztartásokban hiányoznak a szentképek és a feszületek. Némi fenntartással fogadtam az író szavait, mert máshol pont az ellenkezője érvényes, de nyilván itt ez a valóság. Számukra mindenekelőtt a születéshez és a halálhoz kapcsolódó egyházi szertartások a fontosak. Leír néhány jellegzetes történetet a visszajáró halottakról, valamint két esetet, amikor a helyi cigányoknak megjelent az Isten. Részletezi a többi transzcendens lényeket is, akikben a barkai cigányok hisznek (ördög, angyal). A szerző részletezi a történeti tényeket, amiért a

6 Mészáros Andor fordítása. Az eredeti mű: Kovács, Attila: Bórka: komunity, identity a náboženstvo v hornogemerskom pútnickom mieste. In Kováč, Milan & Mann, Arne B. eds. *Boh všetko vidí / O Del sa Dikhl*. Bratislava, Chronos, 2002, 55-70. p.

barkai búcsújárás kezdetét vette, és elmagyarázza, hogy ez jelentős regionális esemény és a vallás nem játszik benne központi szerepet. Végül a befejezésben Kovács Attila megállapítja, hogy a vallásosság Barkán nem működik egységesítő vagy összetartó eszközként. Ez a tanulmány némileg különbözött a többitől, érzékelhető volt, hogy a vallástudomány szempontjából mutatta be az adott település roma és nem roma lakosságát, ezzel is színesebbé téve a tanulmánykötet.

A dernői cigányság a kötet negyedik tanulmánya, Kuchta Karin publikációja (71-83. p.). A szerző a bevezető részben bemutatja a falu történetének múltját és jelenét. Az esettanulmány főleg interjúkra épül, így az oktatás bemutatása nagyon hangsúlyos. Részletes rálátást kapunk egy összevont iskola problémáira. Öt település diákjai látogatják az iskolákat (szlovák általános iskola és 9 osztályos magyar tanítási nyelvű iskola működik). A diákok közt óriási különbség van szociális, anyagi adottságok és nyelvtudás (egyesek csak cigányul beszélnek, azt is csak gyér szókinccsel) terén is. A tanulmány továbbá foglalkozik a munkanélküliséggel és a vallásossággal. A mű második felében feltűnik az összes tanulmányra jellemző kérdés, hogy „ki a cigány”? Dernő nemzetiségi eloszlása jellegzetes: szlovák és magyar – viszont egyetlen roma sincs, mivel 99%-uk magyarnak vallja magát. A cigány öntudat kérdésénél kitűnik: maguk a cigányok hiányolják a népszámlálási adatlapoknál a lehetőséget, hogy valaki több nemzetiségűnek vallja magát. Az egész tanulmányból kiviláglik, hogy az együttélés megtanulása elkerülhetetlen, az egymás mellett élésből adódó konfliktusokat a település egyedül nem képes megoldani. Ez a mű hozza fel a legtöbb példát az itt élők életéből. A tanárñóvel készített interjú eléggé olvasmányossá teszi a tanulmányt.

A kötet ötödik tanulmánya *A sajógömői valóság, állapotfelmérés a magyarok és a cigányok együttéléséről Sajógömörön 2002–2003-ban*, szerzője P. Bodnár Enikő (84-100. p.). Írása első részében bemutatja a történelmi Gömört és magát a települést, Sajógömört, a kezdetektől 2002-ig, kiemelten az iskolán keresztül. A szerző fő feladatának a „mai viszonyokat alakító társadalmi és alkalmanként történeti tényezők számbavételét tekinti, melyekre alapozva a későbbiek folyamán részletesebb, a sajógömői cigányság mindennapjainak egy-egy szeletével foglalkozó összegezést készíthet”. A tanulmány főleg féligstruktúrált interjúkkal dolgozik. A szerző ezeket

ügyesen alkalmazza, amúgy a helyi iskola tanárñójeként „mindenkit” ismer, és mindenki szóba áll vele. Áttekintése az alábbi kérdésre keresi a választ: hogyan értékelik az iskolában az etnikai átrendeződést, milyen jövőképet vázolnak fel maguknak, és hogyan képzelik el a magyar cigány együttélést vagy egymás mellett élést. Az írásból kiviláglik, hogy a zárt társadalmi struktúrákkal rendelkező település nem tudja megoldani a rendszerváltás során bekövetkezett változásokat az iskolarendszerben. Véleményem szerint nemcsak a rendszerváltás az oka az iskola leépülésének, hanem a versenyképesség hiánya, hiszen senki sem adja a gyerekét (legyen roma vagy nem roma) olyan oktatási intézménybe, ahol nem kap a kötelezőn kívül semmilyen plusz tudást. Remekül bemutatja a település és az iskola állapotát a 2002–2003 időszakában, segítségül hívva a táblázatokat. „*A vizsgált település jó példája a közösségi tér, vélt vagy valós elértéktelenedésének a cigányok nagyobb számban való megjelenése következtében*”. Néhány statisztikai kimutatástól eltekintve főleg magyar szakirodalmat használ.

A kötet utolsó, egyben hatodik tanulmánya *A Cigányok és parasztok. Néhány alapvetés a cigány nem cigány egymás mellett élés kérdésköréhez Tornalján az ezredforduló környékén* című mű Pusko Gábor tollából (101-128. p.). E munka célja „*képet alkotni a településen élő cigányok és nem cigányok együttéléséről egy meghatározott időpontban, illetve rávilágítani: egyáltalán beszélhetünk e ilyen jelenségről, vagy helyesebb lenne az egymás mellett élés kifejezést használni*”. Írásában megpróbálta bemutatni, hogy a helyiek milyen értékek, tulajdonságok mentén sorolják be a tornaljai lakosságot. Felvázolta a helyiek által meghatározott mentális állapotokat, ezek kialakulásának okozóit, illetve azokat a tereket és alkalmakat, ahol és amikor sor kerülhet kulturális cserére. Ezenkívül a helyi cigányság helyzetét, törekvéseit a cigány önszerveződésekben keresztül is megrajzolta. A szerző maga is tornaljai születésű, így az adatgyűjtés könnyebb volt számára, „megfigyeléseket” végzett és interjúkat készített. A szerző is tisztában van a használt módszer etikai és statisztikai gyengéivel. De véleménye szerint ezzel a módszerrel pontosabb képet alkothatott a tornaljai cigányok arányáról, mint bármelyik statisztikai, népszámlálási mutató segítségével. Pusko Gábor felvázolja a település történetét a már megszokott módszerekkel, táblázatok segítségével, Tornalja lakosságának számbeli alakulását és nemzetiség szerinti megoszlását mutatja be. Közben hangsúlyozza az iskolákat, amik

meghatározó tényezői a lakosság identitás-módosulásának. „*Ki hova és miért iratja a gyerekeit?*”⁷ Végül a tanulmány összegezi tizenhárom kérdéscsoportra adott válasz segítségével a „parasztok” véleményét a cigányokról és cigányok véleményét a „parasztokról”. A szerző összegzése néhány szubjektív megjegyzésben érvényesül, kicsit a „*kibicnek semmi sem drága*” alapon. Szerinte a cigányok úgy gondolják, hogy ők általában nem adnak okot a kiközösítésre. A nem cigányok részéről pozitívabb megítélést várnak és nagyobb mértékű külső segítséget, úgy, hogy maguk sok esetben kevesebbet tesznek ennek érdekében. E helyzetet próbálnak változtatni a cigány civil szervezetek, de a megfelelő képzettség több esetben is hiányzik. Ezt a hiányt ezek a szervezetek úgy próbálják meg pótolni, hogy különféle szövetségeket kötnek nem cigány, szakképzettség területén jobban álló polgári társulásokkal.

Egészében e tanulmánykötet hasznosan és tájégségi kutatás szempontjából is hiánypótlóan rávilágít a térség problémáira, a kis falvak kivédhetetlennek tűnő „el-cigányosodására”, így a rálátáshoz gondolatokat ébreszt. Az azonban kérdés: az érintettek számára is, vagy csak a kutatók körében...?

---

7 A városban szlovák és magyar tannyelvű iskola is működik.

ALTERNATÍV VILÁGKÉPEK, KONTEÓK, TUDÁSOK

Povedák István és Hubbes László Attila második, közösen szerkesztett kötete szintén a kortárs kultúra jelenségvilágának értelmezését tűzte ki célul: kettejük első munkája az új magyar mitológia változatos szempontú elemzéseit tárta az olvasók elé,¹ jelen kötetük pedig az alternatív világképeket és konteókat, azaz összeesküvés-elméleteket vizsgáló tanulmányok gyűjteménye.² A „valóság mögötti” feltárni törekvő teóriák, csoportok megjelenése szinte mindennapos a médiában, narratíváik átszövik a kortárs kulturális mezőt. A tanulmánykötet a heterogén, de egymással nemritkán összekapcsolódó diskurzusok elemző bemutatását vállalta fel újító módon, betekintést nyújtva nemcsak az adott elméletekbe, hanem az azokat képviselő közösségek, specialisták világába is.

Az első tematikus fejezetben – *Elméletek és összeesküvés-elméletek* – olvashatjuk a kérdéskör megismeréséhez szükséges, átfogó elméleti támpontokat. Povedák István bevezető írásában (*Tapasztalatból hallottam. Alternatív világképek és összeesküvés-elméletek kutatásához*) a témakör vizsgálatának indoklására hívja fel a figyelmet – az összeesküvés-elméletek gyártása valószínűleg egyidős az emberiséggel és napjaink (pop)kultúrájának is szerves része – de átfogó társadalomtudományi kutatás még nem született a témában. Meglátása szerint a konspirációs elméletek nem csupán történetként léteznek/léteztek, hanem világmagyarázatokká váltak; a „hivatalos tudás” és a „nem hivatalos tudás” keretein belül kialakuló alternatív világképekké. Ezek elemzésére vállalkoztak a kötet tanulmányainak folklorista, kulturális antropológus, történész és valláskutató szerzői.

Hubbes László Attila *Gondolatok az összeesküvés-elméletek kérdéseiről* című tanulmányában az

1 Hubbes László Attila – Povedák István szerk. *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. MAKAT Modern Mitológiakutató Műhely – MTA SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged, 2015.

2 Povedák István – Hubbes László Attila szerk. *Tapasztalatból hallottam... Alternatív világképek, összeesküvés-elméletek társadalomtudományi elemzése*. MAKAT Modern Mitológiakutató Műhely – MTA SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged, 2018.

„összeesküvés-elmélet” kifejezés meghatározását célozza meg, egyúttal annak működési, terjedési mechanizmusait is bemutatja. Az ilyen típusú teóriák fajtáit (eseti vagy rendszerszerű) és fokozatait példákkal illusztrálva ad a fogalom szakirodalmáról áttekintő képet. Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor a témakör (társadalom)történeti aspektusában történelmi eseményeket, adatokat és azok recepcióit tárja fel (*Az összeesküvés-elméletek néhány szociokulturális összetevője*). Elemzésük által az „összeesküvés” a „bűnbak” és az „idegenség” fogalmak összekapcsolódásait ismerhetjük meg. A „hogyan” után a „mikor” érdekesítő kérdésre vázolnak fel válaszlehetőségeket a szerzők: a társadalom mozgatóerői, a társadalmi rétegek, csoportok közötti kohézió zavarai, valamint a kultúrtörténetet átható duális világkép segíthetik elő az összeesküvés-elméletek létrejöttét.

A *Múltat végképp eltörölni* címet viselő fejezet első tanulmányában (*Megbélyezett tudás*) Hubbes László Attila forrásai a világhálón olvasható történetek voltak, elsősorban a származás, genetika, nyelvtörténet, őstörténet témaköreiből. Az egymáshoz szervesen kapcsolódó elbeszélésekből az alternatív magyarságkép mitológiája rajzolódik ki. Szilárdi Réka írásában (*Őstörténet és identitás. Polemikus reprezentációk az alternatív magyar történelemszemléletben*) az összeesküvés megjelenését szociálpszichológiai megközelítésből vizsgálja. Meglátása szerint az összeesküvés gondolata olyan diskurzust hoz létre, amely a nemzeti identifikáció hangsúlyossá tételét segítheti elő. A bemutatott elméleti szempontokat korábbi, 2013-as kutatásának eredményeivel szemléteti.

A finnugor nyelvrokonságunkkal kapcsolatos kortárs elbeszélések, elképzelések összeesküvés-mivoltát vizsgálja Szeverényi Sándor (*Finnugor konteó és a stigmatizált emlékezet*) változatos források tükrében (országgyűlési képviselők felszólalásai, internetes fórumok hozzászólásai, TV-műsorok, nyelvészeti szakirodalmak megállapításai).

Kund Attila tanulmányában (*Összeesküvés és biológiai determinizmus*) az 1920-as évek ideologikus irányzata, a „magyar fajbiológia”, és az antiszemita

összeesküvés-elmélet egybekapcsolódását mutatja be mint a nyugati tudományos rasszizmus beépülését a magyarországi antiszemitizmus kontextusába.

A kortárs néphit területére kalauzolnak a *Hit csodákra képes* című fejezet tanulmányai. Csáji László Koppány újpogány és keresztény vallási csoportok körében végzett vallásantropológiai terep-kutatást: az itt gyűjtött összeesküvés-narratívák változatait és a vizsgált csoportokon belüli működési mechanizmusait, közösségi funkcióit tárja föl (*Mire jó a konteó? Összeesküvés-elméletek szerepe három Kárpát-medencei új vallási mozgalom közösségkonstrukciós folyamatában*).

Voigt Vilmos a 20 századi magyar okkultizmus kutatásának elmélyítésére hívja fel a figyelmet tanulmányával (*B.K. találkozása a steineristákkal*), melyben egy steinerista asszonyról szóló visszaemlékezés tükrében ismerteti az irányzat sajátosságait.

Povedák István *Az UFO-kultúra társadalomtudományi elemzése* című tanulmányában kutatása tárgyát mint a populáris kultúrában helyet foglaló modern mítoszt, alternatív világmagyarázatot elemzi, felvonultatja a téma hívőinek és elutasítóinak többféle megközelítését, majd ezeket elemezve az UFO-hit kialakulásának folyamatát, meghatározó irodalmait veszi górcső alá, ezt követően pedig az UFO-történetek folklorisztikai, mitológiai, vallástudományi értelmezéseinek aspektusait vonultatja fel és jelöli ki azok elméleti meghatározóit.

Szintén az UFO-vallásba, valamint a posztmodern angolkultuszba nyújt betekintést Kis-Halás Judit tanulmánya, melyben adatközlőinek személyes elbeszélésein keresztül tárja fel a különböző élethelyzetek nyomán kiépülő gondolkodási mechanizmusokat. Már tanulmányának címével is „testközelbe hozza” a kortárs alternatív spiritualitás egyéni értelmezési stratégiáit (*Haragudtam az angyalokra, hogy átb*sztak. Angyalkultusz és UFO-vallás*).

A konteó művészete és a művészet konteója fejezetben olvashatjuk Tapodi Zsuzsa írását (*Összeesküvés és irodalom. Krúdy Gyula: A tisztaeszlári Solymosi Eszter*), melyben Krúdy Gyula regényének elemző bemutatásával fejt fel az összeesküvés-narratíva írói interpretációját.

Windhager Ákos írásában („*Magas Déva várát...*” *A kodályi terv*) Kodály Zoltán sokrétű élet-

művének recepcióit mutatja be. Mint kiemeli, vizsgálatának tárgya nem egy összeesküvés-jelenség, hanem a nagy hatású életmű nyomán kibontakozó támogató és az ellenző mechanizmusok feltárása volt a „közép-európai erkölcsi történet” bemutatásával.

Az Amíg félsz, remélsz című fejezet írásában az „idegen”, a „más” megjelenése nyomán születő félelem-narratívák és a belőlük formálódó összeesküvés elméletek kapnak hangsúlyt. A. Gergely András tanulmányában (*Lények és tények, melyek megtámadták Magyarországot. Nemzeti összvédekezés a politikai diskurzusmezőben*) napjaink kormányzati kommunikációja által közvetített duális társadalom- és világkép működ(t)ését tárja fel, elemezve a hatalom erőterében kialakult narratívák mechanizmusait és azok „ellenkampányait” is.

Szoboszlai György vizsgálatának tárgya szintén a „migránskérdés” (*Határesetek. Párhuzamos bevándorlás-ellenes mítoszok a hazai és az amerikai belpolitikai diskurzusban*). Megállapítása szerint a kormányzati kommunikáció által közvetített ellenségkép eredete a javarészt amerikai eredetű összeesküvés-tanok között található meg. Példákkal illusztrálva az anti-migrációs diskurzus jellegzetes motívumait mutatja be.

Horváth Márk és Lovász Ádám dolgozatukban (*A sebesség mint apokalipszis-mítosz a társadalomtudományokban*) kortárs sebesség-diskurzusok bemutatásával a „társadalmi gyorsulás” mitizálásának vizsgálatát végezték el.

A kötet újjító szándékú célkitűzését, az összeesküvés-elméletek vizsgálatának középpontba helyezését változatos idő- és térbeli példák elemzésével valósította meg. A szerkesztőkkel és a szerzőkkel együtt az olvasó is érzékeli, hogy vizsgált téma, bár a „levegőben van”, a társadalomtudományok vizsgálataiban eddig kevésbé feltárt terület volt, így a tájékozódni vágyók számára is csekély volt a jelenségek értelmezéséhez támpontot adó szakirodalom. A kötet stílusával, a humoros, olykor „áthallásos” fejezet- és tanulmánycímeikkel teszi üdítő olvasmányélménnyé a közelmúlt és napjaink alternatív világképeinek megismerését.

EMLÉKEZÉS GAZSÓ FERENCRE

Gazsó Ferenc személyében a szociológusok „nagygenerációjának” eminens tagja távozott körünkől, ez év júniusában. Halála felmérhetetlen veszteség, emléke és munkássága viszont erőt ad az általa felvállalt ügyek folytatására. Nagy munkabírású, elveihez hű, és végtelenül szerény tudós. Ismertük meg, ám emellett nagy energiával és odaadással szolgálta a „köz” ügyeit is. Közéleti emberként és tudósként – hosszú időn keresztül – a vállán vitte az iskolaügyet, amelynek egyik csúcspontja az – alapvetően általa alkotott – 1985. évi oktatási törvény. Hosszú időn keresztül oktatta az egymás utáni nemzedékeket, akik megszerették a széles áttekintéssel és nagy tudással bíró tanárukat. Közösség- és iskolateremtő egyéniség volt a munka és az oktatás világában egyaránt. Tudása széleskörű empirikus tapasztalatokra támaszkodott, hiszen – a fent említett tevékenységek mellett – egész életében kutató is volt. A személyes érintettség okán is szeretném kiemelni, hogy nevéhez kötődik a hazai ifjúságkutatás „aranykora”, amelyben jelen sorok írójának megadatott az ebben való részvétel lehetősége. Az 1980-as években az ő irányítása alatt indult el az átfogó jellegű ifjúságkutatás, amely a nemzedéki újratermelődés szinte valamennyi szegmensét nagy alapaossággal igyekezett bemutatni.

Ő hozta létre az egykori Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen (jogutóda a Budapesti Corvinus Egyetem) a Szociológia tanszékét, amelynek nagy szerepe volt a hazai szociológia intézményesülésében. Tőle Andorka Rudolf vette át a tanszék vezetését, és mindkettőjüknek nagy szerepe volt abban, hogy a „Közzáson” a szociológia egyik meghatározó műhelye alakult ki.

Az utóbbi néhány évben betegsége mellett is vállalta, hogy számvetést készít életpályájáról, és az erről szóló kötetet 2017 decemberében, *Pályakép a szociológia sodrásában* címmel, a Belvedere Meridionale Kiadó adta ki. A kötet bemutatóját összekötöttük 85. születésnapjának köszöntésével.

Gazsó Ferenc gazdag életutat tett meg, amely az említett műből is kiderül. Életpályáját, majd később világlátását nagymértékben meghatározta, hogy Békésszentandrásán, szegény családban nőtt fel. Alapvetően saját erejére támaszkodva végezte iskoláit, beleértve a bölcsészdiploma megszerzését. Ő is azok közé tartozott, akiket az 1956-os forrada-

lomban való részvétel miatt, koholt vádak alapján letartóztattak. Ezt követően 1961-ig nem vállalt szellemi munkát, és a kutatói világba is csak 1963-tól kapcsolódhatott be, amely egybe esett a hazai szociológia újjászületésével. Ekkor azonban „jó startot” vehetett, hiszen Ferge Zsuzsával, Pataki Ferencsel, Várhegyi Györggyel és másokkal együtt az oktatási rendszerben újratermelődő egyenlőtlenségeket kutathatta. A későbbiekben ez életre szóló témaválasztásnak bizonyult. A kutatói pályán szerzett széleskörű ismeretei alapján kérték fel oktatási miniszterhelyettesnek, és ebbéli minőségében neki kellett megalkotni a már említett oktatási törvényt, amelynek tartalma a mai napig útmutatóként szolgál.

A rendszerváltás-körülí időben az iskola, valamint az ifjúság ügye mellett fokozottan érdeklődött a politikai szociológia, ezen belül is a politikai tagolódás kérdései iránt. Ez utóbbi témakörben is átfogó, empirikus kutatásokat végzett, és ezek alapján Laki Lászlóval, valamint Stumpf Istvánnal közösen számos tanulmányt adtak közre.

Az általa tervezett számvetés második köteteként a társadalom és az iskola viszonyáról szándékozott összegző gondolatokat közreadni, amelyet azonban megakadályozott a halála. Szellemisségének ápolása, továbbadása az utódok feladata. „Ars sociologicája” életre szóló útmutatást ad a társadalomkutatással foglalkozóknak, amelyet most az említett kötetből idézünk: *„Azt mondanám, hogy kritikai szerepre kell törekedni, valamint a társadalmi folyamatok alternatíváinak, lehetőségeinek a feltárására és bemutatására. Ez az összes lehetőség, amivel rendelkezhetünk”*. Ez a szakmai hitvallás mindig is iránytűként vezette, amit a társadalomkutatók fiatalabb nemzedékeinek is ajánlani lehet.

FILMMŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT
XLII. ÉVFOLYAM,
9. SZÁM
1999. SZEPTEMBER
148 FT

2019

FILM ODISSZEIA

Dr. Koncz Gábor

A „FEHÉRINGES KÖZMAGYAR”

Kányádi Sándor köszöntése 2004-ben és elkészítés 2018-ban...

„A szeretet nem nyugdíjaztatható napszámósát”, a „*fehéringes közmagyar*” köszöntöm; hét lépésben úgy, hogy elmesélem találkozásainkat; tehát azt, hogy magatartása mikor és miként hatott rám.¹

1.) A hivatalos határidőket már jóval túlnöttem, s még mindig nem tudtam olvasni. Az 1950-es évek közepén, áldott emlékezetű anyai nagymamám kínlódott velem, ám a *bab* innen is, onnan is csak *bő, a, bő* maradt. Az olvasókönyv *Ottó ütött, talált ötöt* rászoktatója kívülről ment, ha megláttam a teke rajzát, ám ez olvasásnak nem volt nevezhető. Nagykaka végtelen, jóságos türelemmel bízta már-már beguruló édesapámat és megszeppent édesanyámat; nagy gyakorlata lévén az irodalom elviselésében.² A megvilágosításomért folytatott küzdelemben naponta olvasott fel meséket és verseket a Nők Lapjából. Sikerült: az irodalom kedvéért megtanultam olvasni. Vélhetően akkor találkoztam először Kányádi Sándorral. Mert később, a *Kenyérmadár* és más gyűjteményes kötetek igencsak ismerősek voltak. Akár a szerkesztés is, ahogyan hajdan a Nők Lapjában láttam, mese is, vers is volt egymás után.³ Nincs gyermekkor fa-lovacska és nincs Kányádi est fa-katona nélkül. Most is kattog bennem a dallama:

1 A köszöntő elhangzott Budapesten, a Magyar Kultúra Alapítvány székházában, 2004. április 19.-én, a 75 éves Kányádi Sándor tiszteletére rendezett, „*A vers az, amit mondani kell*” című esten. A jelentős közönségsikerű találkozón Pécsi Györgyi irodalomtörténész (Kányádi Sándorról írt könyve Pozsonyban, a Kalligram Kiadónál, a Tegnap és Ma Kortárs Magyar Írók sorozatban jelent meg, 2003-ban) beszélgetett a költővel; a Kaláka Együttes megzenésített Kányádi verseket adott elő.

A „*fehéringes közmagyar*” = Kányádi Sándor: *Fehéringes vers*. In *Felemás őszi versek*. 2002. Jelenkor Kiadó, Pécs, 96. old.

„A szeretet nem nyugdíjaztatható napszámosa”: ugyanitt.

2 Ezúton is tudatom az utókorral: anyai nagymamám, Radácsy Ilona férje, Harsányi István (1874–1928) éppen 130 éve született. Teológiai tanárként, irodalomtörténészként hatalmas életművet robotolt össze Sárospatakon; fel is örölte a munka; Gulyás Józseffel együtt ő rendezte sajtó alá az első Csokonai kritikai kiadást.

3 Kányádi Sándor 1980 *Kenyérmadár. Versek, mesék, történetek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

„Volt egy fa-katona.
Fából volt a lova;
kengyele, kantárja
a kádár munkája,
fából a patkója:
fa-kovács patkolta;
fából volt faragva
a föld is alatta”.⁴

Ez, a „*Faragott versike*” különösen megmaradt, először nekem is (sokáig) fa-lovacskám volt. Később, a közgazdasági, kutatói, szervezői, írni-akarás lázában gyakran eszembe jutott a *Sóhajlás* is:

„Kútnak lenni volna jó,
utas-itatónak,
diófának vagy a fán füttyentő rigónak.
Rigófüttynek volna lenni jó,
lenni bár egy hangnak;
jönni-menni volna jó,
akárcsak a harmat.”⁵

Később a dallamot, a tartalmat Kodály Zoltán változatában is átéltem: „*szerettem volna minden lenni, amire csak szükség van*”. A lassú lecsillapodásban, természet-keresésben is felmerültek régen olvasott Kányádi versek:

„Hallgat az erdő,
csöndje hatalmas;
mohát kapargat
benne a szarvas...”⁶

2.) Édesapám, Dr. Koncz Sándor (1913–1983) gazdag könyvtárában már gimnazistaként megismertem a klasszikus erdélyi irodalmat: Nyíró József, Tamási Áron, Reményik Sándor, Áprily Lajos, Krüzselyi Erzsébet napi olvasmányaim voltak. Ennek ellenére nehezen szántam rá magamat a személyes erdélyi utazásra. Fájt Erdély. Apai nagyszüleim (Koncz József és Szabó Teréz) révén felvidéki (Özörény, ma Gemerska Horka) származású is vagyok, s amióta lehetett piros útlevelem, gyakran és szívesen, de szen-

4 im 52. old.

5 im 63. old.

6 im 10. old.

vedőn jártam Szlovákiába. A trianoni szétszaggatást azzal is megéltem, hogy lelkemben parallel volt ezzel a Sárospataki Református Kollégium 1952-es szétverése, a teológiai tanár édesapám elüldözése. Neki már gyakorlata volt az elviselésben, hiszen korábban, a visszacsatolt Észak-Erdélyben a Magyar Királyi Csaba Királyfi Gyorsfegyvernemi Hadapródiskola hitoktató lelkésze volt Marosvásárhelyen. Innen is ered a gazdag erdélyi szellemi paksaméta. (2018. évi kiegészítés: Az örökségről lásd a Napút folyóirat, általam, szerkesztett, „Családi reformáció” témájú, 2017. évi 9. számát). Tamási Gáspár: *Vadon nőtt gyöngyvirág* című könyve lett a vándorbotom, amely 1971-ben jelent meg, Kányádi Sándor előszavával: „Vannak helyek a Székelyföldön, ahol az ember csak lenyomja az ásót és borvíz tör fel. Odább lépik párat, ott is lenyomja, onnan is borvíz tör fel, s még izbeni különbség is szokott lenni a két forrás között. Aztán melyik palackba, melyik korsóba kerül, vagy csak elcsurog a füvek, s virágok tövére...”⁷ Ezt olvasva nem halogattam tovább az utazást, vittem magammal a kötetet is. Tocsogtam a borvíz buzgárokánál. Meglátogattam Farkaslakán Tamás Gáspár bácsit. Bölcselkedő zavaromban azt találtam kérdezni:

- Egyedül tetszik lenni?
- Most már nem, hogy itt van.
- Azelőtt?
- Azelőtt a legyek voltak itt.
- Nem savanyú ez a fű a tehénnek, Gáspár bácsi?
- Ütet kérdezze, én nem kóstolgotom.

Szóval, így elvontunk, dedikálta is a könyvet. Próbálom megfejteni, hogy akkor, 1972-ben, 22 évesen, mit és miért huzigáltam alá. Megjegyzem, hogy tőle tanultam: megtiszteli az írást, előtte megmosdik, és fehér inget vesz fel. Mint teszi azt Kányádi is!

Kolozsvárott felkerestem Apám régi barátját, valahol a Farkas utcai templom közelében, a börtönből szabadult László Dezső bácsit (most is látom kékfoltos arcából szeme ragyogását; s ím, kisütött a nap; odaátról tán ide nézett...). Meglátogattam persze Kányádi Sándort.

Persze... persze szorongva: mi a csudát keresek nála, miért költöm el az idejét. Nem kellett semmit se magyarázkodni. Menjünk sétálni, mondta; és sétáltunk, mesélt, és hálás voltam, hogy a *bab* végül

is *bab* lett, hogy tudok olvasni; hogy megértem a kicsinységemnél hatalmasabb nemzeti szorongást, amit később versében így olvastam:

Alkalmi halhatatlanság

„olykor sikerül megszólítanom
leszólítanom egy-egy ismerős
járókelőt vagy ő szólít meg
szólít le engem hogylétem sőt
verseim felől érdeklődik és
olyankor én előhúzok egy frissiben
írt vagy már régóta fiókban
avasodó verset és fölolvassom
de inkább fölmondom neki
bizonyosságul hogy élek éldegelek
írok írogatok még közben
szemem sarkából az utcát
kémlelem s ha véletlenül
gyanúsabb szakmabéli vagy
éppen hivatalos közeg
közeledne sietve zsebre
csapom elharapom a verset”.⁸

3.) Barátságok elmélyülését is köszönöm Kányádi Sándornak. Az 1970-es évek elején még nem voltak saját halottaim. Beke Pál barátom – akinek többek között a Pécsi Györgyivel való ismeretséget és így e mai estet is köszönhetem –, egy november elsején pakolt, hogy megy haza. Hova? Nagyalambfalvára. Miért? Hát halottak napja lesz... Azóta, a szaporodó, szétszórt sírokat a sohasem látott Nagyalambfalvára (Kányádi szülőfalujába) gyűjtöm össze, mert a temetőt pontosan így képzeltem el:

„kertiünk végében düllendő
kövekkel kicsi temető...
s a kert végében kis patak várnak
vén szilvafák alatti”.⁹

Az 1980-as években még nem volt nálunk szokás, hogy közigazdászok költőket idéznek; s bizony gazdasznak éreztem magam irodalmi társaságban, s irodalmárnak a közigazdászok között. Egyszer Kányádit idéztem Kemenes Ernő barátomnak. Bár tudtam rendkívüli tájékozottságáról, mégis meglepett, hogy ismerte ezt a verset. Újabbal és újabbal próbálkoztam; azokat is ismerte. Még közelebb kerültem hozzá, ám az csak később derült ki, hogy Kányádi nagy

⁷ Tamási Gáspár 1971 *Vadon nőtt gyöngyvirág*. Emlékezés. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

⁸ Kányádi, 2002. 19. old.

⁹ im. 44. old.

barátja. Ismerve Kemenes viccelődő, ám elkerülhetetlenül kemény kritikai megjegyzéseit gazdaságról, politikáról, napi tévelygésekről, el-eltűnődök, hogy micsoda témák lehettek az *Ötkörömrre* (Kemenes Ernő barátomnak egy esti beszélgetés emlékéül) vers ihletői:

„van még egy bátor (?)
lehetőség előbbre
hozni a véget
megalázkodni
vénen se szeretnék ha
eddig kibírtam”.¹⁰

4.) Kányádi is segítette a fejlett szocializmus ideológiai lényegének megértését:

„Inget s lábravalót
szabatott a tirannus
a szabadság zászlaiból,
abban reménykedvén,
hogy a sűrű mosásban
végképp kifakulnak...”

És segített a külhoniak lényegének megértésében is:

„vagyunk amíg
lenni hagynak
se kint se bent
mint az ablak”¹¹

5.) Kányádival is járom az Isten-keresés és feladat-vállalás útját:

„Valaki jár a fák hegyén
ki gyűjtja s oltja csillagod. Csak
az nem fél kit a remény már
végképp magára hagyott én félek
még reménykedem ez a megtartó
irgalom
a gondviselő félelem kísért
eddiggi utamon”.¹²

Kányádi is erősíti az Apámtól tanult *hittel és humorrall* élet-vezetés elvet és magatartást. Pécsi Györgyi idézem: „... költészete minden tragikumával, fájdalomával együtt sem csak tragikus: belengi a derű,

10 im. 57. old. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KANYADI/kanyadi15172_kv.html

11 im. 8. old.

12 Kányádi Sándor 1997 *Valaki jár a fák hegyén* című kötet címadó verse. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

az *ironia, a humor, a játék, a fanyar-vidám anekdotázó kedv, melyek együttesen a költő minden társadalmi, történelmi tapasztalata ellenére is az élet igenlését, az egyetemes létbizalmat erősítik*”.¹³

A létbizalmat – bizony úgy is, ahogyan az erdélyi származású, híres püspök, teológus, író, Ravasz László ma különösen érvényes népesedési tételét: „*azé az ország, aki teleszüli*” – elibénk adja:

„hazát nemcsak hü
karddal hü hüvellyel is
lehet szerezni”.¹⁴

6.) Még messzi van, ám Kányádi vezet a bölcsesség kora felé:

„...a költészet akárcsak a szerelem egy ember dolga azé, aki szeret, senki sem követelheti meg attól, akit szeret, hogy az őt viszontszeresse, ha viszontszeretik örvendetes, sőt boldog állapot, de köztudomásúan a boldogtalan szerelmekből is szoktak, sőt azokból szoktak nagy katartikus erejű művek születni, senki nem kér, nem kényszerít senkit sem arra, hogy írásra adja a fejét...”¹⁵

A belülről támadó démonok csendesítése mellett a kívülről támadók acsarkodása, az új rémek ügyében is van figyelmeztető üzenete:

„*ösöm ösödnél
ösebb
hösöm hösödnél
hösebb...*”¹⁶

Az öregedés magyar remekművei (Déry Tibor: Kedves Boóper; Illyés Gyula: Kháron ladikján) után, íme, a Kányádi által adott útravaló: *Megvonja vállát az idő...*¹⁷ Aztán:

„*mint öreg fát az őszi nap
lemenőben még beragyog és
elköszön a szerelem*”¹⁸

13 vö. az 1. jegyzetben Pécsi Györgyi, i. m. 10.

14 Kányádi 2002 *Felemás őszi versek*, 55. old.

15 im. 128. old.

16 im. 10. old.

17 http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KANYADI/kanyadi15172_kv.html

18 im. 36. old.

Rezignáltan veszem tudomásul, hogy mostanság gyakran eszembe jut az őszi ragyogású
Szerelmes vers:

„*valamikor egymásba-kulcsolt
ujjakkal andalogtak a
jótékony cinkosságot
sejtető holdvilágon*

*későbbben egymást átölelve még világos
nappal sem röstellték együvé tartozásuk
akkoriban
illetlenségnek számító demonstrálását*

*hosszú utat tettek meg együtt
látszólag a párhuzamosakhoz hasonlóan*

*most újra egymás kezét fogják egymás
lépteit vigyázva lábuk elé nézve
tipegnek a rosszul világított gidres-
gödörös járdán*

*egyetlen vágyuk mielőbb
épségben hazaérni”¹⁹*

7.) A hetedik lépés, mint a táncban: vissza a kezdethez, a gyermekkorhoz. *Meglepődtem*, amikor a boltban „lebácsiztak”. *Meghökkenem*, amikor a villamoson átadták a helyet. Aztán amikor a kukorica sorból kiért egy feketére sült, kapáló, fürdőruhás tünemény, bámultam, mint az egyszeri csodát. *Megrázkódtam*, amikor kikapálta magát az apja, és szólt: köszönj szépen kislányom, ő a Gábor bácsi... És *előntött az öröm*, hogy valaki 52 éves koromban, a homályon át, felidézte bennem a lelkes ifjút, mert 2002-ben így dedikálta könyvét: *Koncz Gábornak köszönettel a hűségért, találkozásaink emlékéül sok szeretettel Kányádi Sándor bácsi.*

Ahogy Hozzád korosodom, Kedves Sándor Bátyám, szeretettel kérlek, hogy hittel és humorral

„*építsd föl minden éjszaka
építsd föl újra s újra
amit lerombol benned a
nappalok háborúja”²⁰*

+1 lépés, 2018-ban. Június 20-án, a könyvespolc előtt téblábolva hallom: meghalt!... Kihúzó a sok helyen behajtogatott, cetlizett, aláhúzgált „*Felemás őszi versek*” című kötetet, belenyitok, éppen itt: „... a halál mindig korai, mert egyetlen élet sohasem elég hosszú mondat...” (Kányádi 2002:116). Hirtelen eszembe jut, hogy fentebb, a második lépésnél említett, sétára invitálás nem turisztikai célú volt. Az „*Alkalmi halhatatlanság*” című versét újra olvasva, bizony, az élő fülektől kellett tartani. Aztán: az utolsó találkozásunk. Budapesten, a 6-os villamoson kapaszkodott. Mellé húzódtam, nem vett észre, rákezdtem a fentebb már idézett „...*inget s lábravalót...*” Nem fordult felém, válaszolt: „*Itt a hatos villamoson, köszönteni engemet, alighanem a Koncz Gábor, skandálja a versemet...*” Derűtség támadt... Sándor Bátyám! Köszönöm, hogy biztatóan nézel rám a könyved fedeléről és köszönöm, hogy olvashatlak!

Kányádi Sándort (1929. május 10. – 2018. június 20.) a születése kilencvenedik évfordulóján, 2019-ben, megidéző estet szervezek a TIT Stúdióban. Meghívom mindazokat, akik tizenöt éve, az Alapítványnál ott voltak. Kérem és várom a javaslatokat! www.tit.hu Mail: drgaborkoncz@t-online.hu

¹⁹ http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KANYADI/kanyadi15172_kv.html

²⁰ im. 35. old.

VÉGTELEN PLUSZ EGY

Diósi Pálról – immár múltidőben

Diósi Pál kollégánk, s nem egy esetben szerzőnk, szerzőtársunk volt. Most ment el, még nincs rálátásnyi távolság, mit is írhatnánk Róla. Lehetne munkásságából kiemelni egy-egy tételt, jellemezni érdeklődési körét, angyalföldi kutatásait és munkás-fókuszú művelődéseméleti, kultúrakutatási, korosztály-szociológiai vagy oktatói tevékenységét. Lehetne cirókálni, kritizálni, sokra vagy kevésre értékelni... – de ez, valljuk be, legalább annyira (vagy inkább) azt jellemzi, aki Róla szól, s nem Őt magát. Utóbbi fontosságát pedig érdemesebb lenne kiemelni ilyenkor, mert méltóbb az Emberhez, a Kutatóhoz, a Pályatárshoz és a Szakmához ugyancsak. Ez okból két pragmatikus készítmésem van, engedtessek emlékére ezeket élnem, talán nem lesznek méltatlanok Hozzá.

Az egyik, ami nem az emlékező nyomata, hanem saját Énje, s nyilvánosan hozzáférhető a 20. Század Hangja – Archívum és Kutatóhely által készített szakmatörténeti interjúk közötti helye és anyaga. Ebben műveket és életutat, pályaképet és érdeklődésváltást, kutatási profilt és eredményeket, önképet és feladattudatot mindenki megtalálhat, s önállóan ismerkedhet Vele, ha nem ismerné... Elérhető (Páldi András egyetemi hallgató révén) ezen a vonalon: <https://20szadhangja.tk.mta.hu/szakmatortenet/diosi-pal>

A másik szempont ehhez hasonló ugyan, de intimebb. FB-on is elérhető közlemény, mely a lírai portrénál léletszerűbben, a kutató és alkotó világvalóhoz megfogalmazott viszonyát sokkalta inkább jellemző, s egyúttal Őt magát és utóbbi időkben formálódó motivációit megnevező tünetmény. Nem szokványos „nekrológ” tehát, de hadd szóljon ebből is Ő maga, ki most már nem szólhat másabbul. S ez nem is baj. Ilyennek ismertük, ilyennek kedveltük Őt...!

Diósi Pál szociológus *Végtelen mínusz egy* című készülő regénye vállaltan szubjektív számadás az életéről és hosszúra nyúlt huszadik századról. Könyve ügynökkéül nagyapja emlékére szegődött, aki utazó ügynökként tartotta el a családját. A szerző várja azoknak az érdeklődőknek a jelentkezését, akik szívesen fizetnének elő a

könyvére. Ez ugyanis a kiadó feltétele a könyv megjelenéséhez. Jelentkezés és további információ: diodata.dio@gmail.com¹

„Könyvem közel száz év külső, belső történéseinek vállaltan szubjektív krónikája. Szubjektív az a válogatás, ahogyan életeseményeimből kiemelek és elhagyok helyzeteket, kapcsolatokat. Az is engem jellemez, miként használom a környezetemben élőtől hallott történeteket és azt, amit magam élhettem meg. Szelíd és éles kanyarokkal sikerült három évtized alatt megtalálnom mesterségemet és azt, akivel 43 évet élhettem. Váltásaim többféle kultúra mázait simították rám, egyiket se akartam levakarni magamról. A büszke, szerszám-esztergályos úr és a fene megette versgyerek tapasztalatait ma is ugyanúgy viselem, mint a tucatszám megírt könyveket megjelenésig pásztoroló szerző alkudozásait, ha kellett kompromisszumait. Ezek nélkül nem juthattam volna az önállóságig, amelyben húsz éven át, az ország legkisebb szociológiai műhelyében dolgozhattam. Persze néha hibákkal. Olyankor kiballagtam az előszobai tükör elé és magamra szóltam: Diósi, de hülye főnököd van!

...Amit elmondtak nagyapámról és nagyanyámról, azt korábban senkitől sem hallottam. Mindössze arról szólt a családi legendárium, hogy ifjúkorukban – kiterjedt rokonságukkal együtt – Kassán és környékén éltek. A Groszmann és a Nuszenzweig család egyaránt.

- Tudod, az első nagy háború idején volt Kakasfalván egy esküvő, vágott bele Róz. Ilucival és talán még két másik kislánnyal egy asztalnál ültünk a mulatságban. Nem emlékszel, kik is voltak?
- Drága Róz, mindig neked volt jobb a memóriád, csúfoltatok is, hogy Iluci a felejtő bajnok.
- Ha nem, hát nem. Már régen szólt a zene, lestük a táncolókat. Apai nagyapád, akit nagybohémnek tartottak késve érkezett. Gyorsan beült közénk, hogy ne legyen feltűnő illetenség belőle. Elkezdett iszogatni, mulattatott minket, eljátszotta, hogy udvarol. Képzelheted, mennyire tetszett.

¹ <http://akibic.hu/2015/10/14/elfozeteket-keres-regenyehoz-a-szociologus/>

- Gondolom, hogy süldőlányként örültetek neki.
- Persze, hiszen ki udvarolt volna 10 év körüli gyerekeknek.
- De Iluci! Nekem már volt szerelmem az iskolából!
- Ugyan Róz, milyen szerelem volt az?
- A Schön fiúval még kézen fogva is mentünk hazafelé, ameddig egy nagy pofont nem kapott anyámtól. De ne térjek el, mert visszamehetek a kályhához. Addig színlelte az udvarlást, ameddig a zenekar szünet után újra játszani kezdett. Elnézte a táncolókat, majd minket és váratlanul kivágta:
- Lányok, ha én fel nem kérem ezt a Groszmann Mariskát, senkivel nem táncol egész este!
- Letette a maradék italát, elment és táncba vitte. Szünetig vele maradt, pedig ez nem volt illendő. Visszakísérte az asztalához és folytatta az ivást közöttünk. Nem is értettem, miért nem keresett helyet a felnőtteknél. Iluci! Te tudtad?
- Honnan tudtam volna? Gondolom, a felnőttek sem tudták, eléggé különc volt.
- Ha nem, hát jó! Aztán újra kezdődött a zene. Várt egy keveset, és újra megszólalt:
- Lányok, ha nem veszem feleségül ezt a Mariskát, soha nem megy férjhez!
- És újra felkérte. Fél év múlva lett az esküvőjük. Ott már táncoltam valamelyik fiatal fiúval. Azt biztosan tudod, hogy vigéc volt, sokszor napokig nem került haza az útjáról....
- ...A Nagy Ignác utca sarki épületre mutatott, amikor az Alkotmány utcában letettem a koscsit.
- Itt az első emeleten végig egy lakás volt. Két éven át laktunk benne. Ez egy álom volt. Itt kezdtem iskolába járni a Szemere utcában.
- El tudom képzelni, az előzőhöz képest.
- Nem, az álmat szó szerint kell értenetek. Hazajött késő este egy hat napos útról, letette a bőröndjét, megvacsorázott, és lefeküdtek. Éjjel felrázta anyukát.
- Mariskám! Csomagolj! Mose rabbenu megjelent álomban, és azt mondta, menj Debrecenbe. Nagyanyád, mint egy gyakorlott ügynökfeleség mindent összekészített, apuka kiment a pályaudvarra és az első debreceni vonattal elutazott. Bejelentkezett az Arany Bikában. A portás megkérdezte:
- Ugye nem veszi sértésnek, mivel foglalkozik uraságod?
- Utazó ügynök vagyok egy kereskedelmi társaságnál.
- És milyen árukkal foglalkozik?
- Textilfélék, ruhaanyagok, asztalneműk, ágyneműk.
- Uram! Magát a Jóisten küldte hozzánk! Tegnap leégett a raktárunk. Délelőtt viszem az igazgatóhoz, odalett minden ágyneműnk és terítők.
- Apuka élete legnagyobb boltját csinálta... Először január közepe táján akartak zsidóverést rendezni a tanműhelyből az öltözőbe vezető folyosón. Csapóajtó vezetett a lépcsőházhoz, ott mehettünk fel a tantermek, tanári szoba, irodák szintjeire. Alig hagytam el, amikor az első ütés a vállamat érte. Félfordulattal néztem, mi történt, amikor már néhány kivétellel a kabinet összes tanulója körbevett, és aki kartávolságon belülre került felém hadonászott. A hangzavarból csak egy-egy tömondatot értettem. Adj a zsidónak és a büdös zsidó biztosan elhangzott. Hajlonnással többnyire kikerülhettem az ütéseket, ellenállásra, visszaütésre kevés esélyem volt. Egy jobblábás rúgásra találtam célpontot, üvöltés jelezte, nem a levegőbe lendült a lábam. Amikor az áldozat odakapott féltestnyi rés nyílt a gyűrűn, a teret egy tisztítással tágitottam, és futottam vissza a lépcsőház felé.
- Ez bemegegy a tanműhelybe, kiáltott egyikük és ezzel ötletet adott. Klein mester még ott lehet, villant belém, és tényleg beléptem. Azt hiszem, nem zártam be a szerszámos fiókomat, mondtam magyarázatként, amikor felnézett íróasztalától. Folytatta a rajzolását, és nem figyelte, mit teszek a lakatom környékén. Elmatattam egy darabig, mint ha nem működne rendesen. Az időhúzás jó ötletnek bizonyult, mert az öltözőbe érve a hisztérikus hangulat nem ismétlődött. Talán attól tartottak, hogy kipakoltam, és a mester utánam jöhet.
- Nyertem is két hetet. Soha nem jöttem rá, miért újra az öltözőbe menet, miért újra ugyanott tört ki belőlük a támadhatnék. Ekkor is esélytelen voltam, ekkor is előre nem látható megoldás óvott meg a nagy bunyótól. A csapóajtón történelemtanárnk lépett be a folyosóra. Meghallotta a szitkokkal kevert öngerjesztő üvöltözést, és csendesen magyarázni kezdte, miért téved, aki haraggal fordul a zsidók ellen. A továbbiak nyomán azt

gondolom, egyedül én figyeltem arra, hogy már a szabadságharcban is saját századdal álltak Kossuth serege mellé a magyarországi zsidók”.

Diósi Pál és Alpár Zsuzsa

Diósi Pál születése óta Budapesten él. Édesapját fényképekről és mozaikszerű történetekből ismeri, mert a munkaszolgálatban alakulatával együtt eltűnt a keleti fronton. Édesanyja ezután egyedül gondoskodott róla. Szakmáját tekintve szociológus, tucatnyi kötet és vagy 60 folyóiratcikk jelent meg írásaiból. 43 évet élt együtt Alpár Zsuzsa pszichológussal, kinek halála után (2013) fél évvel kezdte el megírni megjelenés előtt álló, *Végtelen mínusz egy* című regényét, amely vállaltan szubjektív számadás az életéről és hosszúra nyúlt huszadik századról.

-lya.

EGYED PÉTER-EMLÉKEZET

Kultúrák és Közösségek egyik kétségtelen kölcsönhatása a kérdések és válaszlehetőségek univerzalizálásának esélye, nem különben a történeti és megértéstudományi perspektívák közös ápolása. Egyed Péter ez a típus volt, egyetemi személyiség Kolozsvárott, és az erdélyi bölcséleti tudásvilág, közgondolkodás egyik meghatározó képviselője. Pályája kezdetén temesvári líceumi tanár (1978–1980), majd a Kriterion Könyvkiadó szerkesztője (1980–1990), ezt követően 1990–2003-ig a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem adjunktusa, majd docense, ezután egyetemi professzora, doktori témavezetője. Kutatási területeként a szabadságfilozófiák, emberi jogok filozófiái, magyar filozófiatörténet kérdésköréit jelölte meg, de oktatott ókori, középkor- és újkori filozófiatörténetet, patrisztikát, kantianizmust, transzcendentális fenomenológiát, posztmodernizmust, analitikus filozófiaelméletet, interkulturális kommunikációt, kreatív írást, komparatív szövegértelmezési stratégiák jelenkori filozófiai témakörét; egyetemi doktori tézise a politikai filozófia témakörében készült *A liberalizmus eszméinek fejlődése és rendszere filozófiai szempontból* címen. Sokak számára ez már a követhetelenség maga, ráadásul mindezt öt nyelven, számos külföldi oktatási tapasztalattal és a legkülönbözőbb társtudományi területekkel harmonizálva. Foglalkozott az erdélyi protestáns filozófia-oktatással, a kommunikáció participatív elméletével, az érték és történelem viszonyával, a közösségi jogok pozitív fogalmaival, filozófia és agy kutatás viszonyával, szerkesztőségi tagja volt a *Korunknak*, a *Kellék* és a *Többlet* című filozófiai folyóiratoknak, publicisztikai munkássága is sok tucatnyi tételre rúg. Nyolc önálló kötete jelent meg, több irodalmi díjat is kapott, irodalomkritikai, költői, írói tevékenységet is folytatott.¹

Kellhet-e még „valami”, amiről nem történt említés...? No igen, ez így túl is beszélve... De nem szólhattunk, s már nem is igen lesz mód ehelyütt..., arról, amit valójában mondott, közölt, adott, kommunikált...! Erre már kevésbé lenne érdemes vállalkozni. Filozófus volt, nem „sarkigazságokkal”,

1 Munkáinak java része az Erdélyi Magyar Adatbank oldaláról letölthető: <http://egyed.adatbank.transindex.ro/index.php?k=75>

hanem megfontolni valókkal. Értelmes, emberléptékű közlésekkel, eszélyes kérdésekkel, megértési reményekkel. Szóljon inkább most Ő, habár kétséges, mennyiben is tükröz egyetlen bekezdés valakit, aki oldalanként háromszor kell önmaga, az egyetemesség, a szaktudomány releváns kérdései, a tárgyterület konvencionális és friss szakirodalma körül megforduljon... Csak egy szövegfolt, ami itt áll – s kevésbé valószínű, hogy nagyobb szövegfoltok tudunk lenni ugyanabban a világban, melyben léteztünk...

A vélemények autonómiája

„Aligha létezik a modernitásban kétségbevonhatatlanabb eszme a gondolat- és véleményszabadságnál, hogy tehát minden szabadon cselekvő embernek joga van a saját gondolataihoz és a saját véleményéhez, valamint ezt kellő súllyal képviselheti mindenfajta közvélekedésben, fórumon és médiában. Mégis, aligha van valami, amit erőteljesebben szankcionálnának, mint az eltérő gondolatot és az eltérő véleményt, továbbá – nyilvánvalóan – azt a jogot, hogy az ember valami ilyeshez eljusson, azt kimondja és fenntartsa. Ha tehát egyfelől el is ismerik a sokféleséghez, sokszínűséghez, sokoldalúsághoz való *jogot* mint az egyéni lét és élet nyilvánvaló alapját – mert hiszen ki is merné ezt manapság kétségbevonni, annak kockázata nélkül, hogy elmebetegnek tartanak –, másfelől mindent elkövetnek azért, hogy ezt a jogot gátolják vagy visszavonják. A felszínen pluralista és diverzitás volna, a mélyben pedig a monolitikus-ság, az unicitás mint a személyiség atavisztikus és barbár törekvése, hogy az ő magántulajdonaként megnyilvánított igazságát uralomra juttassa. Császárok, Prédikátorok és Bírók mozognak a közben, a Művészetek és Tudományok Örökre Felkent Papjai, Véleményükben Meg Nem Ingatható Akadémikusok, amelyek a tekintély minden eszközével képesek védeni egy, akár a századok porából előszivárogtatott gondolatot is, és egy, a határ átlépésével kapcsolatos kísérletet – legyen az mégoly halvány és parány – azonnal megpróbálnak visszazúzni a sötétségbe, melyből vétetett”.²

2 Egyed Péter: *A jelenlétről*. KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár. Ariadné könyvek, 1997, 38. old.

Halvány és parány... a sötétségből a sötétségbe..., a vélemény- és gondolatszabadság eszméjével... Momentán még csupán a szabadelvűség, az állam és az erőszak mint értelem kísértései, a nemzeti elkötelezettség, a teremtés biztonsága, a „meggondolt véges”-en át, a műtől a cselekvésig vezető utak közötti kóborlás szemtanúi lehetünk, értelmezői még nem egészen. De ez is elkövetkezik – talán. A jelen-létről viszont nemcsak a jelenlét gondoskodik, hanem a mű, az ember-élmény, s az út a szubjektivitás-kritika, a barátság-beszély és az emberiség szentségének megértésmódjai felé megtett kísérletek alakjában. Talán, ha félre nem értettem/ismerem, ilyen volt Egyed Péter.

-lya.

GROÓ DIANA HANGJA SURÁNYI VERA TEMETÉSÉN¹

Hallasz, Vera?
Én hallak... mindannyian hallunk...

Nem tudtam nekrológot írni Rólad.
Amikor a Feri arra kért, hogy beszéljek...
Ősz van, Vera, látod? Mindjárt a te színeid...

... nem tudok rólad múlt időben beszélni. Akik most itt vagyunk, tudjuk, ki vagy. Nekem 1993 óta az örök. Akkor láttalak először. Bordó szoknyában, barnás garbóban, rozsdabarna sállal a nyakadban suhantál a Hunnia filmstúdió folyosóján. Abban az évben, amikor Lanzmann Shoah vetítését szervezték az Örökmozgóban. Örökmozgó. Perpetuum mobile. Ahogy te is, és ami nekem összeforrt a neveddel. A Vera. A Surányi Vera. Nemcsak nekem. Minden, ami film, minden, ami fotó, minden, ami kő, kagyló és lebegő, derű, színes, Chagall-i, vagy illanó, múlandó töredék. Nem tudok hivatalosan beszélni rólad, mert sosem voltál hivatalos, és ez olyan távol áll tőled, mint amilyen lehetetlen ez a mostani pillanat. Nem ott fent, nem itt lent. Nem, Vera. Te nem voltál, hanem vagy. Itt vagy. Mindenütt. Mindig ragyogó. Fogalom. Most tudom, hogy befogod a füled, és azt mondod, jaj ne... sülyedek, egyik lábadról a másikra állsz, felejthetetlen szemed és mosolyod kezéd mögé rejtéd.

Filmkincskereső kutató, ezt mondtad. Igen. Ez voltál, ez vagy. Kincseket vittél és hoztál nekünk, mutattál, írtál, szerkesztettél, kérdeztél nekünk és helyettünk. Tabuk nélkül. Szabadon és bátran. Nem hivalkodva, nem melldöngetve – szerényen, légiesen könnyed természetességgel belénkvésődve és belénkvésve a múlt töredékeit és minden kincset életre keltve. Hogy őrizzünk. Őszintén és szabadon. Miközben ezt írom, hogy legyen valami támpont – igyekszem nem elremegni – tudom, figyelsz. Hátrafordulok, ott a Chaplin kép alatt üldögélsz a fekete fotelben, a cigi már rég nincs a kezében, én szívom helyetted, de a mozdulatod, Vera...: Audrey Hepburnt és Marlene Dietrichet kenterbe vered. Most megint befogod a füled nevetve, de hallanod kell, hogy muszáj, hogy még beszéljünk, hogy hívjunk, hívjalak, hogy halljam, halljuk derűdet és életigenlő hangodat.

1 2018. szeptember 5-én

Szabad vagy, Vera, a legszabadabb köztünk, és mindig az voltál. Fájdalmad – legyen az bármiféle – diszkrétan semmit és senkit nem elárulva, minket is óvva rejtetted előlünk – és csak sejtetted, de talán tudtad is, hogy sokunk, nagyon sokunk helyetted kiáltja hangosan: nagyon fáj.

És mert távol áll tőled, hogy te fájdalmat okoz bárkinek: üzentél. Azon a hajnalon, amikor hangodat hallva sokunk éppen éber és nyugtalanul Rádgondolva forgolódott, járkált vagy hazatért, amikor üzentél, hogy elég, mert szabadságodban korlátozva vagy, és mi sikoltva ébredtünk a felfoghatatlanra, mert belénkhasított, ami nem lehet, te üzentél újra; amikor pár nappal később, elszorult torokkal indultunk hozzátok, a Tátra utca már nem úgy fénylett, lépéseinknek sűrű sulya volt, nehezebb a mozdulat, Feri jött elénk, a konyhában szeretteid és barátaid seppentem, csendesesen... szemünkkel félénken Téged kerestünk-kutattunk minden zugban: hátha..., minden kőben, minden bordóban: hátha..., követeid, a Klári és a Katák kezében fényképek, Rólad, fekete-fehérek, sárgák, megbarnultak és egészen újak... fájdalmas szomorúság... És egyszerre csak, mintha az asztalra csaptál volna. Megfordult valami. Nem tudom, mikor. Észrevétlenül, ahogy szoktál, talán a kánikula utáni hús fuvallattal jöttél, úgy illantál át a konyhából a nappalin át szobáig, erkélyed fehér függönye libbent, Szidi nem nyávogott, békés volt, és te megtöltötte a teret... és egyszerre úgy öleltél át minket, barátaidat és szeretteidet, ahogy Nono fiad ölelt téged, mintha kis különálló szigeteid, akik addig csak távolról tudtunk egymásról kontinensé forrtunk volna össze. Általad. Nem tudom, hogy csináltad, Vera. Azt hittem, álmodtam, de még aznap este és másnap az üzenetek és telefonok sorra jöttek: „Te is láttad? Ti is láttátok? A konyhában fényesebben világított a villanykörte! Láttátok? Ott volt! Itt volt a Vera! Mintha velünk lett volna, bátran és nevetve... betöltötte a teret!”

Nincs volna, Vera. Ott voltál, és ezt nemcsak én tudom. És nekem azt mondtad, ha elakadok, mondjam ezt itt el azoknak, akik nem lehettek ott. Hogy mindig vagy. És most befejezem, mert sosem bírtad a hosszút. Más most úgyse tudnék...

A Durst Gyuri üzenté így neked,
máshogy nem is lehet:
Szevasz, Vera!
csak így herskósan –
találkozunk még,
Isten veled.

*Groó Diana és Surányi Vera
a Regina vetítésén, 2014-ben*

SZERZŐINK

A.Gergely András (Budapest, 1952) társadalomkutató, az ELTE TáTK, a PTE és az SZTE oktatója, lapunk főszerkesztő-helyettese.

Banai Tibor Péter (Veszprém, 1968) kutató, filmrendező, újságíró, a Budapesti Corvinus Egyetem doktorandusza. Szakterülete a radikalizmus, terrorizmus, narkoterrorizmus, az iszlám, az iszlám fegyveres konfliktusai és kiemelten a dzsihád, valamint e jelenségek multidiszciplináris vizsgálata.

Bárándy Gergely (Budapest, 1976) PhD, Dr. habil. Jogász. Ügyvéd, 2006 és 2018 között országgyűlési képviselő. 4 évig alelnöke volt az Országgyűlés Törvényalkotási bizottságának, 12 évig pedig tagja először az alkotmányügyi, majd az igazságügyi bizottságnak. 2001-től oktat egyetemi tanársegédként, adjunktusként, majd megbízott oktatóként először a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, majd a Pécsi Tudományegyetem jogi karán. Közéleti és tudományos munkája során elsősorban alkotmányjogi és a bünyügyi tudományok körébe tartozó témákkal foglalkozik. Ezekben belül különösen a szólásszabadság, a büntetőjog-politika, az igazságügyi igazgatási rendszerek, valamint a hatalommegosztás elméleti és gyakorlati vonatkozásainak vizsgálata áll érdeklődésének középpontjában. Több egyetemi, tudományos és szakmai társadalmi szervezet tagja.

Bolvári-Takács Gábor (Sárospatak, 1967) Dr. habil., PhD, történész, jogász, kulturális menedzser. 1993-tól dolgozik a Magyar Táncművészeti Egyetemen különböző oktatói és vezetői beosztásokban, 2015 óta egyetemi tanár, 2018. augusztus 15-től rektor. A Zempléni Múzsza folyóirat alapító főszerkesztője. Kutatási területei: Művészet és hatalom a 20. század második felében; A művészeti felsőoktatás története; A táncművészképzés története; Sárospatak helytörténete és neveléstörténete.

Csébi Márk (Pápa, 1992) PhD-hallgató, ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola Regionális Tudományi Tanszék, Budapest.

Groó Diana (Budapest, 1973) filmrendező, forgatókönyvíró. 1992–95 között az ELTE BTK Francia – Hebraisztika szakán végezte egyetemi tanulmányait. 1993-tól a Hunnia Film és Budapest Film Stúdióban asszisztens. 1995–2001 között a Színház- és Filmművészeti Egyetem TV és Filmrendező szakán szerzett diplomát. 1997-től a Balázs Béla Stúdió tagja. Több díjnyertes rövidfilmet rendezett, első játékfilmjét *Csoda Krakóban* címmel készítette el 2004-ben, további sikeres filmek forgatókönyvírója, rendezője (*Urlicht*, 2006), *Eldorádó* (2009), *Vespa* (2010), *Regina* (2013).

Harcza István (Nyírbátor, 1948) közgazdász, a Központi Statisztikai Hivatal kutatója, társadalomstatisztikus, 2013-ig főosztályvezető. Kutatásait a családszerkezet, családi kohézió, életmód-időmérték, területi fejlettség témakörében folytatta. A Fényes Elek Társadalomstatisztika Egyesület (FETE) vezetője, szociológiai, statisztikai és közgazdasági tárgyú műhelyviták szervezője. Több tucat szakmai kötet szerzője, társszerzője, a Statisztikai Szemle, Szociológiai Szemle, Replika, Demográfia folyóiratok állandó szerzője a társadalomstatisztika és a makroszociológia témaköreiben, társadalmi rétegződés és mobilitás, életkörülmények, életmód, ifjúság, a falusi népesség és a parasztság helyzete, családszerkezet, társadalmi jelzőszámok kutatási területeken. Az utóbbi két évben Gazsó Ferenc életművével is foglalkozott, szerkesztette *Gazsó Pályakép a szociológia sodrásában* címmel megjelent (2017) kötetét.

Izsák Éva (Miskolc, 1969) habilitált egyetemi docens, ELTE TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet Regionális Tudományi Tanszék, Budapest.

Koncz Gábor (Sátoraljaújhely, 1950) PhD., egyetemi magántanár, főiskolai tanár. A Magyar Comenius Társaság alelnöke, a TIT Stúdió Egyesület igazgatója, társadalmi munkában. Főiskolákon oktató. Korábban: újságíró, tudományos kutató, minisztériumi munkatárs, miniszteri biztos, országos kulturális intézmények vezetője, a felsőoktatásban, a továbbképzések és konferenciák keretében itthon és külföldön előadó. Számos könyv, tanulmány szerzője a művelődés-gazdaságtan, kulturális előrejelzések, kulturális tervezés, kulturális menedzsment témakörökben. E-mail: drgaborkoncz@t-online.hu

Macsó Kinga (Rozsnyó, 1984) SZTE Bölcsészettudományi Karán vallástudomány, történelem és informatikus könyvtár szakon végzett, doktoranda a Pécsi Tudományegyetem, BTK, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Politikatudományi szakon.

Nagy Ádám (Budapest, 1972) habil, PhD, egyetemi docens Selye János Egyetem, kutatóprofesszor Neumann János Egyetem. Hat diplomáját a legkülönbözőbb területeken szerezte. Neveléstudományból doktorált és Új Ifjúsági Szemle című folyóirat alapítása és szerkesztése, illetve a Civil Szemle vezetése. A révkomáromi Selye János Egyetem docense, a Neumann János Egyetem kutatóprofesszora, a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai-ösztöndíjasa.

Németh Viktor (Győr, 1975) ELTE Szociológiai Intézet, mediátor. Korábban a Műszaki Egyetemen, majd a Budapesti Corvinus Egyetemen oktatta és állította össze az egyetemi mediációs oktatási anyagot. A mediációt, mint kommunikációs szintéren leírható és bemutatható problémamegoldó eszközt gyakorlati példákon, a leggyakrabban előforduló színtereken vizsgálja és magyarázza immár több mint tíz éves szakmai tapasztalattal. A participációs elmélet gyakorlati alkalmazását a mediáción keresztül a Konstruált Világ című, Demeter M. szerkesztette kötetben (A közelség végtelen. A mediáció, mint problémamegoldó színtér a PTC tükrében, 57-69. old.) című írásában jelezte meg. A Magyar Kommunikációtudományi Társaság tagja, Igazságügyi Mediátor.

Szilágyi Erzsébet (Pécs, 1940) kandidátus, főiskolai tanár, professor emerita, tudományos kutató. Az ELTE BTK elvégzése után dolgozott a Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívumban, a Magyar Tömegkommunikációs Kutatóközpontban (és utódjában a Magyar Közvéleménykutató Intézetben, annak megszűnéséig). Tanított az ELTÉ-n, Egerben az EKTKF-en, Piliscsabán a PPKE BTK-n és a KJF-n. Elnöke volt az OTDK Társadalomtudományi Szekciójának, és a Fórum Film Alapítványnak. 1963 óta filmklub előadó. Fontosabb publikációk: Tükör által homályosan? A film, a rádió, és a televízió a kutatások tükrében (2001); Az Ember-lépték. Ember Judit portréja (vál., összeáll.: Szilágyi Erzsébet, szerk.: Zalán Vince, 2003); Média, kommunikáció, kultúra (B. Bernát Istvánnal, Pais Károlynéval, Rétfalvi Györgyivel, Turi Lászlóval, 2012).

Vukov Anikó Veronika (Szeged, 1984) néprajzkutató, valláskutató. Tanulmányait a Szegedi Tudományegyetemen végezte, jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskolájának hallgatója. 2013 óta Móra Ferenc Múzeum muzeológusa. Készülő doktori dolgozatában a közelmúlt és napjaink népi gyógyászatát vizsgálja a gyógynövényhasználat tükrében. Érdeklődési területei még: tisztálkodás és higiénia néprajza (e témából 2015-ben kiállítást rendezett „Házi szappanytól az arczkenőcsig”. Paraszti tisztálkodás – polgári divat címmel, mely négy múzeumban szerepelt), továbbá a kisiparosok néprajza. A XXIX. OTDK-n III. helyezést ért el A „hagyományörzés vallásossága” – az egyéni vallásosság példái című dolgozatával. Az ebből készített publikáció a Tabula 2017 (1-2) számában jelent meg.

„Harmonizációs programok”

Helyszín: TIT Stúdió Egyesület Székháza,
1113 Budapest, Zsombolyai u. 6.
E-mail: info@tit.hu; **Tel.:** 344-5000; **Honlap:** www.tit.hu

A TIT Stúdió Egyesület (TIT SE) tisztelettel ajánlja honlapját és helyszínét: jöjjön el programjainkra, hívja érdeklődő ismerőseit!

Ismerje meg és ajánlja:
Gombász Szakkör, Ásványbarát Szakcsoport, Csapody Vera Növénybarát Kör....
Rátkai Márton Klub, Dunatáj Mozi....
Fedezze fel a világot!, Aranykor Jóga.....

Az előadók, közreműködők ingyenesen válogathatnak a Kultúra és Közösség folyóirat régebbi számaiból... Könyvek böngészése...

Várjuk javaslatait!

Dr. Koncz Gábor igazgató

Az épület lehetőségeinek megtekintése, rendezvényi megállapodások:
Bácsfai Linda rendezvényi menedzser.
E-mail: titstudio06@gmail.com

Állandó tárlatok:

„A legnagyobb boldogságom, ha másnak tudást és örömet nyújthatok...”
Öveges József (1895-1979) emlékkiállítás

„Ásványok és ősmaradványok...”
A TIT SE Ásványbarát Szakcsoportjának kiállítása

FILMVILÁG

FILMŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1990. november

ANDY WARHOL

TARKOVSKIJ

JELES ANDRÁS — PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK

ALJINDÉK
PROZÁJEGY